

MFK

MISKOLCI EGYETEM

Czirfusz Márton

GAZDASÁGFÖLDRAJZ

Jegyzet oktatóknak és hallgatóknak

MŰSZAKI FÖLDTUDOMÁNYI KAR

Czirfusz Márton

GAZDASÁGFÖLDRAJZ
Jegyzet oktatóknak és hallgatóknak

Czirfusz Márton

GAZDASÁGFÖLDRAJZ

Jegyzet oktatóknak és hallgatóknak

MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ
2014

Lektorálta:
Nagy Erika

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

ISBN 978-615-5216-69-5 (Online)
ISBN 978-615-5216-68-8 (Print)

Tartalom

Bevezetés	7
I. A GAZDASÁGFÖLDRAJZ TÖRTÉNETE, ALAPKATEGÓRIÁI ÉS ROKON TUDOMÁNYAI	11
1. A gazdaságföldrajz története külföldön és Magyarországon	13
2. A gazdaságföldrajz tudományszociológiája	18
3. A gazdaság mint a gazdaságföldrajz alapfogalma	23
4. A tér, a hely és a lépték mint a gazdaságföldrajz alapfogalmi	28
5. Földrajz és közgazdaságtan I.: telephelyelméletek, „új gazdaságföldrajz”	34
6. Gazdaságszociológia, gazdaságantropológia és a gazdaságföldrajz	39
7. Földrajz és közgazdaságtan II.: heterodox közgazdaságtan, evolúciós gazdaságföldrajz	45
II. A VILÁGGAZDASÁG NAPJAINKBAN: MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS KRITIKÁK	53
8. A globálkapitalizmus gazdaságföldrajza	55
9. A neoliberalizmus gazdaságföldrajza	61
10. Világrendszer-elméletek és a regulációs elmélet	67
11. Gazdaságföldrajz és posztkolonializmus	73
12. Kapitalizmusváltozatok és változatos kapitalizmus	78
III. GAZDASÁG ÉS TERMÉSZET	83
13. A természet áruvá válása I.: ásványkincsek, víz és levegő	85
14. A természet áruvá válása II.: termőföld és élőlények	91
15. A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás zonalitása és gazdaságföldrajzi problémái I.: trópusok és szubtrópusok	96
16. A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás zonalitása és gazdaságföldrajzi problémái II.: mérsékelt és hideg öv	101
IV. A GAZDASÁGI ÚJRATERMELÉS TÉRBELISÉGE	107
17. Szervezeti keretek I.: A vállalat mint gazdaságföldrajzi alapkategória	109
18. Szervezeti keretek II.: A termelés hálózatai	114
19. Az áruk földrajzai	121
20. A munka földrajzai	127
21. Pénzügyi földrajz	133
22. A piac és a kereskedelem földrajzai	139
23. A fogyasztás földrajzai	144

V. A GAZDASÁG TÉRBELISÉGÉNEK TÁRSADALMI VISZONYAI	149
24. Földrajz és osztály	151
25. Társadalmi újratermelés, nemek és gazdaságföldrajz	156
26. A kultúra: gazdaság földrajzai	162
27. Az állam mint gazdaságföldrajzi szereplő	167
28. Gazdaságpolitika és gazdaságföldrajz	174
29. Ellenállás I.: Gazdaságföldrajz, munkásmozgalom és szakszervezetek	180
30. Ellenállás II.: A gazdaság alternatív földrajzi olvasatai a társadalmi mozgalmakban	185

Bevezetés

A magyar szakirodalomból hiányoznak az átfogó, a gazdaságföldrajzot a mai nyugati főáram interdiszciplináris, sokszínű és társadalmilag releváns szemléletében, ugyanakkor kelet-európai és magyar összefüggésekkel együttesen tárgyaló felsőoktatási tankönyvek, jegyzetek. A piacon lévő magyar nyelvű művek vagy elavult szemléletmódúak és kevés fogódzót nyújtanak a hétköznapi gazdasági történéseinek megértéséhez, vagy csak részterületeit fedik le a gazdaságföldrajznak, a külföldi tankönyvek pedig túlságosan a nyugati gazdasági centrumtérsegek tapasztalataira épülnek. Jelen kötet, amely előadásokon kiegészítő jelleggel, a szemináriumokon intenzívebb munkára is használható, abból a kimondott célból készült, hogy ezt az űrt legalább részben kitöltse.

Elsősorban a munkát kézbe vevő és azt használó oktatók számára néhány előzetes állítást szükséges tennem a kötet elméleti megközelítéséről. A kortárs gazdaságföldrajz külföldi főáramának megfelelően a könyvben a politikai gazdaságtani megközelítés a hangsúlyos, így az elméleti koherencia miatt néhol háttérbe szorítottam a kulturális fordulat, a posztstrukturalizmus vagy a posztkolonializmus hatásának bemutatását, tudatosan kevesebbet építettem be a regionális gazdaságtan eredményeiből (erről megfelelő kiadványok állnak rendelkezésre a magyar tankönyvpiacon), továbbá részben emiatt maradt ki néhány, talán fontosnak tekinthető témakör is a munkából. Azt gondolom, hogy (szemben a hazai szakirodalmat uraló leíró ágazati tárgyalásmóddal) ma Magyarországon leginkább a gazdaságföldrajz politikai gazdaságtani megközelítése segíthet bennünket abban, hogy a többléptékű gazdasági függőségeket, azok mechanizmusait, a gazdasági térfolyamatok hétköznapiakban betöltött szerepét értelmezzük, és a kritikai megközelítésnek megfelelően válaszokat keressünk arra, hogy hogyan változtathatunk ezeken a folyamatokon. Olyan háttérismereteket, eszközöket és módszereket kínál tehát a kötet mind az oktatók, mind a hallgatók számára, amelyekkel felvértezve alkalmasabbá válhatnak a gazdaság térbeliségéről való gondolkodásra és a gazdaság térbeliségének megváltoztatására. Mindezeknek megfelelően a könyvnek fontos társadalmi küldetése van: egyrészt reményeim szerint elindulhat az a folyamat, hogy Kelet-Európát ismét feltegyük a gazdaságról való globális diskurzus térképére, másrészt ebben a munkában helyzetbe kívánom hozni a fiatal generáció gazdaságföldrajzosait és társadalomkutatóit (akinek műveiből több részletet beválogattam a kötetbe), harmadrészt pedig a kötetet használva a kritikai gondolkodás képességének fejlesztésével a hallgatókat is képessé tehetjük arra, hogy a jövőben aktív és tudatos képviselői legyenek a társadalmi-térbeli egyenlőség és igazságosság elveinek, illetve az ezek kialakítását szolgáló közpolitikáknak.

A kötet valamennyi magyar nyelvű földrajz BSc-képzés alapozó gazdaságföldrajzi tárgyaihoz (a Miskolci Egyetemen például Általános gazdaságföldrajz I–II.), valamint a mesterképzés hasonló tematikájú kurzusaihoz is használható, mind az oktatók, mind a hallgatók számára. A könyv a gazdaságföldrajzi tárgyat oktatóknak segítséget nyújt a bevezető jellegű gazdaságföldrajzi előadások összeállításához: bár részükről feltételezi a gazdaságföldrajz aktuális hazai és nemzetközi vitáiban való jártasságot, a gazdaság térbeli működésmódjáról való átfogó ismereteket, valójában segíti is azt, hogy oktatóként végiggondolják ezeket a vitákat. A hallgatók számára a kötet a témakörökben való elmélyülésre, a vizsgákra való felkészüléshez használható,

valamint a gazdaságföldrajzi szemináriumokon sokféle módon használható anyaggal fejleszti a kritikai gondolkodás képességét. A könyvet az alapképzésben ezzel együtt leginkább az órai munka kiegészítésében tartom használhatónak, teljesen önálló otthoni munkára a kötet nem alkalmas. Tartalmilag és műfajilag megpróbáltam igazodni az egyetemeken és főiskolákon egyhárom féléves, különböző óraszámokban tanított bevezető gazdaságföldrajzi kurzusok lehetőségeihez és elvárásaihoz, lehetővé téve az adott felsőoktatási intézmények képzési rendjére történő adaptálást egyes részek-fejezetek kihagyásával vagy a hangsúlyok áthelyezésével.

A kötet *öt részből és harminc leckéből* áll. Az *első rész* a gazdaságföldrajz történetével, alapkategóriáival (gazdaság, tér, hely, lépték) és rokon tudományaival foglalkozik. Ennek a résznek a célja, hogy bemutassa a hazai és a külföldi gazdaságföldrajz történetének társadalmi beágyazottságát, fogalmilag bevezesse a következő részeket, valamint a gazdaságföldrajzot más társadalomtudományokkal való viszonyrendszerében értelmezze. A *második rész* célja kettős: egyrészt a globalizáció történeti-térbeli folyamatainak bemutatását szolgálja, másrészt a globalizációról szóló megközelítésekről, koncepciókról, kritikákról szól. A *harmadik rész* a gazdaság és a természet (mint térbelileg rögzített tőkék, erőforrások) kapcsolatát tárgyalja, így új megközelítésbe helyezi a társadalom és a természet viszonyát, a hagyományos mezőgazdasági földrajzi gondolatokat. A *negyedik rész* a termelés szervezeti kereteivel (vállalatok és hálózataik), valamint a (természeten kívüli, nem rögzített) termelési tényezőkkel és áramlási rendszerekkel foglalkozik, így nagyjából a bővített újratermelés szereplőit és magát a termelési folyamatot fedi le (néhány, logikailag ide tartozó fejezetet – pl. állam – didaktikai okokból a következő részben helyeztem el). Az *ötödik rész* a gazdaság térbeliségének társadalmi viszonyait elemzi, néhány kulcstémán (osztály, gender, háztartás, kultúra, állam, közpolitikák) keresztül. A rész – és egyben a kötet – végén e társadalmi viszonyok megváltoztatásának korábban csak érintőlegesen tárgyalt lehetőségeit villantom fel két fejezeben.

Az egy-egy tanórát felölelő leckék a következőképp épülnek fel.

- Először az *óra céljait* mutatom be, ez a rész leginkább az oktatók számára lehet hasznos az előadások és szemináriumok tartalmának végiggondolásakor.
- Ezután a tantárgy keretében (esetleg más tantárgyakban) korábban már megismert *folyamatokat, fogalmakat átismétlő kérdések* következnek. A kérdéseket igyekeztem úgy megfogalmazni, hogy az alapképzésben részt vevő hallgatóktól ne várjon el részletes előismereteket, valamint itt igyekeztem érzékeltetni az egyes leckék kapcsolódásait. A kérdések a szemináriumok elején például közösen megbeszélhetők.
- A következő rész a *tér, a hely és a lépték mint földrajzi alapkategóriák* analitikus szerepét mutatja be az adott témában, ezzel hangsúlyozva a földrajz jelentőségét (és a gazdaságföldrajz közgazdaságtanhoz képest más szemléletét) az adott kérdéskör vizsgálatában. Ez a rész egyfelől az oktatói munkát segíti a témakörök földrajzi fókuszának kidomborításában, másrészt olyan orientáló állításokat tartalmaz, amelyek a hallgatók számára segítik a témakör „földrajzi” lényegének megértését.
- A téma feldolgozását és a vizsgákra való felkészülést *kulcsfogalmak és személyek* jegyzéke segíti. Ezt a konkrét oktatói és hallgatói munka során természetesen szabadon lehet szűkíteni-bővíteni, mindazonáltal igyekeztem a főbb fogalmakat, a legfontosabb-legismertebb kortárs gazdaságföldrajzosokat, valamint a közgazdaságtan és más társadalomtudományok felé való kapcsolódásokat megjeleníteni.
- Minden fejezethez tartozik egy (legtöbb esetben) *magyar vagy kelet-európai esettanulmány*. (Kelet-Európán nagyjából a volt szocialista országokat értem Európa keleti felén.) Az esettanulmányok „hétköznapi” jelenségek értelmezésére alkalmazzák az adott fejezet ismeretanyagát,

vagy szakirodalmi viták felvillantásával elmélyítik a megszerzett tudást. A példák általában szakirodalmi vagy a médiában megjelent forrásokból-szemelvényekből, képi-térképi forrásokból, valamint az ezekhez tartozó kérdésekből állnak, és elsősorban a szemináriumokon való közös munkára készültek.

- A gazdaságföldrajzi előadásokon vagy gyakorlatokon is elterjedt, hogy hallgatók *referátumokat* tartanak vagy óráról órára *kötelező irodalmat* olvasnak. Így minden leckéhez válogattam egy-egy magyar és (a haladó nyelvtudású, a kurrens szakirodalommal első kézből megismerkedni kívánó, elsősorban érdeklődő, TDK-zó, mesterszakos hallgatóknak) angol nyelvű cikket vagy könyvrészletet, azokhoz pedig az írások tartalmát összefoglaló, a gyakorlatokon közösen megvitatható, különböző nehézségű kérdéseket állítottam össze.
- A leckék *ellenőrző kérdésekkel* (ezek szemináriumi munkára vagy akár lehetséges vizsgakérdéseként is felhasználhatók), végül részben gazdaságföldrajzi írásokból, részben a társtudományok általam fontosabbnak tartott publikációiból *válogatott szakirodalommal* zárulnak.

A kötet a Miskolci Egyetemen töltött Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíjas időszakom alatt készült. A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Ezúton köszönöm a Miskolci Egyetem Földrajz–Geoinformatika Intézetének a kötet elkészítéséhez nyújtott szakmai és emberi segítséget, az oktatási lehetőséget és a rugalmas munkakörülmények biztosítását. A tananyagba a Miskolci Egyetemen, az ELTE Regionális Tudományi Tanszékén és az ELTE Eötvös József Collegiumban tartott kurzusaim tapasztalatai is beépültek, így köszönöm a hallgatóimnak a türelmüket, mert néha talán túlságosan elméleti, nehezen érthető vagy elvont anyagrészekkel érkeztem az órákra. Szintén nagyban építettem az MTA KRTK Regionális Kutatások Intézetében részvételemmel zajlott vagy kollégáim által végzett alap- és alkalmazott kutatásokra, publikációkra, valamint a Helyzet Műhelyben és a Kritikai Városkutatás Műhelyben végzett kollektív, jó hangulatú és magas színvonalú szellemi munkára. Kőszegi Margó és Vaspál Veronka a kötet műfajának finomítására tettek fontos javaslatokat a könyvírás előkészítő szakaszában. Nem utolsósorban köszönöm Nagy Erikának, hogy elvállalta a kötet lektorálását, hogy részletes és hasznos észrevételeket tett a kézirat korábbi változatához.

A kötet használatához kollégáimnak, a hallgatóknak és barátaimnak sok sikert kívánok, egyben számítok kritikus és kritikai észrevételeikre!

Miskolc–Budapest, 2014. november

A szerző

I.

**A GAZDASÁGFÖLDRAJZ TÖRTÉNETE,
ALAPKATEGÓRIÁI ÉS ROKON TUDOMÁNYAI**

1.

A gazdaságföldrajz története külföldön és Magyarországon

CÉLOK

- Bemutatni a gazdaságföldrajz elmúlt bő évszázadának főbb fordulóit.
- Rámutatni arra, hogy a gazdaságföldrajz átalakulása a mindenkori társadalmi közegbe ágyazódik.

ISMÉTLÉS

- Milyen tudományterületekre osztható a földrajztudomány?
- Miért fontos vitakérdés a földrajzban, hogy a világ jelenségei általánosak-e vagy egyediek?
- Milyen témákkal foglalkozik a gazdaságföldrajz?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

Tér ▪ A térbeliség a gazdasági folyamatok alapvető alkotóeleme, így a gazdaságföldrajz a 19. század végétől, a kapitalizmus kibontakozásával fontossá vált a gazdasági folyamatok leírásában.

Hely ▪ A gazdaságföldrajz érzékeny arra, hogy a gazdasági folyamatok helyről helyre hogyan változnak, így megkérdőjelezte a közgazdaságtan univerzális magyarázatait.
▪ A gazdaságföldrajz tartalma helyről helyre változik.

Lépték ▪ A gazdaságföldrajz a globálistól a helyi léptékekig zajló folyamatok kölcsönkapcsolatait vizsgálja, amikor a gazdasági folyamatok térbeliségét elemzi.

KULCSFOGALMAK

determinizmus (környezeti, kulturális)
értéksemlegesség
felvilágosodás
fejlesztési pólus
gazdaságföldrajz
gyarmatosítás

kereskedelmi földrajz
kulturális fordulat
kvantitatív forradalom
MTA Regionális Kutatások
Központja
posztstrukturalizmus
pozitivizmus

radikális földrajz
regionális tudomány
Szilícium-völgy
területi tervezés
tudományos objektivitás
új gazdaságföldrajz
új gazdasági mechanizmus

SZEMÉLYEK

George Chisholm
Fodor Ferenc
David Harvey

Walter Isard
Paul Krugman
Markos György

Karl Marx
Michael Storper
Teleki Pál

MAGYAR ESETTANULMÁNY: A TERÜLETI TERVEZÉS ÁTALAKULÁSA A SZOCIALIZMUSBAN

Kontextus

Bár a hazai szocialista gazdaságföldrajzot a kortárs visszaemlékezések és a tudományos cikkek egy része is hajlamos egységesnek kezelni, fontos koncepcionális változást jelentett benne az új gazdasági mechanizmus 1968-as bevezetése. Ez amellett, hogy a tervgazdaság működését általánosságban megváltoztatta, a területi tervezés jelentőségét is átértékelte. Az esettanulmányban a területi tervezés megváltozását három forrás segítségével a „terv és a piac” szocialista vitájába ágyazzuk be, ezáltal betekintünk abba az aktív társadalmi szerepbe is, amelyet a gazdaságföldrajz a „létező szocializmusban” Magyarországon (és általánosságban Kelet-Európában) betöltött.

1. forrás: A terv és a piac vitája a magyar szocializmusban

A szocializmus hazai projektje a gazdaság átstrukturálását, elsősorban az iparosítást tűzte ki célul, amely mellett a rendszer, ha változó lendülettel is, de végig kitartott. (...) A gazdaságpolitikai viták a nemzetgazdaság és a vállalat irányítási kérdéseire, elsősorban a tervezés és piac szocializmusban betöltött szerepére fókuszáltak: mely területet és milyen mértékben határozzon meg a két egymással szemben álló koordináció? (...) A szereplők adottnak vették, hogy a gazdasági problémák a szocialista rendszer belső lényegéből, és nem a világ gazdaságban betöltött félperifériás függő helyzetből következnek. Így a „kitörési lehetőségek”, az „utolérni és leahagyni” politikái is a szocialista gazdaság belső kihívásaiként jelentek meg. (...)

A piac mellett érvelő oldal közvetve a szocializmus komparatív előnyökkel szembevető projektjének óvatos lebontásához és a „liberalizálás” megvalósulásához járult hozzá. A világpiaci árak fokozott figyelembevételével, a technológiai fejlődés és hatékonyságjavulás érdekében támogatott verseny és profitabilitás, a vállalati önállósodás és a külgazdasági kapcsolatok decentralizálása is a nyugati integrációhoz való közeledést szolgálta. A nyugati kereskedelem bővülése és a részben ennek következtében növekvő adósságteher nemzetgazdasági szinten a nyugati orientáció további fokozódásában, ideológiai szinten a piac melletti oldal radikálizálásában jelent meg. A külső függés és a növekvő finanszírozási igény – amely nemcsak az importvolumen, hanem a romló cserearányok, a növekvő kamatterhek, valamint a felvett hitelek devizanemének gyengülése miatt is fenntarthatatlanná vált – végül a nemzetközi tőke beengedéséhez vezetett.

A tervezés elsősorban a gazdasági struktúra aktív átalakítási stratégiájának eszköze volt, hiszen a legtöbb intézkedés közvetlenül a világpiactól való elmozdulást támogatta. A lehetőségekhez képest a tervezés igyekezett tompítani a külső gazdasági ciklusokat, ezzel is biztosítva a gazdaság kiszámítható működését. Az erőforrások felmérésével és ellenőrzésével elvileg képes volt a gazdasági szerkezetváltást előidézni. A tervezés ugyan pusztán egy eszköz, amely nem jelent egyértelműen a két stratégia közötti választást, azonban a gyakorlatban ezt az eszköztárat a „liberalizálás” felé lépéseket tevő oldal inkább leépíteni akarta, míg a másik oldal inkább élt volna a benne rejlő lehetőségekkel. Ennek következtében kialakult egy KGST-integrációt és iparosítást pártoló tábor. A világpiactól való távolságtartás egyrészt erősebb együttműködést igényelt a nemzetgazdasági autarkiát elkerülni akaró, hasonló törekvéssel rendelkező szocialista országokkal, a biztos felvevőpiac pedig a világpiacon nem versenyképes vállalatoknak jelentett biztos bevételt.

Forrás: Éber M. Á.–Gagyai Á.–Gerőcs T.–Jelinek Cs.–Pinkasz A. (2014): 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 21: 10–63. 38–39.

2. forrás: *A területi tervezés a szocialista gazdaságföldrajz hajnalán: részlet Markos György tanulmányából*

Módosított ötéves népgazdasági tervünk fölemelt beruházási és termelési előirányzatai számos új probléma elé állítják a népgazdaság tervezését irányító állami és pártszerveket. A 85 milliárd forintos beruházási tervet és a termelési terveket nem csupán ágazati szempontból (vagyis: ipar, mezőgazdaság, közlekedés és ezeken belül is egyes ipari, mezőgazdasági stb. ágak és üzemek szerint) kell felbontani, hanem ezzel egyidőben területi, azaz földrajzi szempontból is. (...) A 341 új ipari üzem felépítése, az ipari termelés megtöbbszörözése a termelés területi, azaz földrajzi kiszélesítését is jelenti. Az új iparágakat és ipari üzemeket – a terv utasításai szerint – az eddig iparilag elmaradt területeken építjük fel. A mezőgazdaság szocialista átszervezése maga után vonja a mezőgazdasági termelés szerkezeti átalakítását is. (...)

A területi terv a népgazdasági tervnek meghatározott földrajzi területen való megvalósítását szolgálja. Felkutatja az egyes termelési feladatok megoldására alkalmas területeket, a Párt és a kormány politikai irányvonala alapján és a terv kereteibe illesztve, az adott természeti és földrajzi környezet és társadalmi tényezők figyelembevételével határozza meg az egyes területeken végrehajtandó tervfeladatokat.

A területi tervezés feladatkörét, új ipartelepek létesítését vagy átszervezését, üzemek vagy üzemkomplexumok megteremtését, a mezőgazdasági termelésnek adott területen való átszervezését a népgazdasági terv egyéb fejezetei szabják meg. Ha a területi terv kijelölte egy megépítendő gyár, ipartelep vagy más üzem helyét, megszabta a mezőgazdaság termelési irányát, s a népgazdasági terv alapján földrajzilag felbontotta a beruházási és termelési tervet, akkor a tervezés alapvető politikai, gazdasági, valamint ezzel összhangban álló gazdaságföldrajzi feladata megoldottnak tekinthető. A terv most már a konkrét végrehajtás szakaszába kerülve, elsősorban műszaki és termelési feladattá válik, s most az adott földrajzi területeken is a teljesítés kerül a gazdasági és politikai kérdések középpontjába.

Forrás: Markos Gy. (1951): A területi tervezés gazdaságföldrajzi megalapozása. *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle*, 5 (4–5): 386–406. 386., 390–392.

3. forrás: *Területi tervezés az új gazdasági mechanizmus után: részlet Kőszegi László tanulmányából*

Talán a legtöbb vita és ennek ellenére még mindig a legtöbb nyitott kérdés a fejlesztési célkitűzések (területi terv) realizálása, ennek célszerű eszközei körül tapasztalható. (...)

A területi fejlesztésben a realizálás legfontosabb eszköze a kiemelt nagy beruházások telepítési helyének központi (a kormány vagy az OT [Országos Tervhivatal] által történő) meghatározása. Ez számbelileg kevés (az eddigi 350–450 tétellel szemben kb. 60–70 tétel egy ötéves időszakban), de a népgazdaság és az egyes ágazatok fejlődése szempontjából alapvető fontosságú létesítmények körét fogja át. (...)

Célszerűnek mutatkozik – legalább is átmenetileg – az ipartelepítési korlátozást (Budapest és környékére) és a kitelepítési határozatokat fenntartani. Ugyancsak fennmarad a tanácsok építési-területfelhasználási engedélyezési jogköre, mellyel főleg a településeken belüli ésszerű telepítést befolyásolják. (...)

Fontos közvetett realizálási eszköz lehet a hitelfeltételek (kamat és lejárat) differenciált megállapítása a vállalatok, ill. tanácsok fejlesztési alapjának előlegnyújtása (kiegészítése) során, attól függően, hogy a tervezett fejlesztés mennyire szolgálja a népgazdasági területi tervben megjelölt célkitűzések megvalósulását. Ezekről lényegesen eltérő fejlesztési törekvések esetében a bank meg is tagadhatja a hitelnyújtást.

A kedvezményezett területek fokozott fejlesztését segíti elő az illetményadó lehetséges mérséklése e területeken, ami az adott fejlesztésből a vállalat által elérhető nyereség relatív csökkenését vagy növekedését eredményezheti.

Megoszlanak még a vélemények az egyes beruházásokhoz nyújtott egyszeri költségvetési támogatás hasznosságáról, lehetőségéről és konkrét formájáról, mértékéről a népgazdaságilag célszerű, de a vállalat, ágazat számára esetleg kevésbé előnyös telephely választása esetén.

Forrás: Kőszegi L. (1967): A gazdaság térbeli tervezése az új mechanizmusban. *Földrajzi Közlemények*, 15 (1): 25–44. 41.

Kérdések a forrásokhoz

- Markos és Kőszegi közül ki érvel inkább a terv és ki érvel inkább a piac mellett?
- A magyar gazdaságpolitika átalakulásában a nemzetállamon (népgazdaságon) kívül milyen más léptékeken zajló folyamatokra utal az 1. forrás?
- Milyen párhuzamosságok látszanak az angolszász gazdaságföldrajz 1945 utáni átalakulása, valamint a magyar gazdaságföldrajz esettanulmányból kirajzolódó átalakulása között?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Allen, J.–Massey, D. (1989): A földrajz számít. Bevezetés. *Tér és Társadalom*, 3 (2): 104–112.

- Hogyan alakult át az angolszász társadalomföldrajzban a „társadalmi” és a „térbeli” viszonya? Milyen „gazdasági” példákat hoznak a szerzők ezekre az átalakulásokra?
- Mit jelent az, hogy a „térbeli” és a „társadalmi”, valamint a „társadalmi” és a „természeti” kölcsönösen meghatározottak? Milyen „gazdasági” példákat lehet erre említeni?
- A cikk számos (hatvanas–nyolcvanas évekbeli) nagy-britanniai példát említ. Hogyan néznek ki ezek a jelenségek napjaink Magyarországon és Kelet-Európájában?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Scott, A. J. (2000): Economic geography: the great half-century. *Cambridge Journal of Economics*, 24 (4): 483–504.

- Milyen szélesebb társadalmi kérdések–problémák adtak lendületet az elmúlt ötven év angolszász gazdaságföldrajzának?
- Milyen kulcsfogalmak voltak az egyes korszakok gazdaságföldrajzának?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Melyek voltak a hazai és a külföldi gazdaságföldrajz főbb fordulatai a 20. század során?
- Milyen társadalmi közegekbe ágyazódott be a gazdaságföldrajz a 19. század végétől?
- Miért alkalmas metafora a gazdaságföldrajz mai állapotának leírására a lyukas közepű fánk?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

cultural turn; economic geography; Enlightenment; epistemology; historical materialism; industrial geography; Marxism; Marxist geography; political economy; post-socialism; post-structuralism; qualitative methods; quantitative methods; quantitative revolution; radical

geography; social theory; socialism; space-economy; spatial science

Tankönyv és tankönyvi fejezet

- Barnes, T. J. (2000): Inventing Anglo-American economic geography, 1889–1960. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 27–40.
- Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 16. Economic geography: intellectual journeys and future horizons*. 499–520.
- Haggett, P. (2006): *Geográfia. Globális szintézis*. Typotex, Budapest.
- Mann, G. (2012): Release the hounds! The marvelous case of political economy. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 47–60.
- Plummer, P. S. (2000): The modeling tradition. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 11–26.
- Swyngedouw, E. (2000): The Marxian alternative: historical-geographical materialism and the political economy of capitalism. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 41–59.
- Walker, R. (2012): Geography in economy: reflections on a field. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 47–60.

Könyv és könyvfejezet

- Czirfusz M. (2012): Ágazati gazdaságföldrajzok a magyar geográfiai hagyományban: jelenetek Marxtól Hettnerig. In: Bottlik Zs.–Czirfusz M.–Gyapay B.–Kőszegi M.–Pfenig V. (szerk.): *Társadalomföldrajz–Területfejlesztés–Regionális tudomány*. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, 65–81.
- Gyóri R. (2001): A magyar gazdaságföldrajz a két világháború között. In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Geográfia az ezredfordulón: az ELTE Földrajz Tanszékcsoport millenniumi rendezvénysorozata*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 61–83.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

The Professional Geographer 66 (1) (2014) – Dispatches from the Fifth Summer Institute in Economic Geography

Folyóiratcikk

- Czirfusz M. (2012): A gazdaságföldrajz mint fánk: beszámoló a 6. Gazdaságföldrajzi Nyári Egyetemről. *Földrajzi Közlemények*, 136 (4): 459–461.
- Participants in the Economic Geography 2010 Workshop (2011): Emerging themes in economic geography: outcomes of the Economic Geography 2010 Workshop. *Economic Geography*, 87 (2): 111–126.
- Tátrai P. (2012): A Magyar Földrajzi Társaság Társadalom-földrajzi Szakosztályának története. *Földrajzi Közlemények*, 136 (1): 89–94.

Egyéb forrás

Association of American Geographers, Economic Geography Specialty Group: <http://geography.wisc.edu/aag-egsg/>

Royal Geographical Society, Economic Geography Research Group: <http://www.egrg.rgs.org/>

2.

A gazdaságföldrajz tudományszociológiája

CÉLOK

- Rámutatni arra, hogy a tudományos gondolatok mindig valamilyen társadalmi közeg termékei, azoktól függetlenül nem vizsgálhatók.
- Hangsúlyozni azt, hogy a gazdaságföldrajz szemléletmódja a mindenkori társadalmi, politikai és gazdasági igényeknek megfelelően alakult.
- Beágyazni a gazdaságföldrajzot a kortárs társadalomtudományi vitákba.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent a paradigma Thomas Kuhn szerint, és hogyan kritizálják a tudományszociológusok a kuhni felfogást?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	▪ A tudományos vitákban megkülönböztethetünk egymáshoz közeli és egymástól távoli álláspontokat, ez a távolság pedig tudományos küzdelem tárgya.
------------	--

<i>Hely</i>	▪ A tudomány mindig valahonnan néz rá a világra. ▪ A tudományos tudás elválaszthatatlan annak a helynek a társadalmi viszonyrendszerétől, amelyben létrejött.
-------------	--

<i>Lépték</i>	▪ A több léptéken zajló társadalmi folyamatok befolyásolják azt, hogy a gazdaságföldrajzi gondolatok hogyan változnak az idők során. ▪ Különböző korszakokban különböző léptékek hatalmi viszonyai dominánsak a tudomány alakításában.
---------------	---

KULCSFOGALMAK

cselekvő-hálózat elmélet
diskurzus
fekete doboz
felvilágosodás
főáramú közgazdaságtan
heterodox közgazdaságtan
az igazság helyei (truth spot)
internalizmus

ismeretelmélet
neoklasszikus közgazdaságtan
normál tudomány
paradigma
prezentizmus
reflexivitas
szituációba ágyazott tudás
tudásszociológia

tudományszociológia
tudományháború
tudománytanulmányok
(science studies)
változatlan mozgó
(immutable mobile)
változó mozgó
(mutable mobile)

SZEMÉLYEK

Walter Christaller
Thomas Gieryn

Donna Haraway
Thomas Kuhn

Bruno Latour

ESETTANULMÁNY: A KÖZPONTI HELYEK ELMÉLETÉNEK TUDÁSSZOCIOLÓGIÁJA

Kontextus

A központi helyek elmélete (annak is a Walter Christaller nevéhez köthető változata) a gazdaságföldrajzi hagyomány egyik legtöbbet hivatkozott modellje, mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban. A települések méretét és térbeli eloszlását leíró elméletet a hazai szakirodalom legtöbbször úgy tárgyalja, hogy kiragadja létrejöttének történeti-társadalmi viszonyaiból. Az esettanulmányban a tudásszociológiai megközelítés „hozzáadott értékét” elemezzük a központi helyek elméletének példáján.

1. forrás: Részlet a Társadalomföldrajzi kislexikon Christaller-modell szócikéből

A különböző méretű és eltérő nagyságú vonzáskörzettel rendelkező, a településhierarchia más-más fokán álló központok térbeli elhelyezkedésének ideális rendjét modellszerűen összefoglaló elmélet. Kidolgozója Walter Christaller német geográfus, aki 1933-ban közzétett művében leírja, hogy a különböző rangú központi helyek ideális esetben egymáshoz kapcsolódó hatszögek központjaiban helyezkednek el. (...) A modell jelentősége, hogy rávilágít, a települések nem elszigetelten, hanem egymással szoros kölcsönhatásban fejlődnek. Térbeli elhelyezkedésük nem véletlenszerű, hanem bizonyos szabályszerűségek jellemzik.

Forrás: Kovács Z. (2001): *Társadalomföldrajzi kislexikon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 28.

2. forrás: Részletek Trevor Barnes tanulmányából, amely a központi helyek elméletét tudásszociológiai megközelítésben dolgozza fel

„[A] központi helyek elmélete olyan gondolat volt, amely visszás körülmények között jött létre; egyedi, az elméletet úgy árnyaló és beszenyvező történelmi feltételek között dolgozták ki, amelyek cáfolták általános érvényét. (...)

[Christaller] közreműködött Németország [1939-ben Lengyelország lerohanásával] újonnan megszerzett keleti területeinek megtervezésében, amely munka az Általános keleti tervben (Generalplan Ost) csúcsosodott ki. (...)

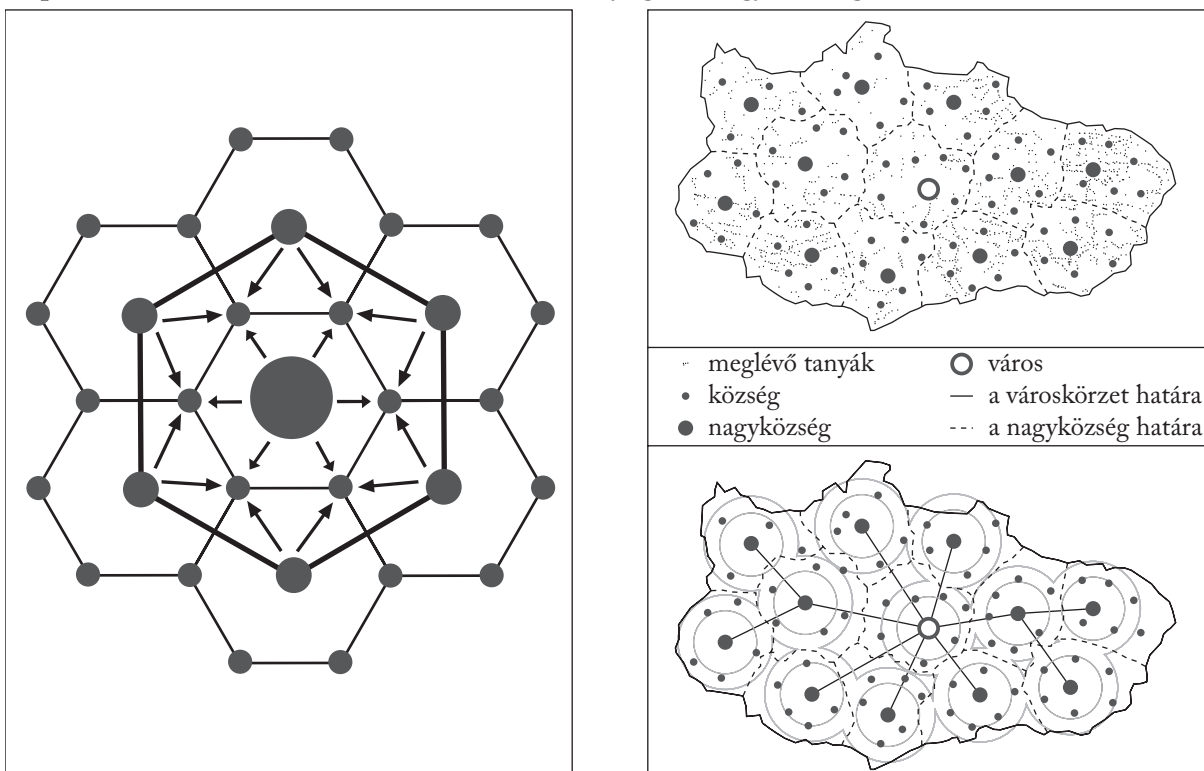
A christalleri központi helyek elmélete részben azért volt vonzó [Konrad] Meyer [a Generalplan Ost fő szervezője] számára, mert szerkezetében a nemzetiszocializmus oximoronját, a racionalizmus és irracionális egyvelegét foglalta magába. (...) [A] náciizmus általánosabb céljai borzasztóan visszamaradottak voltak, a mitikus történelmen, a kulturális esszencializmuson, a dogmán és a bigottságon alapultak, és ami még rosszabb, ezeket a célokat a tudomány, a racionalitás, az új technológiák, a legújabb menedzsment-, logisztikai, szervezési és tervezési módszerek alkalmazásával kívánták megvalósítani. Részben a központi helyek elméletének oximoronikus képessége tette lehetővé, hogy a kelet újjáépítésének náci projektje alkalmazni tudta (Fehl 1992).

Példa [erre] Christaller modellje Poznań tágabb városkörnyékéről (...). A terv egyrészt az elnémetesítést, másrészt a nem németek eltávolítását tette szükségessé. A számítások szerint

(...) minden újonnan érkező németre két-három kitelepített lengyel jutott volna (Aly, Heim 2002). Ugyan az elfoglalt területeken lévő lengyel népességből 1,1 millió főt németnek tartottak annyira, hogy ott maradhassanak, de a christalleri rendszer működéséhez Düsseldorf vagy Köln méretű városokat kellett volna a semmiből létrehozni, amihez további 3,4 millió németre lett volna szükség.

Forrás: Barnes, T. J. (2012): Roepke lecture in economic geography: notes from the underground: why the history of economic geography matters: the case of central place theory. *Economic Geography*, 88 (1): 1–26. 6., 12., 15., 16.

3. forrás: Az ideáltipikus Christaller-modell (balra), valamint a korabeli (jobbra felül) és a tervezett településhálózat (jobbra alul) Kutno körzetében (Nyugat-Lengyelország, 1941)

Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8b/Christaller_model_1.svg;
http://www.dfg.de/pub/generalplan/zoom/z_bilder/z_planung_4_2.jpg alapján

Kérdések a forrásokhoz

- Az 1. és a 2. forrás szerint a településhálózat passzívan formálódik, vagy valakik aktívan formálják azt?
- Mi az a társadalmi-politikai kontextus, amelyben a központi helyek elméletét alkalmazták a németek?
- Miben mond újat a központi helyek elméletének tudásszociológiai vizsgálata (2. forrás) a hagyományos tárgyalásmódhoz (1. forrás) képest?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Weintraub, R. E. (2010): Közgazdasági tudományháborúk. *Fordulat*, 9: 132–153.

- Miért nézik le a közgazdászok a közgazdaságtan elmélet-történetét?
- Hogyan alakult át a tudomány (és ezen belül a közgazdaságtan) fontossága a 20. század második felében az Egyesült Államokban?
- Hogyan alakult át az 1970-es évektől a tudományozás-tudományozás kutatásoknak köszönhetően a közgazdaságtan önképe, és ez hogyan hatott a közgazdasági tudományháborúkra?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Barnes, T. J. (2001): 'In the beginning was economic geography' – a science studies approach to disciplinary history. *Progress in Human Geography*, 25 (4): 521–544.

- Mi jellemzi a tudománytörténet-írás hagyományos iskoláját, valamint a Barnes által tárgyalt három másik irányzatot (mertoni intézményi felfogás, a tudományos tudás szociológiája, kulturális tudománytanulmányok)?
- Milyen példákat sorakoztat fel Barnes a tanulmány III. részében amellyel, hogy a gazdaságföldrajz létrejöttét a tudománytanulmányok szemléletével szükséges vizsgálni?
- Milyen példák említhetők arra, hogy a hazai középiskolai (vagy egyetemi) földrajzoktatásban a hagyományos tudománytörténet-írás szemlélete uralkodik?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Mit jelent az, hogy a gazdaságföldrajzi viták társadalmi közegbe ágyazottak?
- Hogyan módosítja a hazai és a külföldi gazdaságföldrajzról való tudományképzés a tudáshoztér-tudományozás megközelítését?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

central place theory; dialectic(s); economic geography; epistemology; local knowledge; Marxism; ontology; paradigm; post-structuralism; quantitative methods; quantitative revolution; science/science studies; scientific revolution(s); situated knowledge; social construction; social theory; theory

Tankönyvi fejezet

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 16. Economic geography: intellectual journeys and future horizons*. 499–520.

Harvey, D. (2004): The difference a generation makes. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 19–28.

Könyv és könyvfejezet

Bourdieu, P. (2005): *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Gondolat, Budapest.

Czifrusz M. (2010): A földrajztudományi mező működése a hatvanas évek két kandidátusi védése alapján. In: Bajmócy P.–Józsa K. (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok X. Országos Konferenciája*. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged.

Kőhegyi G.–Kutrovácz G.–Margitay T.–Láng B.–Tanács J.–Zemplén G. (2011): *Tudományos módszertan*. ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Balassi Kiadó, Budapest. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0041_tudmodszertaneloadas/adatok.html

Kuhn, T. S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest.

Kutrovácz G.–Láng B.–Zemplén G. (2010): *Határmunkálatok a tudományban*. L'Harmattan, Budapest.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Replika 54–55 (2006) – Tudományon innen és túl

Replika 67 (2009) – Tudomány²

Folyóiratcikk

Barnes, T. J. (2008): Making space for the economy: live performances, dead objects, and economic geography. *Geography Compass*, 2 (5): 1432–1448.

Pintér (Pinkasz) A. (2011): A hatalom szerepe és nyelve a tudományos vitákban: esettanulmány a szocializmusból. *Kellék*, 36 (45): 109–125.

3.

A gazdaság mint a gazdaságföldrajz alapfogalma

CÉLOK

- Bemutatni a hagyományos közgazdaságtan és a gazdaságföldrajz eltérő fogalmát a gazdaságról.
- Bevezetni a sokszínű gazdaság fogalmát.

ISMÉTLÉS

- Melyek voltak a gazdaságföldrajz tudománytörténetének főbb állomásai?
- Mit jelent az, hogy a tudomány által használt fogalmak társadalmi közegbe ágyazottak?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A hagyományos közgazdaságtan absztrakt, térnélküli módon gondolkodik a gazdaságról, de ezzel is térbeli egyenlőtlenségeket termel a gazdaságban.▪ A gazdaságföldrajz a közgazdaságtannal szemben a térbeliséget helyezi a középpontba.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A gazdaság fogalma helyről helyre változik, és jelentése mindenkori hatalmi/politikai küzdelmek során rögzül, a gazdasági szereplők cselekvésein keresztül.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A gazdasági folyamatok párhuzamosan több léptéken zajlanak, így a gazdaság fogalmát is a különböző léptékeken zajló folyamatok befolyásolják.▪ A gazdaság léptékmeghatározottsága társadalmi cselekvésekkel átalakítható.

KULCSFOGALMAK

diskurzus
externália
gazdasági jéghegy
GDP

homo oeconomicus
keynesianizmus
láthatatlan kéz
posztkeynesianizmus

posztstrukturalizmus
sokszínű gazdaság

SZEMÉLYEK

J. K. Gibson-Graham
David Harvey

Káldor Miklós
Michał Kalecki

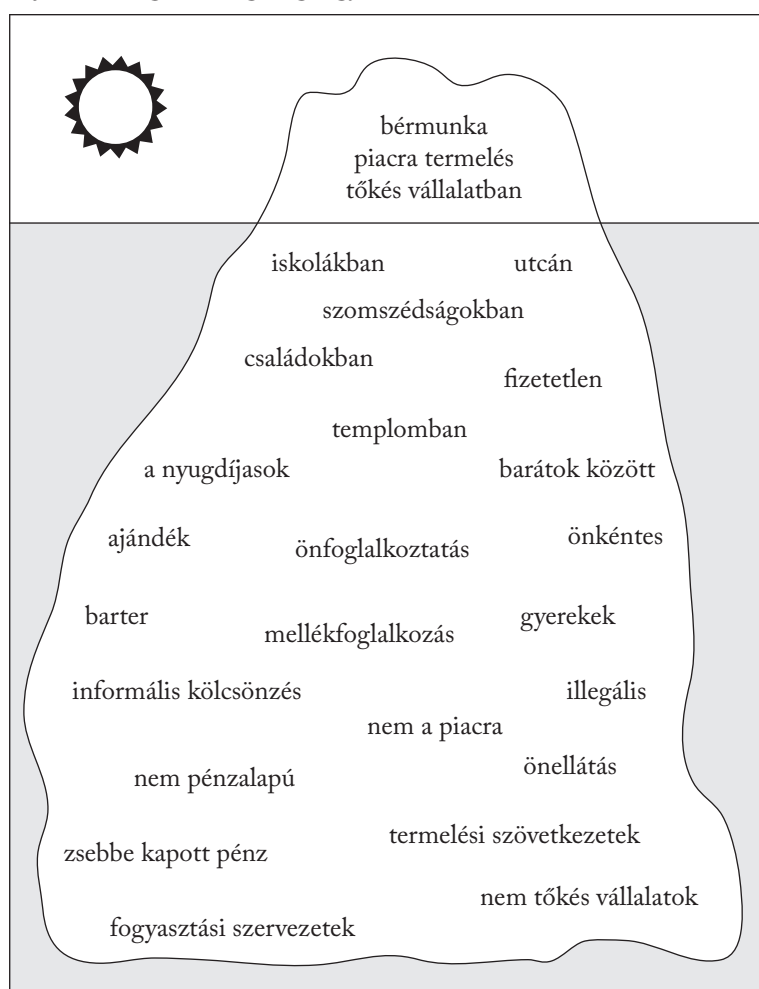
John Maynard Keynes
Adam Smith

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: POSZTSZOCIALISTA VÁROSI MEGÉLHETÉSI PORTFÓLIÓK ÉS A SOKSZÍNŰ GAZDASÁG

Kontextus

A posztszocialista városi életmód egyik jellegzetessége, hogy a lakosok megélhetésüket számos forrásból biztosítják, amelyek sok esetben kívül esnek azon, amit a hagyományos közgazdaságtan és a gazdaságpolitika a gazdaság részének tart. Az esettanulmányban Krakkó (Nowa Huta) és Pozsony (Petržalka) lakótelepein végzett kutatás eredményeiből tekintünk át részleteket, és ezt hozzuk összefüggésbe J. K. Gibson-Graham sokszínű gazdaságról szóló elképzelésével, amelyet a gazdasági jéghegy ábrázol.

1. forrás: A gazdasági jéghegy

Forrás: Gibson-Graham, J. K. (2006): *A postcapitalist politics*. University of Minnesota Press, Minneapolis, London. 70.

2. forrás: A sokszínű gazdaságok a posztszocializmusban – részlet a krakkói és pozsonyi kutatási eredményekből

A formális munkaerőpiac bizonytalansága a szegényebb háztartásokat arra kényszeríti, hogy számos más gazdasági gyakorlat segítségével kíséreljék meg biztosítani háztartásuk fenn-

tartását (Gibson-Graham 2006; Smith, Stenning 2006; Williams, Round 2007). Kutatásunkból kiderül, hogy míg az elsődleges foglalkoztatásból származó jövedelem valamennyi háztartás átlagát nézve a legfontosabb forrás volt (lásd Clarke 2002), de kevésbé volt jelentős a szegénység által fenyegetett háztartásokban (lásd a táblázatot). Ahhoz, hogy kiegészítsék a formális foglalkoztatásból származó jövedelmüket, a szegényebb háztartások nemcsak informális és illegális munkaformákra alapozhattak, hanem egyéb javakra is – a lakásra, a földre, az állampolgári jogokra, valamint társadalmi kapcsolati hálókra (Smith, Stenning 2006).

Az elmúlt években növekvő hangsúly helyeződött azon sokféle gazdasági gyakorlatok leírására és magyarázatára, amelyek a megélhetés biztosítását szolgálják (Gibson-Graham 2006; Leyshon, Lee, Williams 2003; Smith, Stenning 2006). Sokan úgy gondolják, hogy ezek a munkák lényegében kísérletek arra, hogy a gazdasági gyakorlatok természetéről más módon gondolkodjunk, a hangsúlyt áthelyezzük a sokszínűsége és a dinamizmusra, valamint hogy a kapitalista társadalmi viszonyokon belül, illetve azok mellett számtalan olyan gazdasági formát azonosítsunk (Gibson-Graham 1996, 2006), amelyek nem „tartoznak a tőke létfolyamatába” (Chakrabarty 2000, 63.). (...)

Mi viszont a hangsúlyt azokra az utakra helyeztük, amelyek révén anyagi javak és cselekvések a formális kapitalista munkaerőpiacon végzett tevékenységekkel kombinálódnak, és tágabb társadalmi viszonyokat képeznek le. Amellett, hogy azonosítottuk ezeket a leképeződéseket, felismertük azt is, hogy a különböző gazdasági gyakorlatok különböző osztályhelyzetekbe juttatták a munkásokat (Gibson, Graham 1992), a posztszocializmus osztályfolyamatai révén és azokon túlmutatóan is. Ezek a gyakorlatok magukba foglalják a vállalkozás és az önfoglalkoztatás változatos formáit – többek között informális, háztartásban végzett és más nem fizetett, valamint kölcsönösségi alapon végzett munkát.

Forrás: Smith, A.–Stenning, A.–Rochovská, A.–Świątek, D. (2008): The emergence of a working poor: labour markets, neoliberalisation and diverse economies in post-socialist cities. *Antipode*, 40 (2): 283–311. 297, 298.

3. forrás: *A háztartási jövedelmek forrása az egyes jövedelmi csoportokban Petržalkában és Nowa Hutában (2005)*

Jövedelmi csoportok	Főállás	Mellék- állás	Nyugdíj	Gyerme- kek után járó támoga- tás	Munka- nélküli segély	Más szociális juttatás	Egyéb források
<i>Petržalka</i>							
A medián 60%-a alatt	54,9	5,8	19,6	2,6	1,6	3,4	8,9
A medián 61–100%-a között	58,4	4,1	28,0	2,2	0,4	0,6	4,6
A medián 101–140%-a között	70,1	0,9	21,0	0,7	0,0	3,5	3,1
A medián 140%-a felett	91,7	2,6	3,6	0,4	0,0	0,0	1,2
Összesen	69,8	3,3	18,0	1,4	0,4	3,8	2,8

<i>Jövedelmi csoportok</i>	<i>Főállás</i>	<i>Mellék- állás</i>	<i>Nyugdíj</i>	<i>Gyerme- kek után járó támoga- tás</i>	<i>Munka- nélküli segély</i>	<i>Más szociális juttatás</i>	<i>Egyéb források</i>
<i>Nowa Huta</i>							
A medián 60%-a alatt	32,5	0,8	11,2	8,3	15,4	2,9	29,4
A medián 61–100%-a között	52,2	6,5	27,3	0,8	0,8	0,2	12,4
A medián 101–140%-a között	55,5	3,9	28,1	0,2	0,3	0,4	11,8
A medián 140%-a felett	72,0	5,9	18,3	0,1	0,0	0,9	2,8
<i>Összesen</i>	<i>58,5</i>	<i>4,9</i>	<i>21,6</i>	<i>1,4</i>	<i>2,3</i>	<i>0,9</i>	<i>10,5</i>

Forrás: Smith, A.–Stenning, A.–Rochovská, A.–Świątek, D. (2008): The emergence of a working poor: labour markets, neoliberalisation and diverse economies in post-socialist cities. *Antipode*, 40 (2): 283–311. 298.

Kérdések a forrásokhoz

- Az esettanulmány szerint mekkora a jelentősége a két terepen a gazdasági jéghegy víz feletti és víz alatti részének?
- Mi az, amit a kutatás során mérni és számszerűsíteni tudtak a gazdaságból, és mi az, amit nem?
- Milyen párhuzamok fedezhetők fel a 2000-es évek közepi krakkói és pozsonyi, valamint a 2008-as gazdasági válság utáni magyarországi megélhetési portfóliók között?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Bourdieu, P. (2008): A gazdasági beállítottságok átalakulásának gazdasági feltételei. In: Bourdieu, P.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*. Második kiadás. General Press, Budapest, 240–250.

- Milyen példákat sorol fel a szerző az algériai lakosság kiszolgáltatott gazdasági helyzetére?
- Racionális-e gazdaságilag Bourdieu szerint az általa leírt algériai rendszer?
- Hogyan alakítják át magatartásmintáikat a szerző által vizsgált társadalmi csoportok a gazdaság működésmódjának hatására?
- Hogyan kapcsolódik össze a szöveg szerint a gazdasági rendszer az élet más területeivel?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Fickey, A. (2011): ‘The focus has to be on helping people make a living’: exploring diverse economies and alternative economic spaces. *Geography Compass*, 5 (5): 237–248.

- Melyek Gibson-Graham sokszínű gazdaságok programjának főbb állításai?
- Milyen kritikákat fogalmaztak meg a kutatók a sokszínű gazdaságok elképzelésével szemben?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miben különbözik a hagyományos közgazdaságtan és a kortárs gazdaságföldrajz fogalma a gazdaságról?
- Mit jelent az, hogy a gazdaság fogalma társadalmi közegbe ágyazott?
- Mit jelent a sokszínű gazdaság fogalma, és miért alkalmas ez a megközelítés napjaink térbeli gazdasági folyamatainak elemzésére?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

alternative economies; base and superstructure; capital; capitalism; command economy; communism; economic geography; economic growth; economy; externalities; gross domestic product (GDP); informal sector; labour theory of value; market; post-socialism; post-structuralism; social construction; space-economy; uneven development

Tankönyvi fejezet

- Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 2. The economy: what does it mean?* 27–54.
- Gibson-Graham, J. K. (2012): Diverse economies: performative practices for “other worlds”. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 33–46.
- Smith, A. (2012): The insurmountable diversity of economies. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 258–274.
- Thrift, N. J., Olds, K. (2004): Refiguring the economic in economic geography. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 59–70.

Könyv és könyvfejezet

- Gibson-Graham, J. K. (1996): *The end of capitalism (as we knew it): a feminist critique of political economy*. Cambridge, Blackwell.
- Gibson-Graham, J. K. (2006): *Apostcapitalist politics*. University of Minnesota Press, Minneapolis, London.
- Stenning, A.–Smith, A.–Rochovská, A.–Świątek, D. (2010): *Domesticating neo-liberalism: spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities*. Oxford, Wiley-Blackwell.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Geoforum 39 (3) (2008) – Rethinking economies/economic geographies

Folyóiratcikk

- Csigó P. (1998): A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. *Szociológiai Szemle*, 8 (3): 121–151.
- Madarász A. (2014): A láthatatlan kéz – szemelvények egy metafora történetéből. *Közgazdasági Szemle*, 61 (július–augusztus): 801–844.

Egyéb forrás

The community economies website: <http://www.communityeconomies.org/>

4.

A tér, a hely és a lépték mint a gazdaságföldrajz alapfogalmai

CÉLOK

- Elkülöníteni egymástól a hagyományos közgazdaságtan tér nélküli világát és a gazdaságföldrajz térbeliséget hangsúlyozó megközelítését.
- Bemutatni a gazdaság földrajzi szempontú vizsgálatának alapfogalmait (tér, hely, lépték).
- Rámutatni arra, hogy a tér, a hely és a lépték is vitatott fogalmai a gazdaságföldrajznak.
- Hangsúlyozni, hogy a gazdaság térbeliségét nem lehet önmagában értelmezni, azt mindig a társadalmi viszonyokkal együttesen szükséges vizsgálni.
- Fogalmilag megalapozni a gazdaság globalizációjáról szóló leckéket (II. rész).

ISMÉTLÉS

- Melyek voltak a gazdaságföldrajz történetének főbb fordulatai?
- Mit jelent az, hogy a gazdaság fogalma társadalmi közegbe ágyazott?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A tér társadalmi termék.▪ A gazdaság térben működik, területi egyenlőtlenségeket hoz létre és termel újra.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A hely társadalmi termék.▪ A gazdasági folyamatok különböző helyeken zajlanak, a különböző helyeket gazdasági folyamatok kapcsolják össze.▪ A gazdasági folyamatok helyeket hoznak létre, azok jelentését és jelentőségét megváltoztatják.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A lépték társadalmi termék.▪ A gazdasági folyamatok egyszerre zajlanak a különböző léptékeken, a gazdasági folyamatok léptékeit csak együttesen vizsgálhatjuk.▪ A gazdasági folyamatok léptékeket hoznak létre és értelmeznek újra.

KULCSFOGALMAK

egyenlőtlen fejlődés
hatalomgeometria
hely
helynélküliség
időtávolság
költségtávolság

lépték
léptékváltás
regionális tudomány
a távolság halála
tér
térbeli modellek

tér-idő sűrűsödés
tér és társadalom dialektikája
tér mint társadalmi konst-
rukció
tér mint tartály

SZEMÉLYEK

David Harvey
Henri Lefebvre

Bruno Latour
Doreen Massey

Edward Soja

ESETTANULMÁNY: A HATALOMGEOMETRIA MINT FÖLDRAJZI GONDOLAT ÉS VENEZUELA MEGVALÓSULÁSA*Kontextus*

A hatalomgeometria fogalma Doreen Massey angol földrajztudós egyik legismertebb elképzelése. Az esettanulmányban megismerkedünk a gondolattal, továbbá annak kapcsolódásaival a tér, a hely és a lépték fogalmaihoz. A hatalomgeometria elképzelése Venezuelában az elmúlt évtizedben a közpolitikai változásokra is hatott: Hugo Chávez korábbi elnök országot átalakító bolívari szocialista forradalmának egyik alapeleme volt, az alap gondolatot erősen szűkített módon alkalmazva. Végül Massey gondolatait olvashatjuk arról, hogy elméletét hogyan ültették át a gyakorlatba.

1. forrás: A hatalomgeometria fogalma

Talán már nem újdonság azt állítani, hogy a tér és a hatalom szorosan összefüggenek. Például érezzük azt, hogy vannak olyan helyek, ahol a hatalom összpontosul (talán a globális városokban vagy Washingtonban). Léteznek a neoliberais globalizációból levezethető hatalmi viszonyok, amelyek különböző helyeket kötnek össze, az egyiket alárendelve a másik parancsainak. (...)

Tudjuk, hogy a hatalomnak vannak földrajzi. (...) [A] társadalmi formációk egyes részei (például a gazdasági, a politikai, a kulturális részelemek) mindegyikében külön-külön is elemezhetjük a hatalomgeometriákat, bár ezek kétségtelenül összefüggenek egymással, hatnak egymásra és esetleg erősítik is egymást. (Például az Egyesült Királyságban azonosíthatunk hatalomgeometriákat a politikában, a gazdasági szférában a termelés és az elosztás földrajzi viszonyaiban, valamint a kulturális jelenségekben. Vitathatatlan, hogy mindhárom viszonyrendszer – az ország délkeleti szegletében összpontosulva – egymást táplálja és erősíti. Az, hogy a hatalmi viszonyok a térben Londonban koncentrálnak, alapvető jellemzője a brit társadalomnak. Jól mutatja a nemzeti demokratikus deficitet, hiszen az ország nagyobb részének a szava nem számít.) Hasonló módon, a hatalomgeometriák valamennyi területi szinten léteznek. A hatalom egyenlőtlen földrajza – amely a globális egyenlőtlenség törésvonalait mélyíti és amely a neoliberais globalizáció terméke – csak a legszembetűnőbb nemzetközi példa. A hatalomgeometria gondolata tehát egy kísérlet annak a ténynek a megragadására, hogy a tér hatalommal teli, valamint hogy a hatalomnak mindig létezik térbelisége.

Forrás: Massey, D. (2009): Concepts of space and power in theory and in political practice. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 55: 15–26. 16, 18, 19.

2. forrás: *A venezuelai bolívari forradalom öt motorja*

Forrás: <http://civilizacionsocialista.blogspot.hu/2007/01/todos-los-motores-mxima-revolucin.html>

A plakáton szereplő szövegek:

Minden motorral a teljes bolívari szocialista forradalomért!

Első motor: Törvényi felhatalmazás. Közvetlen út a szocializmusba.

Második motor: Alkotmányos megújulás. Szocialista jogállam.

Harmadik motor: Erkölc és tudás. Nevelés szocialista értékek alapján.

Negyedik motor: Új hatalomgeometria. A nemzeti geopolitika szocialista újraszabályozása.

Ötödik motor: Közösségi hatalmi robbanás. Élharcos, forradalmi és szocialista demokrácia.

3. forrás: *A hatalomgeometria megvalósulása Venezuelában*

[A hatalomgeometria] gondolatával elemezhető a világ, hangsúlyozhatók az egyenlőtlenségek vagy a demokrácia hiányosságai. (...) Emellett viszont olyan eszköz is, amellyel egyenlőbb, demokratikusabb társadalmak képzelhetők el és építhetők fel. (...)

A 2006. decemberi elsöprő választási győzelem után [a venezuelai 21. századi bolívari szocializmus] építése Hugo Chávez vezetésével (saját leírása szerint) szocialistább irányt vett, és a forradalom a továbblépés érdekében öt „motor” határozott meg. A motorok közül a negyedik az „új hatalomgeometria” (la nueva geometría del poder) kiépítése volt. Ebben egy földrajzi gondolatot pozitív politikai használatba vettek. Ugyanakkor, ahogy látni fogjuk, a javaslat mögött az is állt, hogy felismerték a venezuelai igencsak egyenlőtlen és antidemokratikus hatalomgeometriák létezését és jelentőségét.

A negyedik motor, az „új hatalomgeometria” ebben a formájában Venezuela geopolitikájának átalakítását jelentette, az államterület geopolitikájának átszervezését. Fontos ugyanakkor, hogy ez mind a demokrácia formális földrajzainak, mind az ezzel összefüggő hatalmi viszonyoknak az átalakítását szolgálta. (...) Vagyis, tisztán földrajzi szempontból a cél a „hatalom” és a részvételiség egyenlőbb újraelosztása volt: hogy az ország hatalmas déli része – amely a parti területek városaitól és sűrűn lakott területeitől távol, az Amazonas felvízi szakaszán helyezkedik el – hallathassa hangját, valamint hogy több figyelem forduljon a kis és bennszülött közösségekre. Másrészt felismerték, hogy foglalkozni kell e hatalomgeometriákon belül a hatalom természetével. (...) A legfontosabb szerkezeti átalakítás az „alulról szerveződő” részvételi demokrácia bevezetése volt. (...)

[A venezuelai eset] egy földrajzi gondolat politikai gyakorlatban való mozgósításának története. A gondolatot arra használták, hogy ténylegesen tegyenek valamit. A felhasználás viszont számos kérdést vet fel. Ezek egyike az egyéni felelősség kérdése: felelősek vagyunk-e egy gondolatért, ha azt politikailag alkalmazzák, és különösen akkor, ha a származási helyétől távol teszik mindezt. (...) Világos, hogy a „gondolatoknak” önmagukban nincs egy bizonyos politikai használati módja vagy egy bizonyos politikai kimenetele.

Forrás: Massey, D. (2009): Concepts of space and power in theory and in political practice. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 55: 15–26. 19., 20., 25.

Kérdések a forrásokhoz

- Mit jelent a hatalomgeometria fogalma az elméletben, és hogyan alkalmazták azt a gyakorlatban?
- Hogyan kapcsolódik a hatalomgeometria fogalma a térhez, a helyhez és a léptékhez?
- Milyen gazdasági-politikai ellentmondásokra mutathat rá a hatalomgeometria fogalma?
- Milyen korlátai vannak a fogalom politikai használatának? Milyen új hatalomgeometriákat termel a chávezi gondolat?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Brenner, N. (2013): A globalizáció mint területi visszaágyazódás: A városi kormányzás léptékváltása az Európai Unióban. In: Jelinek Cs.–Bodnár J.–Czirfusz M.–Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 182–213.

- Mit jelent a területi kiágyazódás és a területi visszaágyazódás fogalma? Milyen példákat hoz ezekre Brenner?
- Hogyan függ össze a területi ki- és visszaágyazódás folyamata a globális tőke mozgásokkal?
- Hogyan változik az állami és a városi léptéknek, helyeknek, tereknek a szerepe a globalizálódó gazdaságban?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Swyngedouw, E. (2004): Globalisation or 'glocalisation'? Networks, territories and rescaling. *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (1): 25–48.

- Mivel magyarázható az a tény, hogy a globalizáció a gondolkodásunk középpontjába került az 1980-as évektől?
- Hogyan rendezik át a földrajzi léptékek viszonyát a politikai-gazdasági folyamatok Swyngedouw szerint? Hogyan használható az átalakulás leírására a glocalizáció fogalma?
- Milyen következtetéseket von le a szerző a léptékek átalakulásából a társadalmi mozgalmak számára?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Milyen fogalmak segítségével vizsgálható a gazdasági folyamatok térbelisége?
- Mit jelent az, hogy a tér, a hely és a lépték fogalmai társadalmilag konstruáltak, társadalmi termékek?
- Milyen példák említhetők arra, hogy napjaink hazai gazdaságpolitikai terekben, helyekben, léptékekben gondolkoznak?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

economic geography; glocalization; inequality, spatial; local-global relations; locality; localization; place; post-structuralism; power-geometry; region; scale; social construction; social space; space; space-economy; spatial structure; spatiality; territory; uneven development

Tankönyv és tankönyvi fejezet

Boros L. (2010): Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. In: Mészáros R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 40–56.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 1. Thinking geographically*. 3–26.

Hudson, R. (2005): *Economic geographies. Circuits, flows and spaces*. Sage, London.

Storper, M. (2004): Territories, flows, and hierarchies in the global economy. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 271–289.

Könyv és könyvfejezet

Cresswell, T. (2004): *Place. A short introduction*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton.

Czirfusz M. (2012): A térszemlélet szerepe a regionális tudomány, a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan viszonyában. In: Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 52–59.

Faragó L. (2012): A tértudomány(ok) kihívásai. In: Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 87–98.

Gyimesi Z. (2012): A tér és a hely apóriája. *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 16: 149–174.

Herod, A. (2011): *Scale*. Routledge, London.

Massey, D. (2005): *For space*. Sage, London.

Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Folyóiratcikk

MacKinnon, D. (2011): Reconstructing scale: towards a new scalar politics. *Progress in Human Geography*, 35 (1): 21–36.

Marston, S. A.–Jones, J. P.–Woodward, K. (2005): Human geography without scale. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30 (4): 416–432.

Springer, S. (2014): Human geography without hierarchy. *Progress in Human Geography*, 38 (3): 402–419.

Varró K. (2004): A régió mint diszkurzív termék. *Tér és Társadalom*, 18 (1): 73–91.

Földrajz és közgazdaságtan I.: telephelyelméletek, „új gazdaságföldrajz”

CÉLOK

- Bemutatni és elkülöníteni a hagyományos közgazdaságtan, a telephelyelméletek és az abból származó „új gazdaságföldrajz” térfogalmait.
- Elemezni a telephelyelméletek jelentőségét a gazdaságföldrajzi gondolkodás történetében.
- Megismertetni a telephelyelméleteket és az „új gazdaságföldrajzot” ért legfőbb gazdaságföldrajzi kritikákat.

ISMÉTLÉS

- Milyen kapcsolatok voltak a gazdaságföldrajz történetében a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan között?
- Miben különbözik a hagyományos közgazdaságtan és a gazdaságföldrajz gazdaságfogalma?
- Mi a jelentősége a térnek, a helynek és a léptéknek a gazdaságföldrajzi vizsgálatokban?
- Mi a különbség a (fizikai térbeli) távolság, az időtávolság és a költségtávolság között?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A telephelyelméletek térfelfogása vitatja a hagyományos közgazdaságtan egy pontgazdaságát, de a térbeliséget a földrajzi (fizikai) térre korlátozza. ▪ Az „új gazdaságföldrajz” a fizikai tér „tartályait” helyezi elmélete középpontjába.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A telephelyelméletek és az „új gazdaságföldrajz” elsősorban a földrajzi helyek közötti fizikai térbeli távolságra összpontosít. ▪ A telephelyelméletek és az új gazdaságföldrajz a helyekhez funkcionalista módon bizonyos gazdasági szerepköröket társít.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A telephelyelméletek és az „új gazdaságföldrajz” egyetlen térbeli léptékre fogalmaz meg állításokat, nem foglalkozik a gazdaság többléptékű mivoltával.

KULCSFOGALMAK

egypontgazdaság
földjáradék

klaszter

komparatív előnyök

kompetitív előnyök

költségtávolság

központi helyek elmélete

méretgazdaságosság

monopólium

multiplikátorhatás

növekedési pólus

regionális gazdaságtan

regionális tudomány

skáláhozadék

telekár görbe

telephelyelmélet

teremtő rombolás

térgazdaság

új gazdaságföldrajz

vonzáskörzet

SZEMÉLYEK

Walter Christaller
Walter Isard
Paul Krugman

August Lösch
François Perroux
David Ricardo

Joseph Schumpeter
Johann Heinrich von Thünen
Alfred Weber

**ESETTANULMÁNY: FEJLESZTÉSI TERVEK TÉRFELFOGÁSAI
MAGYARORSZÁGON***Kontextus*

Az elmúlt években a magyar gazdaságpolitikában egyre bővült a nemzetállami szinten elkészített tervek száma, amelyeknek egyre nagyobb hányada látszólag a gazdaság térbeliségét is figyelembe vette. Ugyanakkor e tervek (a korábbi tervezési örökség és a jelenlegi európai uniós tervezési meghatározottságok miatt) leegyszerűsítő módon leginkább a helyek és terek fizikai távolságára, fizikai összekapcsoltságára összpontosítanak, elválasztják a gazdasági jelenségek térbeliségét azok „gazdasági” jellegétől, nem foglalkoznak azokkal a gazdasági folyamatokkal, amelyek a gazdasági szereplők között „ténylegesen” zajlanak, ráadásul a társadalmi jelenségeket általánosságban a gazdaság által determináltaknak fogják fel. Az esettanulmány tehát arra mutat példát, hogy a jelenlegi hazai fejlesztéspolitika térfelfogása a telephelyelméletekéhez és az „új gazdaságföldrajzéhoz” áll közel, gazdaságföldrajzos szemmel viszont nem kielégítő.

1. forrás: *Részlet a Nemzeti fejlesztés 2030 – Országos fejlesztési és területfejlesztési koncepcióból*

3.1.3.1. Találkozási, csomóponti szerep erősítése

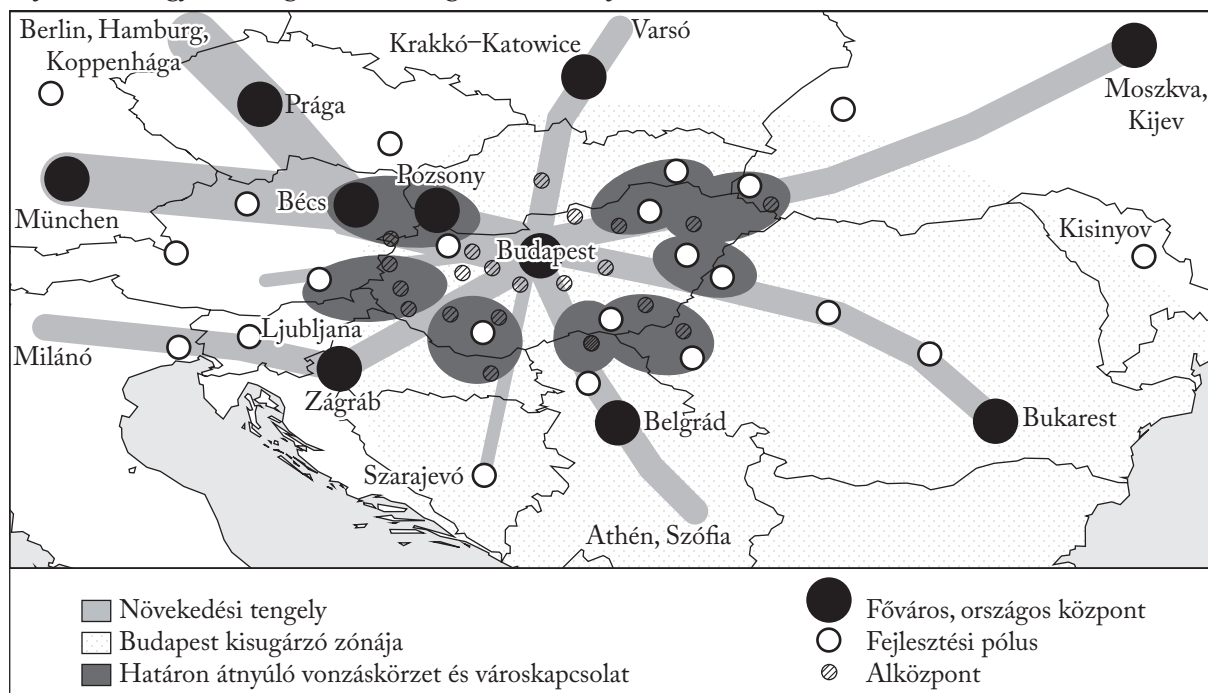
Magyarország fejlődésének egyik fontos hajtóereje földrajzi helyzetének kihasználása, a csomóponti szerep megszerzése és az általa generált gazdasági fejlődés. Központi helyzeténél fogva hazánk összekötő kapocs a kontinens északi és déli, keleti és nyugati része között, transzkontinentális léptékben pedig az ázsiai kapcsolatok kapuja lehet az áruforgalom szempontjából megkerülhetetlen közvetítő térségek felé.

Fejlesztéspolitikai feladatok:

- Nyitás kelet felé: kelet–nyugati közlekedési és kereskedelmi csomóponti szerep, légi elosztó központ.
- A Kárpát-medencei hálózatok erősítése és a határon átnyúló városi együttműködések támogatása.
- Magyarország hídszerepének érvényesítése, regionális közlekedési és kereskedelmi csomópontok megalapozása, fejlett közlekedési infrastruktúra, logisztikai és szolgáltató hálózatok csomópontjainak kialakítása a környezeti szempontok legteljesebb figyelembevételével.
- Kommunikációs és informatikai hálózatok fejlesztésével a virtuális hálózatok csomóponti szerepének megalapozása.

Forrás: *Magyar Közlöny*, 2014 (1): 2014. január 3. péntek. 126.

2. forrás: Magyarország területi integrálódásának főbb dimenziói

Forrás: Nemzetgazdasági Minisztérium (2011): *Magyar növekedési terv*. Konzultációs anyag. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest. 127.

3. forrás: A hazai fejlesztéspolitikai dokumentumok térbeli gazdaság szemléletének kritikája

A hazai fejlesztéspolitika legátfogóbb, egyben legújabb, Nemzeti fejlesztés 2030 címet viselő dokumentumának térbeli kerete a nemzetgazdaság, ugyanakkor a koncepció a globális meghatározottságokból indul ki. A helyzetértékelés nyitott, átjárható határokkal rendelkező nemzetgazdaságot vázol fel, amely minden irányban kapcsolatokat épít más országok gazdaságaival, a globális gazdaságba való beágyazódást tűzi ki célként. Ebből a szempontból a fejlesztéspolitika azt a közgazdaságtani álláspontot képviseli, amely a szabad piaci viszonyok megteremtésével, az erőforrások szabad áramlásával látja elérhetőnek a társadalmi jólétet. A későbbiekben a szöveg helyesen állapítja meg, hogy Magyarország nyitott gazdasággal, a világgazdasági folyamatoknak erőteljes kitettséggel rendelkezik. Feltehetően a (...) nyitott határokról szóló „európai eszmék” hatásának köszönhető, hogy a nyitottság megőrzése a szakpolitikai állásfoglalás. A dokumentum azt a célt fogalmazza meg, hogy a hazai vállalkozások erőteljesebben integrálódjanak a nemzetközi termelési láncokba, ismét figyelmen kívül hagyva ezek ellentmondásait. A dokumentum „nemzeti prioritásai” között – az előbbieknél sok szempontból ellentmondva – egy olyan „patrióta gazdaság” megteremtése szerepel, amely a lehető legnagyobb mértékben hazai erőforrásokra épít, a helyi gazdaságokat használja vezérfonalként (megismételve ugyanakkor az előbbieknél leírtakat az európai gazdaságba való integrálódásról). (...)

A közép-európai pozíció erősítése, a közép-európai érdekegyeztetés mindenképpen fontos cél, ugyanakkor a környező országokra leginkább mint piacokra számít a fejlesztéspolitikai dokumentum. A Kárpát-medencei gazdasági integráció eszméje (...) a határokkal összefüggésben egyrészt a nemzetgazdaságok mint egységek közötti gazdasági átjárhatóság megteremtését tűzi ki célul, másrészt a határ menti térségek kapcsolatait fűzné szorosabbra az EU politikai nyomán megvalósult különböző térbeli keretekben (eurorégiók stb.). Így a térszerkezeti

helyzetelemzésnél külön rész foglalkozik a határ menti térségek átértékelődéséről, kifejezetten az európai uniós támogatások lehetőségeire összpontosítva. A helyzetértékelés e részében adós marad a határok tényleges szerepének tisztázásával: a felvázolt gazdasági folyamatok feltehetően nagyrészt nem a határ menti helyzetnek köszönhetőek, hanem egyéb gazdasági vagy történeti tényezőknél (pl. Miskolc és Kassa a transzformációs válság vesztesei, a magyar–szlovák határ nyugati szakasza a külföldi tőkebefektetések miatt prosperál). Máshol viszont éppen a határ gazdasági elválasztó szerepe marad ki az elemzésből: Ukrajna és Magyarország például két gyökeresen különböző területi állam, különböző gazdasági pozíciókkal a világgazdaságban, így ez a tény önmagában magyarázhatja a határrégió gazdasági problémáit.

Forrás: Czirfusz M. (2014): The borders of national economy – critical theory and notions of economic policy. In: Bottlik Zs. (ed.): *Cross-Border Review: Yearbook*. European Institute of Cross-Border Studies, Central European Service for Cross-Border Initiatives, Esztergom, Budapest, 109–118. 113–115.

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen (jövőbeli) gazdasági folyamatokat nevez meg az 1. forrás, és hogyan ábrázolja azokat a térben a 2. forrás?
- Melyek a 3. forrás főbb „gazdaságföldrajzi” kritikái az 1. forrás térfelfogásáról? Mi szerepel a 3. forrás által említett gazdasági térfolyamatokból a 2. forrás ábráján és mi nem?
- Hogyan jelenik meg a három forrásban a tér, a hely és a lépték fogalma?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Dusek T. (2012): A tudományos szakosodásról és a főáramú közgazdaságtan térnélküliségét érintő kritikákról. In: Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 60–67.

- Igaz-e a szerző szerint, hogy a közgazdaságtan mindig tér nélküli tudomány volt?
- Milyen esetekben szükséges a térbeliséget elemezniük a közgazdászoknak?
- Mennyiben tudománytörténeti és mennyiben tudományszociológiai Dusek Tamás e rövid írása?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Harvey, D. (2009): Reshaping economic geography: the World Development Report 2009. *Development and Change*, 40 (6): 1269–1277.

Scott, A. J. (2009): World Development Report 2009: reshaping economic geography. *Journal of Economic Geography*, 9 (4): 583–586.

- Mit állít a két recenzió a 2009-es World Development Report térfelfogásáról?
- Melyek a recenziók közös és eltérő megállapításai?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Melyek a főbb telephelyelméletek, és miben nyújtottak ezek újdonságot a gazdaság térbeliségének megértésében?

- Melyek az „új gazdaságföldrajz” főbb elméleti feltevései?
- Hogyan gondolkoznak a térről, a helyről és a léptékről a telephelyelméletek, valamint az „új gazdaságföldrajz”?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

agglomeration; Alonso model; areal differentiation; central place theory; clusters; comparative advantage; competitive advantage; complementarity; convergence, regional; cost-benefit analysis; creative destruction; decision-making; diffusion; distance decay; economies of scale; endogeneity; entropy-maximizing models; equilibrium; external economies; growth pole; growth theory; hinterland; Hotelling model; industrial district; input-output; labour theory of value; location theory; locational analysis; market; model; multipliers; neo-classical economics; New Economic Geography; Pareto optimality; pricing policies; productivity; public choice theory; quantitative methods; quantitative revolution; rational choice; regional science; resource economics; resource management; space-economy; spatial econometrics; transaction costs; von Thünen model

Tankönyv és tankönyvi fejezet

- Bartke I.–Illés I. (1997): *Telephelyelméletek*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. (változatlan utánnyomás: 2003)
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- Sunley, P. (2012): Inheritance or exchange? Pluralism and the relationships between economic geography and economics. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 581–593.

Könyv és könyvfejezet

- Czirfusz M. (2012): A térszemlélet szerepe a regionális tudomány, a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan viszonyában. In: Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 52–59.
- Dusek T. (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan, TIT Kossuth Klub, Budapest.
- Krugman, P. (2003): *Földrajz és kereskedelem*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

- Economic Geography 86 (4) (2010) – Roundtable: World Development Report 2009: Reshaping economic geography
- Replika 60 – A közgazdaságtan kortárs metodológiája

Folyóiratcikk

- Chisholm, M. (1990): Társadalomtudományok, előrejelzés, rendszerrugalmasság. *Tér és Társadalom*, 4 (3–4): 163–174.
- Dusek T. (2013): Thünen Elszigetelt állama: az eredeti munka. *Tér és Társadalom*, 27 (3): 28–56.
- Friedmann, J. (2014): Austrians-in-the-world. Conversations and debates about planning and development. *European Spatial Research and Policy*, 21 (1): 11–22.
- Krugman, P. (2000): A földrajz szerepe a fejlődésben. *Tér és Társadalom*, 14 (4): 1–21.

Gazdaságszociológia, gazdaságtropológia és a gazdaságföldrajz

CÉLOK

- Bemutatni azokat a kutatási témákat és megközelítésmódokat, amelyekben a gazdaságföldrajz sokat merített a gazdaságszociológia és a gazdaságtropológia eredményeiből.
- Megismertetni a gazdaságszociológia és a gazdaságtropológia „hozzáadott értékét” a poszt-szocialista állapot (a félperifériás függőség) megértésében.
- Elmélyíteni az ismereteket a gazdaságföldrajz gazdaságértelmezéséről.
- Bevezetni az V. részt, a gazdaság térbeliségének társadalmi viszonyairól szóló leckéket.

ISMÉTLÉS

- Melyek voltak a gazdaságföldrajz történetének azon főbb állomásai, amikor fontos volt a társtudományokkal való érintkezés?
- Miben különbözik a gazdaságföldrajz gazdaságfogalma a közgazdaságtanétól?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdaságszociológia relációs térfelfogását a gazdaságföldrajz is sűrűn alkalmazza. ▪ A gazdaságszociológia és a gazdaságtropológia elméletei általában érzékenyek a fogalmak térben változó jelentéstartalmára. Az „új gazdaságföldrajz” a fizikai tér „tartályait” helyezi elmélete középpontjába.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdaságtropológiai kutatások segítséget nyújtanak a gazdaságföldrajzosoknak a helyről helyre változó gazdasági folyamatok „alulról való” értelmezésében.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bár a gazdaságszociológiai és gazdaságtropológiai kutatások is figyelemmel vannak a gazdasági folyamatok különböző léptékeire, a léptékek viszonyrendszere különbözhet attól, ahogy azt a gazdaságföldrajz elgondolja.

KULCSFOGALMAK

cselekvő-hálózat elmélet
etnográfia
fókuszcsoport
a gazdaság mint diskurzus
gyenge kötések

hálózatkutatás
informális gazdaság
kulturális fordulat
kvalitatív módszerek
relációs térszemlélet

részt vevő megfigyelés
sokszínű gazdaság
szituációba ágyazott tudás
térségtanulmányok

SZEMÉLYEK

Michel Callon
Manuel Castells
J. K. Gibson-Graham

Mark Granovetter
Donna Haraway
Bruno Latour

Polányi Károly
Max Weber

**KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A POSZTSZOCIALISTA
AGRÁRÁTALAKULÁS GAZDASÁGANTROPOLÓGIÁJA SZÉKELYFÖLDÖN***Kontextus*

Kelet-Európa rendszerváltás utáni agrárátalakulását egyrészt a földek magántulajdonba adása (privatizációja), másrészt a világpiacba (és azon belül az Európai Unió piacába) való integrálódás határozta meg. Az átalakulások az egyének lehetőségeit, a társadalmi viselkedésmódokat, a szélesebb társadalmi struktúrákat is átalakította, amelyet a gazdaságantropológusok sikeresen kutattak az elmúlt 25 évben. Az esettanulmányban a földhöz való viszony átalakulásának néhány mozzanatát tekintjük át székelyföldi példa alapján.

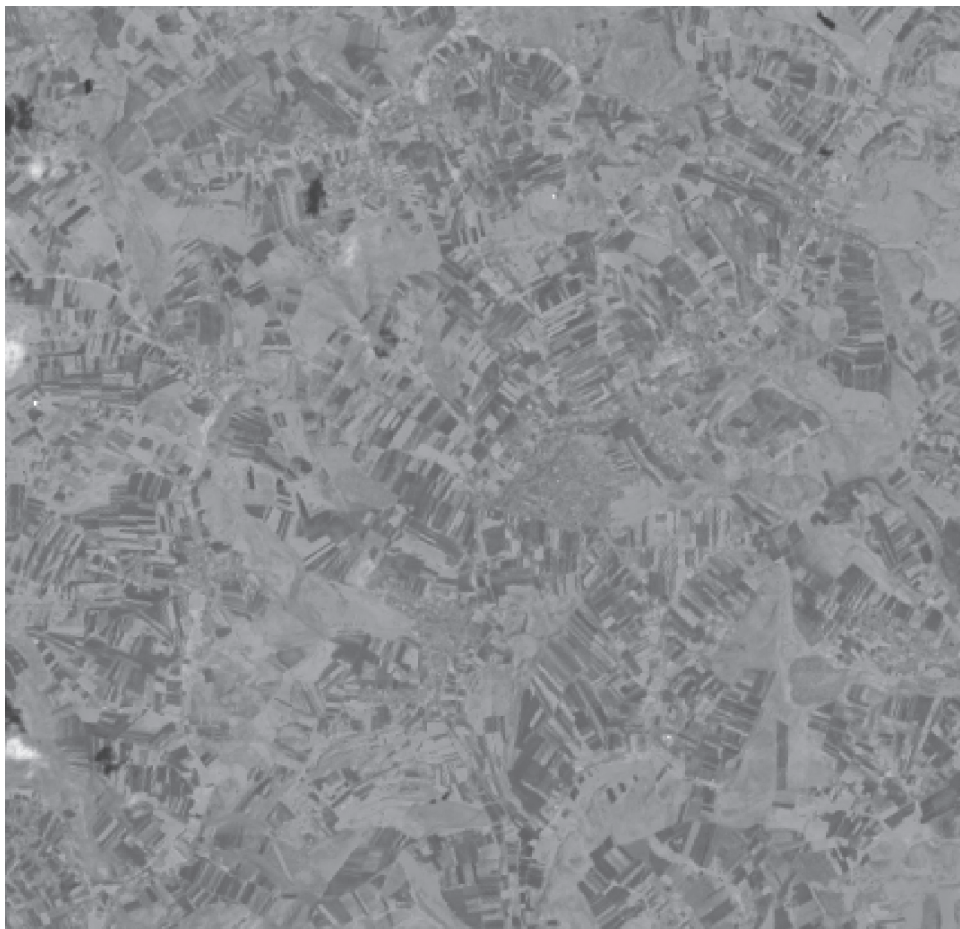
1. forrás: Újságcikk-részlet egy nagysármási (Maros megye) gazdálkodóról

Mivel a [nagy]sármásiak fő megélhetése valamikor a mezőgazdaság volt, a határában szépen megművelt területek láttán arról érdeklődünk, hogy ki foglalkozik mezőgazdasággal a településen. Mint kiderül, Lakatos Géza 100 hektárt művel, ebből 10 a sajátja, a többit bérel. Kukoricát, napraforgót, szóját, búzát termeszt, és saját gépeivel, 3 traktorral, vetőgéppel, kombájnnal stb. dolgozik. A munkában a fia segít [neki]. (...)

Lakatos Géza bevallása szerint gyermekkorában szerette meg a mezőgazdaságot, mivel egy Köbölkút melletti tanyán nőtt fel. (...) Bár mintagazdaságot vezet, amelyben hajnaltól éjfélig van tennivaló, kérdésemre azt válaszolja, hogy meg lehet élni a mezőgazdaságból, de ha azt számítjuk, hogy egy nyugat-európai farmer 400 eurót kap egy hektár földre, az itteni 140 eurós juttatás annak alig több mint az egyharmada. Pedig a vetőmag évről évre drágul, hasonlóképpen az üzemanyag is, s nem könnyű a termékek értékesítése sem. Hibásak vagyunk, hogy nem társulnak az emberek – mondja, majd hozzáteszi, rossz föld nincs, csak rossz gazda. A termésről pedig még nem mer nyilatkozni, hisz minden évben történik valami természeti csapás, a múlt évben jég verte el a búzát, az idén betegség miatt kell permetezni.

Forrás: Bodolai Gy. (2014): Mintagazdaság. *Népiújság*, június 9. <http://www.e-nepujas.ro/op/article/mintagazdas%C3%A1g>

2. forrás: Műholdkép Nagysármás határáról (Landsat 8, 2014. június 11., 6-5-4 sávokombináció)

Forrás: United States Geological Survey

3. forrás: *Tanulmányrészlet a székelyföldi agrártermelés társadalmi viszonyainak átalakulásáról*

A földtulajdonnal és családi gazdálkodási gyakorlattal kapcsolatban a mai közkeletű vélemények és magatartások két csoportba sorolhatók. Az első csoportba azok a vélekedések és magatartások tartoznak, amelyek szerint az egyéni/családi földtulajdon fontos értéket képvisel, a gazdálkodáshoz ragaszkodni kell, és nagy kár, hogy a fiatalok közül egyre többen elfordulnak a földműveléstől. Nem kevés szakember is támogatja ezt a véleményt, azt hangsúlyozva, hogy a földterületek koncentrációjával, farmgazdaságok kialakításával és modern technológiák bevezetésével, illetve tagosítási folyamatok beindításával a székelyföldi térség földterületeinek, a gazdálkodásnak ismét megbecsülést lehet szerezni. A másik csoportba tartozó vélemények és magatartások szerint a térségi gazdálkodási gyakorlat nem versenyképes, a ma még mezőgazdálkodással foglalkozók döntő részének foglalkozást kell váltania.

[1989 után m]indenki akkora területet kívánt visszaszerezni, amekkorát az 1962-es téészesítés során elvettek tőle, és lehetőleg ugyanazon a helyen, ugyanannyi darabban, ahogyan egykor elvették. Ezt a nagyon gyors és erőteljes rehabilitációs törekvést egyfelől a jogérvényesítés mozgatta, másfelől pedig az a meggyőződés, hogy a saját földtulajdon – bármilyen kicsi és fölaprózott is – nem csupán értéket képvisel, hanem biztosítani tudja a család önfenntartó gazdálkodásához az alapot. Pontosán kell látnunk azt, hogy 1990

elején, a tézeszek szétbontásakor ebben a térségben a társadalmi szereplők elsősorban nem a földet vették vissza, hanem az önálló és önellátó családi gazdálkodáshoz való jogot, illetve az ehhez szükséges – és ekkor még elégségesnek vélt – gazdasági feltételeket. Ez a törekvés ebben a többségében rurális térségben alapvető társadalmi magatartásforma volt, és jelentős mértékben ma is az. Nem csupán tulajdonváltás történt, nem csupán egy erőteljes mentális-érzelmi elégtételszerzési folyamat játszódott le, hanem egy sajátos családi háztartás-működtetési modell visszaállítása is! Ha ezt nem látjuk át, akkor nem érthetjük azokat a véleményeket és magatartásokat, amelyek a mai falu világában a szétaprózott birtokszerkezethez és bizonyíthatóan nem gazdaságos fenntartásához kapcsolódnak. Ezek a vélemények a modern és költséghatékony mezőgazdasági termelési gyakorlat szemszögéből nézve nyilvánvalóan anakronisztikusak, azonban ennek ellenére meghatározó társadalmi tények. Mint ahogy társadalmi tényként kell kezelnünk azokat a véleményeket és magatartásokat is, amelyek az önfenntartó és költséges családi gazdálkodás ellenében működnek. (...)

Mielőtt elmarasztaló ítéletet mondanánk a földtulajdonnal rendelkezők meghatározó nagyságú csoportja felett, vessünk számot azzal is, hogy ez a társadalmi réteg a mai székelyföldi helyi közösségekben meghatározó véleménnyel és befolyással bír. (...) A kutatási adatok szerint elsietettnek tűnik az a sokszor hangoztatott (esetenként cinikus) vélekedés, hogy meg kell várni ennek a véleményformáló és tulajdonosi csoportnak a kiöregedését, mert az utánuk következő fiatal generáció más szemléletet fog majd érvényesíteni. Ma azt tapasztalhatjuk, hogy a piacgazdasági szempontból versenyképtelennek nevezett, földtulajdonnal rendelkező társadalmi csoport jelentős támogatást kap a közép- és fiatal korosztály egy részétől. Más-képpen fogalmazva: a tradicionálisnak nevezett, önfenntartásra törekvő, egyéni munkára alapozó családi gazdálkodási gyakorlat nagyobb mértékben termelődik újra, mint ahogyan azt sokan feltételezik.

Forrás: Biró A. Z. (2006): Társadalmi változás, térségi rétegződés. *Korunk*, 17 (11): 7–11.

Kérdések a forrásokhoz

- Mely, a szöveges forrásokban említett folyamatok rajzolódhatnak ki a műholdképen?
- Milyen ellentmondást azonosít a két szöveges forrás a gazdasági racionalitás és a társadalmi értékek között?
- Mely léptékekhez kapcsolhatók azok a folyamatok, amelyek a székelyföldi agrárátalakulások főbb irányait meghatározták?
- Milyen hasonlóságokat és különbségeket lehet tapasztalni a gazdasági magatartásmódok székelyföldi és magyarországi mintái között?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Pulay G. (2012): A civilizált, a csavargó, a rafinált és a balek. Utcai élet és informalitás egy bukkaresti szegénynegyedben. *Beszélő*, 17 (12): 60–73.

- Milyen példákat említ a cikk arra, hogy a gazdasági meghatározottságok, az egyének gazdasági lehetőségei befolyásolják a társadalmi viselkedésmódjukat?
- Hogyan segítette a terepi kutatás a kutatásban használt fogalmak (gazdaság, szegénység, ki-rekesztés stb.) átértelmezését?
- Milyen szerepe van a tanulmányban a tér, a hely és a lépték fogalmainak?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Hörschelmann, K.–Stenning, A. (2008): Ethnographies of postsocialist change. *Progress in Human Geography*, 32 (3): 339–361.

- Milyen főbb témákat emelnek ki a szerzők a posztszocializmus etnográfiai kutatásaiból?
- Miért segíthet a szerzők szerint az etnográfiai kutatás a posztszocializmus folyamatainak megértésében?
- Megfeleltethetők-e a cikkben említett kelet-európai példák a magyarországi viszonyoknak? Mi néz ki máshogy Magyarországon, mint ahogyan a cikk Kelet-Európát leírja?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miben egészíti ki a gazdaságszociológia és a gazdaságantropológia gazdaságról való szemléletmódja a gazdaságföldrajzét?
- Milyen, a gazdaságszociológiából és a gazdaságantropológiából átvett módszertanokat alkalmaznak a gazdaságföldrajzosok?
- Miben más a gazdaságszociológia, a gazdaságantropológia és a gazdaságföldrajz térszemlélete?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

ethnography; local knowledge; participant observation; qualitative methods; social theory; society

Tankönyv és tankönyvi fejezet

Cravey, A. J. (2007): 'El otro lado' and transnational ethnographies. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 245–254.

Dombos T.–Zentai V. (2011): *Gazdasági antropológia*. ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Balassi Kiadó, Budapest. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0041_gazdantropolmagyarvegleges/adatok.html

Dunn, E. C. (2007): Of pufferfish and ethnography: plumbing new depths in economic geography. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 82–92.

Dunn, E.–Schoenberger, E. (2012): The genuine and the counterfeit: qualitative methods in economic geography and anthropology. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 524–536.

Granovetter, M. (2010): A gyenge kötések ereje: a hálózatelmélet felülvizsgálata. In: Angelusz R.–Éber M. Á.–Gecser O. (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonyv_szerk_Gecser_Otto/ch06s03.html

Lengyel Gy.–Szántó Z. (2006): *Gazdaságszociológia*. Aula, Budapest.

Pickles, J. (2012): The cultural turn and the conjunctural economy: economic geography, anthropology, and cultural studies. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 537–551.

Vidal, M.–Peck, J. (2012): Sociological institutionalism and the socially constructed economy. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 594–611.

Könyv és könyvfejezet

Bourdieu, P. (2008): *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. Második kiadás. General Press, Budapest.

Burawoy, M.–Verdery, K. (eds.) (1999): *Uncertain transition: ethnographies of change in the postsocialist world*. Rowmann & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder.

Castells, M. (2005): *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. I. kötet. A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat, Infonia, Budapest.

Hann, C.–Humphrey, C.–Verdery, K. (2002): Introduction: postsocialism as a topic of anthropological investigation. In: Hann, C. M. (ed.): *Postsocialism. Ideologies and practices in Eurasia*. Routledge, London, 1–28.

Verdery, K. (2004): The obligations of ownership: r/estoring rights to land in postsocialist Transylvania. In: Humphrey, C.–Verdery, K. (eds.): *Property in question: value transformation in the global economy*. Berg, Oxford, 139–159.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Anblokk 1–2 (2008) – Térképvtás

Folyóiratcikk

Callon, M.–Latour, B. (2010): A Leviatán szétcsavarozása: hogyan alakítják a valóság makrostruktúráját az aktorok, és hogyan segítik őket ebben a szociológusok. *Café Babel*, 19 (60): 39–54.

Colloredo-Mansfeld, R. (2010): A neoliberalizmus etnográfija. A verseny értelmezése a kézműves gazdálkodáson keresztül. *Café Babel*, 19 (60): 63–78.

Maurel, M.-C. (1993): A magyar mezőgazdaság privatizációja – a magyar megközelítés sajátosságai. *Tér és Társadalom*, 7 (3–4): 115–134.

Oláh S. (1998): Ember és föld a Székelyföldön. *Ökotáj*, 18–19. <http://epa.oszk.hu/00000/00005/00014/tars5.html>

Földrajz és közgazdaságtan II.: heterodox közgazdaságtan, evolúciós gazdaságföldrajz

CÉLOK

- Rámutatni a kortárs közgazdaságtan sokféleségére, azok kapcsolódásaira a kortárs gazdaságföldrajzhoz.
- Bemutatni a heterodox közgazdaságtan „hozzáadott értékét” a térbeli gazdaság folyamatainak elemzésében.
- Elméleti és tudománytörténeti szempontból bevezetni a II. és a III. rész leckéit.

ISMÉTLÉS

- Milyen kapcsolatok voltak a gazdaságföldrajz történetében a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan között?
- Mit jelent a paradigma Thomas Kuhn szerint, és hogyan kritizálják a tudományszociológusok a kuhni felfogást?
- Miben más a hagyományos közgazdaságtan és a gazdaságföldrajz gazdaságfogalma?
- Mi a jelentősége a térnek, a helynek és a léptéknek a gazdaságföldrajzi vizsgálatokban?
- Milyen biológiai metaforákat használ a földrajztudomány?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A hagyományos közgazdaságtannal szemben a heterodox közgazdaságtani irányzatok jobban figyelembe veszik a gazdasági folyamatok, valamint az azokat leíró fogalmak térbeli egyenlőtlenségeit. ▪ A gazdaságföldrajz a földrajzi (fizikai) térrel egészíti ki a heterodox közgazdaságtan elsősorban vállalati tereket elemző megközelítését.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A heterodox irányzatok és különösképpen az evolúciós gazdaságföldrajz alkalmas a gazdasági folyamatok helyi közegbe való történeti beágyazottságának kutatására.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A heterodox közgazdaságtan számos különböző léptéken vizsgálódik, ám ezeket kevésbé vizsgálja együttes módon úgy, mint a kortárs gazdaságföldrajz. ▪ Az evolúciós gazdaságföldrajz a földrajzi léptékek közül általában a mezoléptéken mozog (pl. ipari körzetek), bár elemzési egységei (a vállalatok) és a megközelítés érzékeny a globális gazdasági átalakulásokra is.

KULCSFOGALMAK

bezáródás (lock-in)

elméleti pluralizmus

evolúciós gazdaságföldrajz

főáramú közgazdaságtan

hálózat kutatás

homo oeconomicus

innováció

intézményi közgazdaságtan

iparági körzet

klaszter	összehasonlító gazdaságtan	regionális tudomány
koevolúció	paradigma	spin-off vállalat
környezet-gazdaságtan	politikai gazdaságtan	szabad piac
neoklasszikus közgazdaságtan	posztkeynesiánus közgazdaságtan	új gazdaságföldrajz
normál tudomány		útfüggőség
ökológiai közgazdaságtan	raciónalis döntéselmélet	

SZEMÉLYEK

Ron Boschma	Paul Krugman	Polányi Károly
Manuel Castells	Thomas Kuhn	Michael Storper
Gernot Grabher	Alfred Marshall	

MAGYAR ESETTANULMÁNY: A SZOCIALISTA NAGYVÁLLALATOK ÁTALAKULÁSA A MAGYAR RENDSZERVÁLTÁSBAN

Kontextus

A szocialista nagyvállalatok a magyar szocializmus gazdaságának meghatározó egységei voltak, rendszerváltás utáni átalakulások pedig döntően befolyásolta az 1990 utáni transzformációs válság jellemzőit. Az esettanulmányban a források segítségével többtelephelyes nagyvállalatok kialakulását mutatjuk be röviden, majd az 1980-as évektől kezdődő átalakulásukat azonosítjuk, kitérve ezen átalakulások kutatásának elméleti-módszertani kérdéseire. Az esettanulmány fő tanulsága az, hogy pusztán a vállalatok térbeliségének elemzése (vö. 4. forrás) nem kielégítő a változások magyarázatában, abban a gazdaságszociológiai vagy az evolúciós gazdaságföldrajzi megközelítések lehetnek segítségünkre.

1. forrás: A többtelephelyes nagyvállalatok kialakulása az államszocializmusban

A második világháború utáni időszakban két gazdaságpolitikai irányzat gyakorolt különös befolyást az államszocialista országok gazdaságföldrajzára: az erőteljes ipari racionalizálás és a vidéki ipartelepítés, azaz összefüggő profilú létesítmények felépítése egy-egy körzetben. Ami az előbbit illeti, az ipar központi irányításának megkönnyítésére a hatóságok következetesen csökkentették a vállalatok számát, növelve egyúttal méretüket. A másik tendenciát a hagyományos gyáripari körzetekben kialakult munkaerőhiány magyarázza: a kormányzat ipari létesítményeket telepített kisebb, elzárt közösségekre, megcsoportosítva a vidéki munkaerő-felesleget. Ez különösen helyhez nem kötött iparágak (footloose industries) esetében volt lehetséges, amilyen a textil-, a gép- és az elektrotechnikai ipar.

Forrás: Grabher, G.–Stark, D. (1996): A szervezett sokféleség – evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a poszt-szocialista átalakulás. *Közgazdasági Szemle*, 43 (szeptember): 745–769. 761.

2. forrás: A nagyvállalatok spontán privatizációja az 1980-as években

A társasági törvény (1988) teremtette meg a spontán privatizáció alapját, amely ezt az elnevezést onnan nyerte, hogy a vállalatok maguk kezdeményezték a vállalati vagyont és tevékenységi körök átszervezését a saját maguk által alapított gazdasági társaságokba (részvénytársaságokba és korlátolt felelősségű társaságokba). Az elnevezés azonban nem pontos, mivel az átalakulást a felsőbb szintű irányító hatóságok tudtával és egyetértésével hajtották

vége, valamint valójában ez nem is volt privatizáció, mivel általában az állami kézben maradó vállalati központok birtokolták társaságaik részvényeinek többségét. Szélsőséges esetben az átalakulás folyamán a vállalatokat társaságok halmazára bontották. A spontán privatizáció célja olyan vállalati kezdeményezésű stratégia végigvitele volt, amely révén a vállalatok elkerülhették a felszámolást, fenntarhatták működőképességüket, sőt, az átalakítás módja esélyt adott a nagyvállalati egység megőrzésére is.

Forrás: Barta Gy. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 156.

3. forrás: *A rendszerváltás utáni vállalati folyamatok*

A kutatások azt bizonyítják, hogy a rendszerváltozás átalakította a vállalatok belső szerveződését, és a vállalatok közötti kapcsolati rendszereket, de nem feltétlenül olyan módon, hogy a széteső, atomizálódó gazdasági egységekből formálódtak volna új kapcsolati rendszerek. A korábbi tulajdoni szerkezetre (és a termelési kooperációra) épülő kapcsolati rendszerek, hálózatok jórészt fennmaradtak, továbbélnek (természetesen megváltozott mind a kapcsolati rendszer struktúrája, mind a benne szereplők jogállása, súlya, szerepe). (...)

E meghatározó gazdasági folyamatok térbeli kihatásairól alig rendelkezünk ismeretekkel, egyszerűen azért, mert a regionális kutatók figyelme ezidáig egyelőre elkerülte ezt a fontos kutatási területet. Aligha szorul magyarázatra, hogy az új tulajdoni és szervezeti rendszer megjelenése mélyreható változásokat eredményez a térbeli folyamatokban is. A tulajdoni és szervezeti változások térbeli kihatásainak ismerete nélkül nem tudunk választ adni arra, hogy Magyarország miképpen integrálódik a nemzetközi gazdaságba (hol vannak valójában a gazdaságot irányító központok, a „core”, és a (fél)periféria mely részét foglalja el Magyarország). Csak regisztrálni tudjuk, jól-rosszul, az országon belül zajló térbeli folyamatokat, de nem tudjuk megmagyarázni a gazdaság térbeli differenciálódásának, polarizálódásának, a centrum-periféria viszonylatok megerősödésének, a térbeli dualitás kialakulásának valóságos okait. (...)

Három példát – a Cement- és Mészművek, az Üvegipari Művek és a Videoton eseteit – választunk ki véletlenszerűen, annak illusztrálására, hogy a vállalati átszervezések, a nagyvállalatok felbomlása után a korábbi vállalat nagyobb egységei többnyire megmaradtak, továbbműködtek. Néhány – nem kevés – részleg természetesen meg is szűnt az átalakulás során. [vö. 4. forrás]

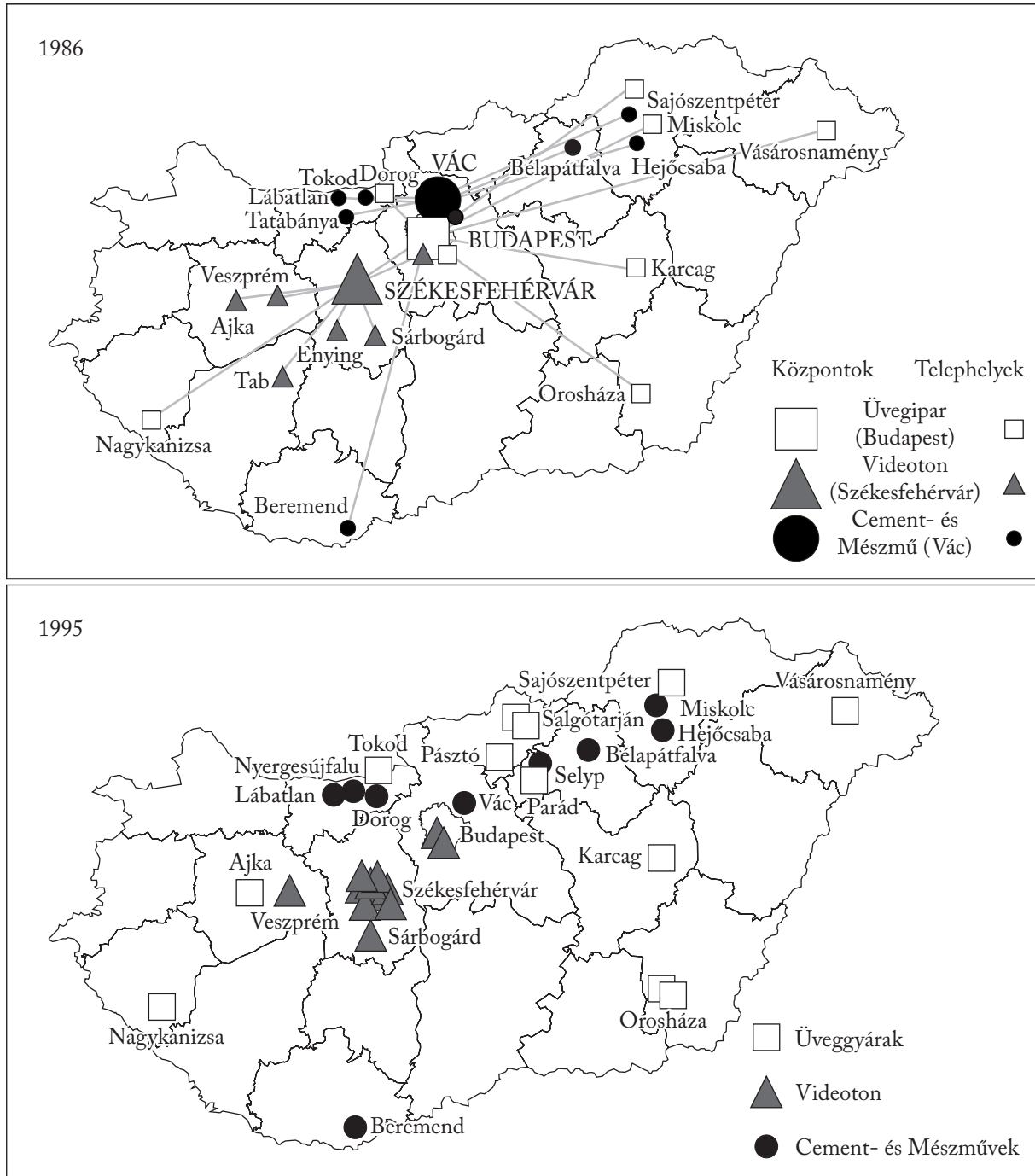
Forrás: Barta Gy. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 151–152., 156.

A hálózatok Janus-arca Magyarországon is befolyásolja az állami vállalatok társasági átszervezését és a tulajdonosi átalakulást. E folyamatokat a régi formális és informális hálózatok vezető figurái mozgatják, akik a legjobban szervezett társadalmi csoportot alkották az elmúlt évtizedekben. A nagy állami vállalatok vezetői széttörödelik a korábbi szervezeti kereteket a tevékenységi profilok, telephelyek vagy akár az üzem szerinti tagolódás szerint is – számos bolygóvállalatot hozva létre (Stark 1994). Ezek az újonnan kialakított jogi személyiségű szervezetek névlegesen függetlenek, komplex módon keveredik bennük a magán-, a félmagán és az állami tulajdon. E bolygóvállalatokban nemcsak az alapító vállalat rendelkezik tulajdonosi részesedéssel, hanem a felső és középvezetők, a fehérgalléros szakemberek, s a személyzet más tagjai is. A „rekombináns” tulajdon e sajátos formájának tipikus jellemzője, hogy az említett magánszemélyek mellett más vállalatok, illetve más cégek bolygóvállalatai is rész tulajdonnal rendelkeznek egy-egy szervezeti egységben. Egyidejűleg a nagyvállalatok egymásban is tulajdonosi részesedést szereznek, kiterjedt vállalati kereszttulajdonosi hálózatokat hozva

létre. A vállalatokat összekötő kereszttulajdonosi szálak hasonló szerepet kapnak, mint a meredek sziklafalat ostromló hegymászókat összefűző kötelek. Csökkentik a kockázatot, védik a hálózatot a transzformációs megrázkódtatás bizonytalanságaival szemben.

Forrás: Grabher, G.–Stark, D. (1996): A szervezett sokféleség – evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a poszt szocialista átalakulás. *Közgazdasági Szemle*, 43 (szeptember): 745–769. 758.

4. forrás: Három nagyvállalat térbeli szervezetének megváltozása

Forrás: Barta Gy. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 155.

Kérdések a forrásokhoz

- Mely léptékekhez köthetők a nagyvállalatok ki- és átalakulási folyamatai?
- Milyen kritikák fogalmazhatók meg azzal szemben, ha pusztán a térbeliséget elemezzük a vállalatok átalakulásának vizsgálatakor és eltekintünk a „gazdasági” tényezőktől (3. forrás)?
- Milyen, az evolúciós gazdaságföldrajzhoz vagy a gazdaságföldrajz más határtudományához köthető ismereteket használnak a források a vállalati átalakulások elemzésében?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Lengyel B. (2012): Az evolúciós gazdaságföldrajz irányzatai és hazai alkalmazási lehetőségei. In: Bottlik Zs.–Czirfusz M.–Gyapay B.–Kőszegi M.–Pfening V. (szerk.): *Társadalomföldrajz – Terület-fejlesztés – Regionális tudomány*. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, 129–143.

- Mi az a három elmélet, amelyre az evolúciós gazdaságföldrajz épül?
- Melyek az új gazdaságföldrajz, az intézményi gazdaságföldrajz és az evolúciós gazdaságföldrajz közös és eltérő jellemzői?
- Miért alkalmas az evolúciós szemlélet a hazai poszt-szocialista térgazdasági folyamatok elemzésére?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Peck, J. (2012): Economic geography: island life. *Dialogues in Human Geography*, 2 (2): 113–133.

- Milyen tudománytörténeti változások leírására és hogyan használja Peck a szigetmetaforát?
- Milyen földrajzi érvrendszert használ Peck a közgazdaságtan általánosító felfogásának kritikájára?
- Hogyan segítheti Polányi Károly munkásságának „újrafelfedezése” a gazdaságföldrajzot?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miben különböznek a heterodox közgazdaságtani irányzatok a neoklasszikus (ortodox, hagyományos) közgazdaságtan megközelítésmódjától?
- Melyek az evolúciós gazdaságföldrajz főbb fogalmai és elméleti megállapításai?
- Miben segítheti a rendszerváltás utáni magyarországi térbeli gazdasági folyamatok megértését a heterodox közgazdaságtan vagy az evolúciós gazdaságföldrajz?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

clusters; co-evolution; endogeneity; environmental economics; institutional economics; learning regions; market; Marxism; Marxist economics; neo-Ricardian economics; political ecology; political economy; post-Marxism; space-economy; stages of growth

Tankönyv és tankönyvi fejezet

Essletzbichler, J. (2012): Evolutionary economic geographies. In: Barnes, T.J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 183–198.

- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- Sunley, P. (2012): Inheritance or exchange? Pluralism and the relationships between economic geography and economics. In: Barnes, T. J.–Peck, J., Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 581–593.
- Rigby, D. L. (2007): Evolution in economic geography? In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 176–186.

Könyv és könyvfejezet

- Boschma, R.–Martin, R. (eds.) (2010): *The handbook of evolutionary economic geography*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Czirfusz M. (2012): A térszemlélet szerepe a regionális tudomány, a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan viszonyában. In: Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 52–59.
- Dusek T. (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan, TIT Kossuth Klub, Budapest.
- Pataki Gy.–Takács-Sánta A. (2004): Bevezetés. In: Pataki Gy.–Takács-Sánta A. (szerk.): *Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*. Typotex, Budapest, 7–25.

Tematikus folyóiratszám

- Dialogues in Human Geography 2 (2) (2012)
- Environment and Planning A 45 (7) (2013) – Polanyian economic geographies
- International Journal of Urban and Regional Research 36 (1) (2012) – Debates and developments. Rethinking the conceptual foundations of evolutionary economic geography
- Journal of Economic Geogaphy 14 (5) (2014) – Knowledge creation – local building, global accessing
- Replika (60) – A közgazdaságtan kortárs metodológiája

Folyóiratcikk

- Boschma, R. A.–Frenken, K. (2006): Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 6 (3): 273–302.
- Faragó L.–Lux G. (2014): Kurrens portéka vagy múzeumi tárgy? Növekedési pólusok és iparági körzetek a fejlesztéspolitikában. *Tér és Társadalom*, 28 (2): 11–30.
- Gagyí Á. (2014): Beágyazott kritika. A Fordulat és reform kontextusa. *Fordulat*, 21: 150–169.
- MacKinnon, D.–Cumbers, A.–Pyke, A.–Birch, K.–McMaster, R. (2009): Evolution in economic geography. Institutions, political economy and adaptation. *Economic Geography*, 85 (2): 129–150.
- Martin, R. (2010): Roepke lecture in economic geography – Rethinking regional path dependence: beyond lock-in to evolution. *Economic Geography*, 86 (1): 1–27.
- Patchell, J.–Hayter, R. (2013): Environmental and evolutionary economic geography: time for EEG²? *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 95 (2): 111–130.
- Sheppard, E. (2011): Geographical political economy. *Journal of Economic Geography*, 11 (2): 319–331.

- Varró K. (megjelenés alatt): Making (more) sense of political-economic geographies of continuity and change. Dialoguing across ontological divides. *Progress in Human Geography*, doi:10.1177/0309132514521480
- Vas Zs.–Bajmócy Z. (2012): Az innovációs rendszerek 25 éve. Szakirodalmi áttekintés evolúciós közgazdaságtani megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, 59 (november): 1233–1256.
- White, R. J.–Williams, C. C. (2012): The pervasive nature of heterodox economic spaces at a time of neoliberal crisis: towards a “postneoliberal” anarchist future. *Antipode*, 44 (5): 1625–1644.

II.

**A VILÁGGAZDASÁG NAPJAINKBAN:
MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS KRITIKÁK**

8.

A globálkapitalizmus gazdaságföldrajza

CÉLOK

- Bemutatni a globalizáció folyamatában a tér, a hely és a lépték jelentőségét.
- Értelmezni a térbeli áthelyeződéseket és a térbeli terjeszkedés mozzanatát a kapitalizmus történeti kibontakozásában.
- Hosszú időtávú történelmi beágyazottságában elemezni a kapitalista termelési módot.

ISMÉTLÉS

- Miben mond mást a gazdaság térbeliségéről a gazdaságföldrajz és társtudományai?
- Miért fontos a lépték fogalma a gazdaságföldrajzi vizsgálatokban?
- Mit jelent az egyenlőtlen fejlődés fogalma?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A kapitalizmus a centrum, a félperiféria és a periféria egyenlőtlen térbeli viszonyrendszerén alapul.▪ A globális kapitalizmus kialakulásának oka a tőke térbeli terjeszkedésének szükségessége.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A helyek pozíciói dinamikusan változnak a globális gazdasági viszonyrendszerben.▪ A globalizáció nem jelenti a helyek homogenizálódását, a globalizáció szükségelteti a különbségeket és azok újratermelését.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none">▪ A globalizációs folyamatokat csak az összes léptéket együttesen nézve magyarázhatjuk megfelelően.▪ A globalizáció és a lokalizáció nem egymást kizáró, hanem egymással kölcsönkapcsolatban levő fogalmak.

KULCSFOGALMAK

aranystandard	függőség	kiegyenlítődé
bekerítés	geopolitika	komparatív előnyök
Bretton Woods-i rendszer	gyáripar	Kondratyev-ciklus (hosszú hullám)
cserearány	ipari forradalom	Marshall-segély
egyenlőtlen fejlődés	iparosodás	méretgazdaságosság
eredeti tőkefelhalmozás	kereskedelmi (merkantil-) kapitalizmus	manufaktúra
feudalizmus	keynesianizmus	modernizáció
fordizmus		

monopolkapitalizmus	protekciónizmus	rögzítés (spatio-temporal fix)
munkamegosztás	specializáció	térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek
nemzetgazdaság	taylorizmus	
New Deal	tér- és időbeli kiigazítás/	

SZEMÉLYEK

Henry Ford	Karl Marx	Frederick W. Taylor
David Harvey	Michael Porter	Max Weber
John M. Keynes	David Ricardo	
Nyikolaj Kondratyev	Franklin D. Roosevelt	

MAGYAR ESETTANULMÁNY: A SZÍNLELT KAPITALIZMUS

Kontextus

A 20. század elejére kialakult az a gazdasági függőségi rendszer, amely a magyar gazdaságot félperifériás helyzetben a nyugat-európai és szélesebb értelemben a világgazdaságba ágyazta be. Bár a gazdaságtörténések egy része a 19. század második felét a kapitalista viszonyok kialakulásának boldog békeidőszakaként mutatja be, a függőségi rendszerben értelmezve ez a beágyazódás máshogyan nézett ki. Az esettanulmányban e „színlelt kapitalizmus” ismérveit tekintjük át több időpillanatban: egyrészt a 20. század elején Leopold Lajos tanulmánya alapján, másrészt az államszocializmus piacgazdasággá való átalakulásakor Böröcz József írása segítségével.

1. forrás: Ifj. Leopold Lajos a színlelt kapitalizmusról (1917)

A kapitalizmus „gazdasági” kategóriája is csak motívumok küzdelméből állhat elő, lélektani eredmény. A tőkés szellem a kapitalizmus szubsztanciájához tartozik. (...) A tőkés jogrendszer még nem tőkés termelés, de nincs kapitalizmus kapitalisztikus szellem nélkül. (...)

Azok az országok, amelyekről Marx törvényeit levetítette, a tőkés szellem és jogrendszer párhuzamosságát mutatják. (...) Ámde vannak olyan államok is, amelyek az összetévesztésig hasonlítanak ugyan a tőkés rendben termelőkhöz, csakhogy mégsem termelnek kapitalisztikusan, s ha a jogi kategória kifejlődött is bennük, üres és idegen marad, és gazdasági gyökere alig van. A magántulajdon szabadsága uralkodik a termelt készletek uralma nélkül. Az ilyen államok gazdasági rendjét nevezzük, szemben a tőkés termelés tulajdonképpeni rendjével: színlelt kapitalizmusnak. (...)

A tőkés rend történelemjogi kategóriája Kelet népénél az igazi tőkés társadalmak keletre dülő gazdasági, szellemi és érzelmi befolyása révén fejlődik ki. A hűbéri Kelet (...) rászorul Nyugat cseréjére és hitelére. (...) Nyugat piaca és hitele kedvéért Kelet-Európa megtelik mimikri-társadalmakkal, melyek tőkés jogrendet verejtékeznek ki, aránytalan bürokráciát, nyomasztó fegyverkezést s céltalan, Don Quijote-i diplomáciát kénytelenek fenntartani; lemásolják a nyugati törvénykönyveket, felhúzzák a nyugati uniformist, meghozatják Schneider és Krupp remekeit, s nyelvet és szokványokat magolnak, hogy kapitalizmust színlelhessenek. (...)

Csakhogy a nyugati államhittel egymagában véve kapitalisztikus termelő rendet teremteni nem lehet. (...) A kívülről jött kapitalizmus elkerülhetetlenül deformálódik a belső termelésben, melyből a kapitalisztikus jelleg még hiányzik; felemás, erőltetett tőkés rend burjánzik fel országszerte, mely idegen bankóval kezdte, nem a honi rézkrajcáron. Egyesek

gyengéiből, nem az ország erőforrásaiból gyarapszik e kapitalizmus. Függs az idegentől, de idegen a néptől, melytől függsenie kellene.

Lesz-e még ereje, ideje az igazi magyar kapitalizmusnak, hogy a színlelttel birokra keljen? (...) Talán nem is a kapitalizmus vár reánk, mire legyűrtük a kapitalizmust színlelőket.

Forrás: Leopold L. (2002): Színlelt kapitalizmus. In: Kövér Gy. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az I. világháborúig (Szöveggyűjtemény)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 11–29. 11–13., 28–29.

2. forrás: Böröcz József a színlelt nagy átalakulásról (2005)

Magyarországon az államszocialista tulajdonviszonyok átalakulása jóval az államszocialista politikai rendszer végső összeomlása előtt megkezdődött: intézményszociológiai értelemben a tulajdonviszonyok voltaképpen a háború előtti időszak óta egyfolytában mozgásban vannak. Ennek eredményeként a jelenlegi tulajdonváltás igen összetett képet mutat: a kádári időszakban kiépült szerkezeti feltételek keverednek benne az államszocializmus utáni, új politikai status quo elemeivel és az államszocializmust megelőző, félkapitalista időszből ránk maradt elemekkel.

A gazdasági tulajdonlás és irányítás intézményeinek fél évszázados története a következő sémában írható le: a második világháború után a termelőeszközök szovjet típusú átalakulása rendkívül magas fokon koncentrált, bürokratikus irányított tulajdoni intézményrendszert teremtett. Az államszocializmus első, sztálinista fázisa tulajdonosi államszocializmus volt. Az ezt követő kádári időszakban a jogi tulajdonlás érintetlenül hagyásával a nyugat-európai és amerikai menedzseri kapitalizmust távolról mímelő menedzseri államszocializmus jött létre, melyben az állam egyre kevésbé gyakorolta tulajdonosi jogai közül a közvetlen irányítás jogát, inkább a mindjobban elkülönülő menedzseri csoportra bízta [azt]. (...) A gazdasági tulajdonlás intézményrendszerének jelenlegi átalakulása során kialakuló formák talán leginkább valamiféle – a kádári időszak örökségét hordozó – menedzseri kapitalizmusra emlékeztetnek, amelyben még jó ideig az állam lesz a legnagyobb tulajdonos. Az átalakulás tehát csupán elnagyoltan tükrözi a széles körben mentális etalonként használt, liberális utópiák útján elrajzolt nyugat-európai és észak-amerikai mintákat. (...)

A kapitalizmus különféle aspektusainak színlelése, a tőkés fejlődés nyugat-európai, illetve amerikai mintáinak szimulálása távolról sem új jelenség Kelet-Közép-Európában. (...) A mostani szimulációt ugyanakkor élesen megkülönbözteti a korábbtól, hogy az államszocializmust lezáró politikai közegben uralkodó államtalanítási ideológia eddig megakadályozta, hogy a magyar állam a kapitalizmus megteremtésében struktúrateremtő szerepet játsszon. Épp ellenkezőleg: a poszt-államszocialista átalakító mechanizmus fő politikai vállalkozása, hogy csökkentse az állami szerepvállalást – és ennek következményeként az állam szimuláló szerepét. (...)

A lezajlott tulajdonátalakulási folyamatok nagy többségében közös, hogy olyan társadalmi intézmények segítségével szimulálja a készpénz, illetve más gazdasági erőforrások felhalmozását, amelyek sem az államra, sem pedig korábbi gazdasági felhalmozásra nem támaszkodnak. A magyar kiút az államszocializmusból jelentős mértékben az eredeti tőkefelhalmozás főként informális szimulációján (illetve kisebb mértékben történelmi sérelmek új egyenlőtlenségeket teremtő, részleges kompenzációján) alapszik, s így a társadalmi intézmények történeti átalakulása szempontjából mind az eredeti gazdasági tőkefelhalmozáshoz, mind pedig az állami erőforrás-koncentrációra alapozó kelet- és közép-európai mintákhoz képest új alternatívát képvisel.

Forrás: Böröcz J. (1995): Színlelt nagy átalakulás? Informális kiút az államszocializmusból. *Politikatudományi Szemle*, 4 (3): 19–39. 32–34.

Kérdések a forrásokhoz

- Mit jelent a színlelt kapitalizmus, illetve a színlelt átalakulás fogalma?
- Milyen gazdasági hasonlóságokat és különbségeket állapít meg Böröcz és Leopold a különböző korszakokban?
- Hogyan függ össze a színlelt kapitalizmus és a színlelt átalakulás Magyarország globális gazdaságba való beágyazottságával?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Harvey, D. (2009): Az „új” imperializmus: felhalmozás kisemmizés által. *Fordulat*, 7: 78–106.

- Mit jelent a tér- és időbeli kiigazítás (rögzítés), valamint a kisemmizés általi felhalmozás fogalma?
- Hogyan támogatja a nemzetközi és nemzeti intézményrendszer a gazdasági növekedést és bővülést?
- Hogyan lenne elhelyezhető Magyarország Harvey érvelésében?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Dicken, P. (2002): Geographers and ‘globalization’: (yet) another missed boat? *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29 (1): 5–26.

- A szerző különböző módokon definiálja a globalizáció fogalmát. Melyek ezek?
- Milyen javaslatok vannak a cikknek a globalizáció gazdaságföldrajzi vizsgálatára?
- Hogyan értelmezhető a cikk mondanivalója a korábban megismert tudományozószociológiai megközelítésben?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Melyek voltak a globális gazdaság kialakulásának főbb korszakai?
- Miben nyújt más a gazdaságföldrajz más gazdaságtudományokhoz képest a globalizáció vizsgálatában?
- Milyen volt történetileg Magyarország helyzete a globális gazdasági függőségi rendszerben, és milyen ma?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

accumulation; American empire; capital; capitalism; commodity; comparative advantage; competitive advantage; core-periphery model; crisis; dependency theory; development; division of labour; dual economy; economic growth; economic integration; enclosure; feudalism; flexible accumulation; Fordism; Fourth World; globalization; glocalization; historical materialism; industrial revolution; International Monetary Fund (IMF); investment; Kondratieff waves; localization; modernization; New International Division of Labour; North-South; Pax Americana; primitive accumulation; proto-industrialization; reconstruction; regime of accumulation; restructuring; Second World; social formation; stages of growth; staples

theory; Taylorism; Third World; time-space compression; time-space expansion; transnational corporations (TNCs); transnationalism; underdevelopment; uneven development; World Trade Organization (WTO)

Tankönyvi fejezet

- Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 3. Capitalism in motion: why is economic growth so uneven?* 55–80.
- Dicken, P. (2011): *Global shift*. Sixth edition. The Guilford Press, New York. *Chapter 1. Introduction: questioning globalization*. 1–10. *Chapter 2. Global shift: changing geographies of the global economy*. 13–48.
- Glassman, J. (2012): The global economy. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 170–182.
- Massey, D. (2004): Uneven development: social change and spatial divisions of labor. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 111–124.
- Nagy E.–Pál V. (2010): A globális gazdaság előzményei: a modern gazdaság történeti korszakai és térstruktúrái. In: Mészáros R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 87–122.
- Webber, M. (2000): International political economy. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 499–518.

Könyv és könyvfejezet

- Cséfalvay Z. (1999): *Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában*. Kairosz, Növekedéskutató Intézet, Szentendre, Budapest.
- Koppány J.–Udvarhelyi É. T. (2009): *A világ az iskolában. Tanulmányok a globalizációról tanároknak*. Artemisszió Alapítvány, Budapest.
- Kuttor D.–Nagy Z.–Sebestyén Szép T. (2014): *Világgazdasági régiók a XXI. században – kihívók és vetélytársak*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Scheiring G.–Boda Zs. (2011): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény*. Védegylet, Új Mandátum, Budapest.
- Thrift, N.–Tickell, A.–Woolgar, S.–Rupp, W. H. (2014): *Globalization in practice*. Oxford University Press, Oxford.

Tematikus folyóiratszám

- Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 1 (3) (2008) – The world is not flat; putting globalisation in its place
- Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 4 (2) (2011) – Geography and development
- Economic Geography virtual issue – Crises, demises and limits of capitalism: past and present. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html#CrisesDemises](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html#CrisesDemises)
- Globalizations 11 (4) (2014) – Globalization: the career of a concept

Folyóiratcikk

Amin, S. (1997): Globalizáció vagy globális polarizáció? *Eszmélet*, 33: 4–15.

Silver, B. J.–Arrighi, E. (2008): A Polányi-féle „kettős mozgás”: a brit és az amerikai hegemonia Belle Époque-jainak összehasonlítása. *Fordulat*, 1: 38–66.

Egyéb források

The Living New Deal – <http://livingnewdeal.berkeley.edu/>

9.

A neoliberalizmus gazdaságföldrajza

CÉLOK

- Definiálni a neoliberalizmus fogalmát és a hozzá kapcsolódó főbb gazdaságpolitikai gondolatokat.
- Bemutatni az 1970-es évektől tartó időszak minőségi különbségeit a globalizáció korábbi korszakaihoz képest.
- Elhelyezni Magyarországot és Kelet-Európát az 1970 utáni globális gazdasági áttrendeződésekben.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent az egyenlőtlen fejlődés fogalma?
- Melyek a globális gazdaság kialakulásának főbb korszakai és fordulópontjai?
- Hogyan változtak történetileg a világgazdaság centrum- és periferikus térségei?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	▪ A neoliberalizmus mint ideológia és intézményi gyakorlatok összessége lebontja a javak áramlásának térbeli korlátait, így újratermeli a kapitalizmus egyenlőtlen-ségeit.
<i>Hely</i>	▪ A posztfordi gazdaságokban új helyek kerültek kedvező helyzetbe a globális gazdasági mozgásoknak megfelelőbb gazdasági struktúrájuk következtében, míg más helyeket a posztfordi fordulat vesztes térségeiként jelölhetünk meg.
<i>Lépték</i>	▪ A neoliberalizmus a különböző léptékeken (pl. nemzetállam, helyi állam) új kihívásokat és válaszokat jelentett a gazdaságpolitikák számára. ▪ A lépték fogalma átértelmeződött a neoliberalizmus kibontakozásával.

KULCSFOGALMAK

Bretton Woods-i rendszer	konzervativizmus	rugalmas termelés
dereguláció	liberalizáció	Ruhr-vidék
dezindusztrializáció	liberalizmus	Szilícium-völgy
exportösztönzés	maquiladora	tercierizáció
globális város	neokonzervativizmus	teremtő rombolás
Harmadik Olaszország	neoliberalizmus	toyotizmus
importhelyettesítés	posztfordizmus	transznacionális kapitalizmus
just-in-time rendszer	posztindusztrializáció	transznacionális vállalat
keynesianizmus	privatizáció	washingtoni konszenzus

SZEMÉLYEK

Milton Friedman
Friedrich Hayek

John M. Keynes
Ronald Reagan

Joseph Schumpeter
Margaret Thatcher

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A BALTI ORSZÁGOK NEOLIBERÁLIS „CSODÁJA” ÉS A GAZDASÁGI VÁLSÁG

Kontextus

A balti országok a kelet-európai államok között a rendszerváltás után hosszú ideig gazdasági sikertörténetnek számítottak: gyors gazdasági növekedés, emelkedő átlagbérek, az országokba ömlő külföldi tőkebefektetések jellemezték őket, köszönhetően a neoliberais piacgazdasági reformoknak. Az esettanulmányban e reformok hátterével, a 2008-as gazdasági válság hatásával és az erre adott válaszokkal foglalkozunk.

1. forrás: A neoliberalizmus kibontakozásának és válságának körülményei a balti országokban

A függetlenség elnyerésétől a balti köztársaságok radikális piacpárti reformjaikkal kiemelkedtek az európai átmeneti gazdaságok közül. Az 1990-es évek elején mindhárom ország a washingtoni konszenzus által javasolt politikák keverékét vette át: többek között a valutatanácsokat rögzített árfolyamokkal (amelyek a stabilitás biztosításának jelképes horgonyai-ként szolgáltak), pénzügyi fegyelmet, az árak és a kereskedelem liberalizálását és széles körű privatizációt. E neoliberais politikai választások eredményeképp olyan gazdasági környezet jött létre, amely látványos növekedési pályára helyezte a balti köztársaságokat, amelyet csak az 1990-es évek végi orosz válság szakított félbe. (...) A figyelemre méltó számokat viszont a túlfűtöttség jelei kísérték: többek között két számjegyű infláció, lakáspiaci boom, növekvő valós árfolyamok, gyorsuló bérnövekedés (...), a nettó külső kötelezettségek halmozódása és elszabaduló folyó költségvetési hiány. A növekedést jelentős mértékben az olcsó hitelek táplálták, amelyek külföldi tulajdonú bankokon keresztül álltak rendelkezésre. Ezek a hitelek növelték a belső keresletet, amely az ingatlanpiacba, az építőiparba, a pénzügyi szolgáltatásokba és a magánfogyasztásba áramlott. (...)

A válság gyorsan és fájdalmasan sújtott le valamennyi balti köztársaságra. A belső buborékok 2008 elején kipukkadtak, amikor a hitelkínálat csökkent és a bankok szigorították a hitelfeltételeket. A visszaesést tovább súlyosbították a külső gazdasági környezet negatív fejleményei a Lehman Brothers csődbemenetele után. (...) Purfield és Rosenberg (2010, 8.) megjegyzik, hogy a reálgazdaság visszaesését két tényező mozgatta: az csökkenő export és a hazai kereslet visszaesése. A magánszektor keresletének csökkenését, amely a hitelszorításból és a hanyatló fogyasztói bizalomból következett, a közszféra beruházásainak mérséklődése tovább rontotta. (...)

Ahogy a válság 2008-ban elmélyült, a legtöbb ország a keynesiánus ösztönző csomagok felé fordult, sokan be is vezették ezeket. A balti köztársaságok alapvető válasza mindössze a pénzügyi megszorítás volt, a rögzített valutaárfolyam megőrzésével és a terjeszkedő monetáris politika mellőzésével. (...)

A balti gazdaságokat és a válságra adott válaszukat [például] a beágyazott neoliberalizmus gondolatán keresztül érthetjük meg, [amely] a kapitalizmusnak a Szovjetunió megszűnése utáni Kelet-Európában kifejlesztett egyedi alakját jelenti. Ezt a gondolatot Polányi Károly klasszikus beágyazottkapitalizmus-gondolata ihlette, amelyben az állam a társadalmi védel-

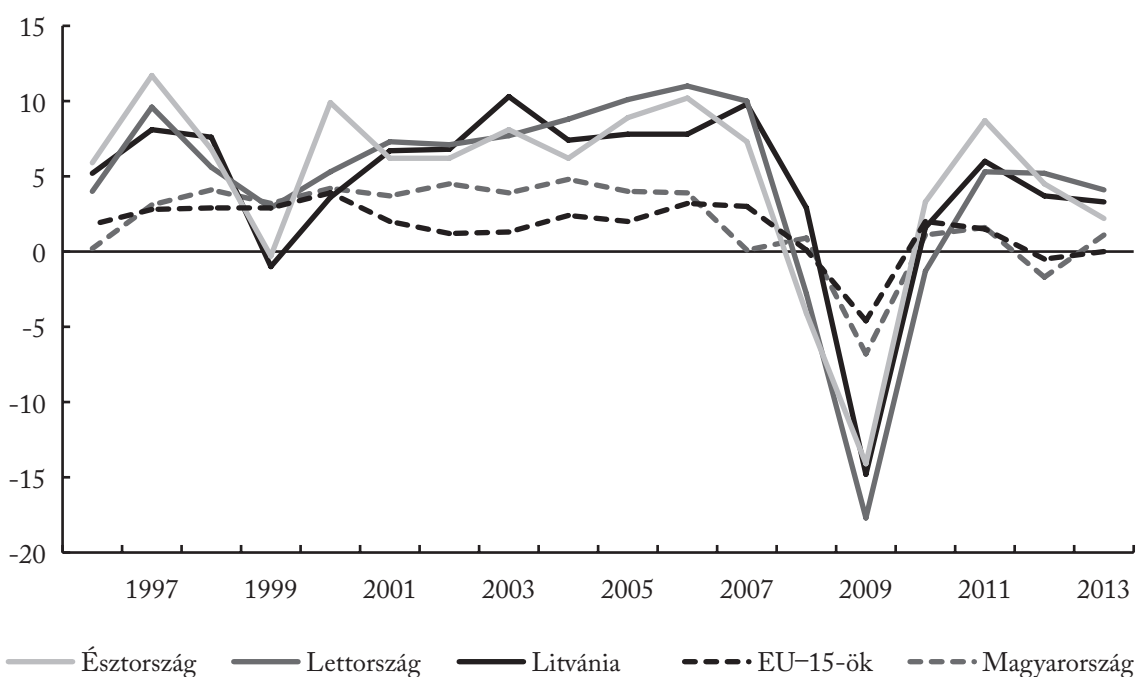
mi mechanizmus eszközeivel csökkenti a kapitalista szabad piaci kicsapongásokat (Polanyi 1957). A kelet-európai esetben – Polányi eredeti ötletével szemben, amely az európai jóléti állam képében valósult meg – az önszabályozó piacokat gondolják a társadalmi jólét letéteményesének.

A valós politikában azért működhetett ez az ötlet, mert a nemzet és a nacionalizmus gondolata helyettesíti a társadalmi jólétet. Vagyis, különösen a balti köztársaságok kontextusában, a kapitalizmus nem egy kiegyensúlyozottabb társadalomhoz vezet, hanem lehetővé teszi a nemzet túlélését. A beágyazott neoliberalizmus gondolata, amelyben a beágyazottság a nacionalizmust jelenti, a teljes kelet-európai térség fejlődését leírja, de különösen igaz a balti köztársaságokban, legtisztább formáját pedig talán Észtországban láthatjuk.

Ezt a nacionalista neoliberalizmust tükrözik azok a roppant nyitott gazdaságok, amelyekben a kormányok további utakat keresnek a liberalizációra és a deregulációra: az alacsony személyi jövedelem- és társasági adók, a relatíve rugalmas munkaerőpiacok (Zazova 2011; Masso, Krillo 2011), a külföldi közvetlen befektetések magas szintje, a viszonylag stabil kormányok, a vezető végrehajtók növekvő jelentősége (Drechsler et al. 2003), gyenge vagy nem létező szociális partnerség, a kívülről érkező ötletek és politikák növekvő jelentősége a gazdaságpolitikákban (Karo, Kattel 2010), a többségi nemzetet támogató nyelvi és kulturális politikák. Utóbbi elsősorban Észtországban és Lettországon fontos, ahol – szemben Litvániával – meghatározó az oroszul beszélő kisebbség. Ironikus módon a balti köztársaságok gazdaságpolitikáiban ténylegesen nincsen nemzeti alkotóelem, tartózkodnak például a hazai piac védelméről. Sokkal inkább a piac működése biztosítja a nemzet túlélését.

Kattel, R.–Raudla, R. (2013): The Baltic republics and the crisis of 2008–2011. *Europe-Asia Studies*, 65 (3): 426–449. 427–429., 442–443.

2. forrás: A reál-GDP növekedése a balti államokban, az EU-15-ökben és Magyarországon (% , 1996–2013)

Adatok forrása: Eurostat

3. forrás: *Az épített környezetet is markánsan átalakító neoliberalizmus Vilniusban*

Fotó: Czirfusz Márton

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen módon lehetne az 1. forrás alapján folyamatábrán megjeleníteni a neoliberális reformokat és hatásait?
- Milyen korszakokat határozhatunk meg a rendszerváltás után a balti államok gazdaságtörténetében? Mikor futottak azonos pályán és mikor különbözön az országok?
- Hogyan értelmezi az 1. forrás a beágyazott kapitalizmus és a beágyazott neoliberalizmus fogalmát?
- Milyen párhuzamosságokat és különbségeket tapasztalhatunk Magyarország és a balti államok neoliberális gazdaságpolitikái között a források alapján?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Greskovits B. (1996): Lehetséges-e más, mint neoliberális stratégia? *Beszélő*, 1 (2): 44–51.

- Melyek voltak a neoliberalizmus intellektuális projektjének előnyei más gondolatokkal szemben?
- Miért több a neoliberalizmus, mint gazdasági struktúra?
- Hogyan vonatkoztathatók Magyarországra a cikk állításai?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Hadjimichalis, C.–Hudson, R. (2014): Contemporary crisis across Europe and the crisis of regional development theories. *Regional Studies*, 48 (1): 208–218.

- Milyen előzményei voltak a gazdasági válságnak Dél-Európában? Milyen földrajzi léptékekhez köthetők ezek az előzmények?
- Milyen főbb kritikákat fogalmaznak meg a szerzők a helyi és regionális fejlesztési elméletekkel szemben?
- Milyen párhuzamokat lehet találni a cikk állításai és Magyarország között?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Melyek a neoliberalizmus főbb jellegzetességei?
- Melyek az 1970-es évektől tartó neoliberális fordulat főbb nyertes és vesztes térségei? Hol helyezkedik el Magyarország ebben a viszonyrendszerben?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

accumulation; aid; American empire; capitalism; Cold War; deindustrialization; dependency theory; development; division of labour; economic integration; flexible accumulation; Fourth World; globalization; International Monetary Fund (IMF); investment; just-in-time production; Kondratieff waves; liberalism; neo-liberalism; New International Division of Labour; Pax Americana; post-development; post-Fordism; post-industrial city; post-industrial society; reconstruction; regime of accumulation; Second World; services; structural adjustment; sunbelt/snowbelt; sustainable development; transnational corporations (TNCs); transnationalism; underdevelopment; uneven development; World Trade Organization (WTO)

Tankönyvi fejezet

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 3. Capitalism in motion: why is economic growth so uneven?* 55–80.

Pál V.–Boros L. (2010): A globális gazdaság ágazati és területi jellemzői. In: Mészáros R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 123–171.

Scott, A. J. (2004): Flexible production systems and regional development: the rise of new industrial spaces in North America and Western Europe. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 125–136.

Könyv és könyvfejezet

Birch, K.–Mykhnenko, V. (2010): *The rise and fall of neoliberalism: the collapse of an economic order?* Zed Books, London.

Cséfalvy Z. (1999): *Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában*. Kairosz, Növekedéskutató Intézet, Szentendre, Budapest.

Dardot, P.–Laval, C. (2013): *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. EgyKettő, Budapest.

- Hall, S.–Massey, D.–Rustin, M. (2013): *After neoliberalism? The Kilburn manifesto*. Soundings.
- Harvey, D. (2007): *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford.
- Peck, J. (2010): *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press, Oxford.
- Scheiring G.–Boda Zs. (2011): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény*. Végegylet, Új Mandátum, Budapest

Tematikus folyóiratszám

- Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 4 (3) (2011) – The geographies of austerity
- Fordulat 18 (2012) – Neoliberális állam
- International Journal of Urban and Regional Research virtual issue – Flexible production systems and postfordism. <http://www.ijurr.org/view/0/Debateproductionssystem.html>

Folyóiratcikk

- Bernek Á. (2000): A globális világ „új gazdaságföldrajza”. *Tér és Társadalom*, 14 (4): 87–107.
- Bockman, J. (2006): Neoliberalism. *Contexts*, 12 (3): 14–15.
- Hansen, A. L. (2003): Kritikai politikai gazdaságtanok: városok, régiók és a nemzetközi gazdaság. *Tér és Társadalom*, 17 (2): 113–116.
- Larner, W. (2003): Neoliberalism? *Environment and Planning D*, 21 (5): 509–512.
- Yeung, H. W. C. (2002): The limits to globalization theory: a geographic perspective on global economic change. *Economic Geography*, 78 (3): 285–305.

CÉLOK

- A globális függőségi rendszerek térbeliségét a világrendszer-elméleteken keresztül értelmezni.
- Bevezetni az állam gazdasági szereplőként való értelmezését a regulációs elméleten keresztül (lásd még az V. részt).

ISMÉTLÉS

- Hogyan alakul ki az egyenlőtlen fejlődés?
- Milyen korszakai voltak a gazdaság globalizálódásának?
- Hogyan értelmezi a heterodox közgazdaságtan a gazdaság társadalmi beágyazottságát?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A kapitalista világrendszer térbeli egyenlőtlenségeket hoz létre. ▪ A világrendszer történetileg centrumra, félperifériára és perifériára tagolódik, ezek kölcsönös függése termeli újra a térbeli egyenlőtlenségeket.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdasági viszonyokat a globális munkamegosztásban elfoglalt helyzet határozza meg. ▪ A világrendszer társadalmi rendszerei helyről helyre változnak, és kihasználják a különböző helyi adottságokat, lokális kontextusok jellemzőit.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A modern világrendszer globális léptéken szerveződő rendszer, amely viszont a helyi léptékeken eltérő formákat ölt. ▪ A nemzetállami szint kitüntetett szerepű a világrendszer függőségének intézményi alakításában.

KULCSFOGALMAK

alulfejlettség	feudalizmus	második jobbagység
bérmunkás	függőség (dependencia)	nemzeti burzsoázia
centrum	harmadik világ	nemzetközi munkamegosztás
cserearány	kapitalizmus	osztály
egyenlőtlen csere	kettős függőség	periféria
egyenlőtlen fejlődés	kettős társadalom	proletariátus
eredeti felhalmozás	Kondratyev-ciklus (hosszú hullám)	regulációs elmélet
felhalmozási rezsim	longue durée	regulációs mód
félperiféria		szatellit–metropolisz modell

tőkefelhalmozás
túltermelési válság

világbirodalom
világgazdaság

világrendszer

SZEMÉLYEK

Michel Aglietta
Georges Benko
Böröcz József

Fernand Braudel
André Gunder Frank
Alain Lipietz

Immanuel Wallerstein

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A KELET-EURÓPAI SZOCIALIZMUS ÉRTELMEZÉSE A VILÁGRENSZER-ELMÉLET ÉS A REGULÁCIÓS ELMÉLET KERETÉBEN

Kontextus

A világrendszer-elmélet és a hozzá számos ponton kapcsolódó regulációs elmélet egyaránt alkalmas keretrendszert nyújt a szocializmus vagy éppen a rendszerváltás folyamatainak értelmezéséhez. Az esettanulmány első forrása a világrendszer-elmélet alapján néz rá Magyarország kettős függőségére a szocializmusban, a második forrás a regulációs elmélet alapállításait ismétli át, végül az utolsó a regulációs elmélet alapján hasonlítja össze Nyugat- és Kelet-Európa gazdasági berendezkedését a 20. század második felében.

1. forrás: Böröcz József és a kettős függőség elmélete

A Kelet-Közép-Európa külső kötődéseiben végbemenő átalakulások elemzése szükséges és időszerű, mert a függőségi viszonyok struktúrájáról alkotott világos konceptuális kép nélkülözhetetlen a régióban jelenleg végbemenő átmenet megértéséhez. A kelet-közép-európai társadalmak államszocializmus utáni átalakulása nem légtüres térben megy végbe: a külső függőség öröksége drámai módon szűkíti az e társadalmak számára elérhető alternatívák körét. (...)

Az államszocialista blokk létrehozása radikálisan átrajzolta az ezen társadalmakat a világrendszerhez fűző kapcsolatok hálóját. Ez az új háló fogalmi szempontból sokkal bonyolultabb volt, mint a többi centrumon kívüli régió kapcsolatainak a rendszere. Kelet-Közép-Európa bekebelezésének módja a régió egész államszocialista periódusán át a „kettős identitás” képzetével ragadható meg. Strukturális terminusokban kifejezve a kelet-közép-európai államszocialista államok helye a világrendszerben fogalmilag úgy írható le, mint két alkotóelem keveréke: (1) egy birodalmi központtól való részlegesen kiépített – így „tökéletlen” – elsődlegesen politikai jellegű függés, amelyet katonai eszközökkel hoztak létre és tartottak fenn, és (2) egy ezzel bonyolult módokon összefonódó, lényegében gazdasági függés a világgazdaság centrumának tőkés csoportjaitól és államaitól. (...)

A kelet-közép-európai államszocializmus történetének korszakokra bontását is a kettős függőség birodalmi-politikai és piaci-gazdasági összetevői közötti viszonyra alapozhatjuk. Az államszocializmus első – általában sztálinizmusnak nevezett – korszaka Kelet-Közép-Európában a '40-es évek végén azzal kezdődött, hogy a kommunista pártok gyakorlatilag saját kezükbe vették az állami politika irányítását. A kettős függőség sztálinista formáját a birodalmi-politikai összetevő túlnyomó dominanciája jellemezte. (...)

A sztálinizmust követő, többek által kádárizmusnak nevezett periódusban a kettős függőség két összetevője egyfajta kényes egyensúlyba került egymással. Miután Magyarország

birodalomellenes forradalmát elfojtották, a birodalom uralkodó államának a közvetlen vezérlésre való igénye az egész államszocialista blokkban lényegesen csökkent. Az 1960-as évekre ugyanakkor újból megjelentek a tőkés centrumtól való közvetlen függés bizonyos formái, különösen a fejlettebb technológiától való függés és a centrum hitelezőitől felvett állami kölcsönök formájában. (...) A viszonylag mérsékelt, de mégis kétségkívül kiterjedt politikai elnyomás jól megfelelt a hitelezők által az adós ország belső stabilitása iránt támasztott igénynek, miközben a keményvaluta-infúziók hozzájárultak a nyugodt politikai klíma fenntartásához.

A kelet-közép-európai államszocializmus harmadik – hanyatló – korszakában a '80-as évek végén a függőség két komponensének egyensúlya tovább módosult a gazdasági függőség javára, a birodalmi kötődés lazulásával a centrum vonzása megerősödött. Az államszocializmus utáni átmenetnek kevés köze volt a kelet-közép-európai társadalmak endogén fejlődéséhez: ezt a folyamatot olyan külső folyamatok dinamikája hozta mozgásba és befolyásolta, mint a szovjet birodalom belső összeomlása, az Egyesült Államok világgazdasági hegemoniájának hanyatlása és a tőke-állam viszony átstrukturálódása az Európai Közösségben. Az államszocializmus [e] periódusa az államszocialista irányítási mechanizmusokat (...) használta fel arra, hogy lerombolja a birodalmi komponenst és helyreállítsa a régióban a centrumtól való függőség „hamisítatlan”, a függőségelméleti irodalom kézikönyveinek megfelelő formáját. A függőség mindkét vonalán végbemenő átalakulás dinamikájának sikeres koordinálása volt az a külső feltétel, mely biztosította az államszocializmusból való kihátrálás békés jellegét.

Forrás: Böröcz J. (1993): Kettős függőség és a külső kötődések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*, 18–19: 74–88.

2. forrás: *A regulációs elmélet viszonya a világrendszer-elmélethez*

Az erősen neomarxista alapokon álló regulációs teória már szakít a világrendszerek elméletében és a növekedési ciklusteóriákban tapasztalható felfogással, amely a gazdaság és a társadalom változásait univerzális, az egész világra érvényes folyamatoknak tekinti. Sőt, a regulációs elmélet kiindulópontja éppen az a tézis, hogy a gazdaság és a társadalom fejlődését regionálisan rendkívül eltérő utak jellemzik.

A regulációs elmélet szerint a gazdasági és társadalmi fejlődési modellek alapvetően két alrendszer, az akkumulációs rezsím és a regulációs mód együtteseként írhatók le. Az akkumulációs rezsím nagyon leegyszerűsítve egy makroökonómiai fejlődési mintát jelent, amely időben viszonylag tartósan meghatározza a javak termelése (tőkefelhalmozás, technológia, beruházás stb.), valamint a megtermelt javak elosztása (profit, jövedelmi arányok, fogyasztási minták stb.) közötti viszonyokat. A regulációs mód ezzel szemben az akkumulációs rezsím (...) intézményesülése, vagyis azoknak a normáknak, intézményeknek és szabályoknak az összessége, amelyek a gazdasági folyamatokat a gyakorlatban irányítják, alakítják. (...)

A regulációs elmélet egyik legfontosabb megállapítása, hogy ugyanahhoz az akkumulációs rezsímhez a világgazdaság különböző régióiban eltérő regulációs módok társulhatnak. A gyakorlatban ez úgy játszódik le, hogy a fejlett országok akkumulációs rezsímje – a tőkés gazdaság örökös expanziója miatt – kilép a szűk nemzetállami keretből és a Föld más régióiban is elterjedve globális akkumulációs rezsimmé változik. A globálissá váló akkumulációs rezsímhez azonban – a társadalmi és a kulturális adottságok eltérései miatt – a Föld különböző régióiban sajátosan helyi regulációs módok kapcsolódnak.

Forrás: Cséfalvay Z. (1999): *Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában*. Kairosz, Növekedéskutató Intézet, Szentendre, Budapest. 65–66.

3. forrás: *A keleti és a nyugati gazdaságok öt intézményi formájának összehasonlítása a regulációs elmélet alapján*

<i>Intézményi formák</i>	<i>A korábbi nyugati gazdaságok</i>	<i>Kelet-európai gazdaságok 1985 előtt</i>
Bérmunkaviszony	A munka fordista szervezése (a tervezés és a végrehajtás szétválik, a termelési folyamat szinkronizálása). A béreket kollektíven határozzák meg. Általános társadalombiztosítás.	Tökéletlen és aritmikus taylorizmus (kevés kapcsolat a tudomány és a technika között, a beszállítás hiányosságai miatt aszinkron termelés). A munkaintenzitásról és a bérekről helyben döntenek. Az egyéb juttatások és a társadalombiztosítás a vállalathoz kötődnek.
Versenyműhelyek	Gyakran oligopolisztikus, az eladások koncentráltasága és a részvényes pénzügyi csoportok miatt. A verseny a válságidőszakok és a nemzetköziesedés révén erősödik.	Nem létező vagy gyenge verseny a pénzügyi termékek és a kereskedők piacán. A félkésztermékek piacára korlátozó verseny.
Pénzügyi berendezkedés	Az üzlet erős pénzügyi korlátai	Laza pénzügyi korlátok
Az állam és a gazdaság viszonya	Elsődlegesen az adózáson és a közkiadásokon keresztül. Az állam kezdeményez és a korrigál. Interakció a magángazdaság szereplőivel.	A beruházások és az árbevételek elosztásában az állam közvetlen szerepe. A termékek elosztása a tervezésen és a feketepiacon keresztül. Mindenütt jelen van az állam.
A nemzetközi gazdaságba való beágyazódás módja	Az exportot és az importot a vállalatok kezdeményezik. A szervezeti keretekért és a váltásokért az állam felel.	A külső hitelezésben és a kereskedelemben állami monopólium van. A külső kapcsolatok teljes ellenőrzése és szűrése.

Forrás: Boyer, R. (1995): The great transformation of Eastern Europe: a “regulationist” perspective. *Emergo: Journal of Transforming Economies and Societies*, 2 (4): 25–41. 36., egyszerűsítésekkel.

Kérdések a forrásokhoz

- Mit jelent a kettős függőség, a felhalmozási rezsim és a regulációs mód fogalma?
- Az 1. és a 3. forrást összehasonlítva melyek az azonos és melyek a különböző állítások Kelet-Európa szocialista gazdaságairól? Melyik elmélet melyik léptékeken mozog?

- Az 1. és a 2. forrás összehasonlítása alapján a kettős függőség három korszaka értelmezhető-e önálló felhalmozási rezsimnek vagy önálló regulációs módnak?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Wallerstein, I. (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, Budapest. 2. fejezet: *A modern világgazdaság mint kapitalista világgazdaság: termelés, értéktöbblet, polarizáció*. 57–90.

- Mi a világgazdaság, a kapitalizmus és a világrendszer viszonya Wallerstein elméletében?
- Miért mondhatjuk, hogy Wallerstein elméletének központi eleme a piac, a csere, a kereskedelem (szemben például a termeléssel)?
- Milyen szerepe van a könyvrészlet érvelésében a tér, a hely és a lépték fogalmának?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Jessop, B. (1997): Twenty years of the (Parisian) regulation approach: The paradox of success and failure at home and abroad. *New Political Economy*, 2 (3): 503–526.

- Melyek a regulációs elmélet főbb elméleti alapjai, mi inspirálta a kitalálót?
- Hogyan alakultak át a regulációs iskola által vizsgált témák?
- Milyen kritikákat fogalmaztak meg a regulációs megközelítéssel szemben, és hogyan válaszoltak ezekre a regulációs iskola képviselői?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Melyek a világrendszer-elmélet és a regulációs iskola által használt legfontosabb fogalmak?
- Hogyan építenek az elméletek a közgazdaságtan korábbi iskoláira? Mennyiben hasonlít és mennyiben különbözik az értelmezésük a gazdaságról?
- Mi a tér, a hely és a lépték szerepe a két elméletben? Melyik érzékenyebb a különböző léptékeken zajló folyamatokra?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

accumulation; Annales School; Brenner thesis; class; core-periphery model; crisis; deindustrialization; dependency theory; development; enclosure; feudalism; Fourth World; imperialism; industrial revolution; Kondratieff waves; Latin America; mode of production; New International Division of Labour; North-South; primitive accumulation; regime of accumulation; regulation theory; Second World; stages of growth; staples theory; Third World; underdevelopment; world-systems analysis

Tankönyvi fejezet

Martin, R. (2000): Institutional approaches in economic geography. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 77–94.

Roberts, S. M. (2012): Worlds apart? Economic geography and questions of “development”. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 552–566.

Swyngedouw, E. (2000): The Marxian alternative: historical-geographical materialism and the political economy of capitalism. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 41–59.

Könyv és könyvfejezet

Amin, S. (2003): A haldokló kapitalizmus. In: Blahó A. (szerk.): *Elmaradottság – fejlődés – átalakulás: tanulmányok Szentes Tamás akadémikus 70. születésnapja tiszteletére*. BKAÉ Világgazdasági Tanszék. Budapest, 19–37.

Butlin, R. A. (1999): Az európai mezőgazdaság átalakulása: néhány megjegyzés az agrárkapitalizmus összefüggéseiről. In: Timár L. (szerk.): *A brit gazdaság és társadalom a XVIII–XIX. században*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 37–50.

Miszlivetz F. (2009): *Válság világregndszer-szemléletben*. Savaria University Press, Szombathely.

Wallerstein, I. (2010): *Bevezetés a világregndszer-elméletbe*. L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, Budapest.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Journal of World-Systems Research

Folyóiratcikk

Arrighi, G. (1992): A fejlődés illúziója. A félperiféria koncepciójának megújítása. *Eszmélet*, 15–16: 145–180.

Benko, G. (1997): A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*, 11 (2): 1–16.

Farkas P. (2011): A világregndszer-elmélet forrásairól. *Eszmélet*, 92: 5–14.

Linge, G. J. R. (1988): Periferizálódás és az ipari változás. *Tér és Társadalom*, 2 (4): 82–90.

Jessop, B. (2013): Revisiting the regulation approach: critical reflections on the contradictions, dilemmas, fixes and crisis dynamics of growth regimes. *Capital & Class*, 37 (1): 5–24.

Pavlínek, P. (2003): Alternative theoretical approaches to post-communist transformations in Central and Eastern Europe. *Acta Slavica Iaponica*, 20: 85–108.

Taylor, P. (1997): Mitől modern a világregndszer? *Eszmélet*, 33: 16–39.

Tickell, A.–Peck, J. (1992): Accumulation, regulation and the geographies of post-Fordism: missing links in regulationist research. *Progress in Human Geography*, 16 (2): 190–218.

CÉLOK

- Bemutatni a posztkolonializmus mint elmélet hatását a gazdaságföldrajzi vizsgálatokra.
- Rámutatni a centrum és a periféria közötti kapcsolatokban az egyenlőtlen hatalmi viszonyrendszerekre.
- Értelmezni a gazdasági tereket mint gyarmati diskurzusokat.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent a kulturális fordulat a gazdaságföldrajzban?
- Hogyan próbálta „gyarmatosítani” a közgazdaságtan a gazdaságföldrajzot?
- Hogyan szűnt meg a gyarmati világrend, és átalakította-e ez a gazdasági függőségi rendszereket?
- Melyek a világrendszer-elmélet főbb megállapításai?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdasági függőség egyenlőtlen hatalmi viszonyrendszert jelent, ami történetileg a gyarmatosításban is kifejeződött. ▪ A térbeliséghez gyarmati jellegű értéktársítások is kapcsolódhatnak.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdaság helyről helyre változó értelmezését a gyarmati függőségi viszony is alakította. ▪ A gazdaság helyről helyre változó fogalma segíthet megkérdőjelezni a nyugati szemléletmódból következő fogalomhasználatokat. ▪ A gazdaság helyi, „alulról jövő” olvasatai segíthetnek a globális egyenlőtlenségek megváltoztatásában.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A globális és a helyi léptékek közötti kölcsönkapcsolatot a gyarmatosítás mint történeti folyamat, valamint a gyarmati beszédmód is újratermeli.

KULCSFOGALMAK

alávetettség (subaltern)	fejlődő országok	nemzeti burzsoázia
alulfejlettség	függőség	orientalizmus
Balkán	gyarmatosítás	osztály
centrum	harmadik világ	periféria
diskurzus	félperiféria	posztkolonializmus
fejlődéstanulmányok	kettős társadalom	posztstrukturalizmus

szituációba ágyazott tudás

tőkefelhalmozás

világrendszer

SZEMÉLYEKAndré Gunder Frank
Edward Said

Gayatri Chakravorty Spivak

Maria Todorova

**MAGYAR ESETTANULMÁNY: A BALKÁN GAZDASÁGI
„GYARMATOSÍTÁSA”***Kontextus*

A magyar gazdaságpolitikai gondolkodásban a Balkán hosszú ideje hasonló szerepet tölt be, mint a nyugat-európai gyarmattartó országoknak a gyarmataik. Ezt a gondolkodásmódot elemezzük kritikai módon a posztkolonialista szemléletben az esettanulmányban. Az 1. forrás elméleti és történeti keretet ad a Balkán posztkolonialis olvasatáról Magyarország szemszögéből, a 2. forrás az utóbbi évek „keleti nyitás” külgazdasági felfogását foglalja össze, a 3. forrás pedig két időszakban hasonlítja össze Magyarország külkereskedelmi irányultságát.

1. forrás: A balkáni magyar gazdasági fölény megteremtésének gondolata az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában

A kiegyezés utáni időszak gyökeres változásokat hozott a Balkán magyarországi megítélésében. A gazdasági és belpolitikai függetlenséghez jutott magyar társadalmi elitcsoportok az utókor számára sokszor megdöbbentő (és a későbbi események tükrében különösen merész) öntudattal vágtak neki a magyar nagyhatalmi politika alapjainak letételéhez. E politikai és gazdasági játszmákban egyedüli lehetőségként a Balkán kapott kiemelkedő szerepet, miközben a nagyhatalmi ideológia tudományos háttereként a nyugat-európai országokhoz hasonlóan a földrajz került előtérbe. Tudomány és politika érdekeinek összekapcsolódása tette lehetővé a földrajz és vele együtt a Balkán-kutatás intézményesülését. (...)

A hazánktól délre fekvő területek felértékelődése a kiegyezés után – a korábbi időszakok diplomáciai indíttatásával szemben – kifejezetten a gazdasági fellendülés következménye. A Balkán a magyar gyárakban készülő termékek lehetséges felvevőpiacaként, valamint az esetleges magyar tőke kivitel elsődleges célpontjaként jelent meg a gazdaság szereplői előtt (Hajdú 2007). Az ebből következő, a korábitól gyökeresen eltérő aspektust képviselő, erőteljesebb orientációhoz a hivatkozási alapot a középkori magyar állam balkáni politikája adta, amihez egy sajátos hivatástudat is társult: a magyarság feladata, hogy elvigye a műveltséget, a fejlett Nyugat vívmányait az elmaradott Balkánra. Mind a társadalmi elitek, mind a közvélemény számára e térség vált az egyetlen lehetséges színhellyé, ahol a magyar állam ezen a téren felvehette a versenyt a nyugat-európai nagyhatalmakkal.

A kor gondolkodásáról (...) Havass Rezső cikke árul el a legtöbbet, akit Hajdú Zoltán méltán nevez az imperialisztikus magyar politikai földrajz legjelentősebb képviselőjének (Hajdú 2007). Magyarország és a Balkán című írásában részletesen kifejti a Balkán-kutatás ideológiai alapjait (Havass 1913). Szerinte a magyar gazdasági érdekek egyértelműen Kelet felé mutatnak, ezt dicső múltunk és érdekeink egész láncolata alátámasztja. A gyarmatok hiányát e térségben tudjuk leginkább kompenzálni gazdasági hegemoniával. Ennek működéséhez azonban meg kell szerezni a Balkán népeinek rokonszenvét, miközben ellensúlyozni

kell más nemzetek versenyét. Kiemelkedő jelentősége van tehát annak, hogy milyen Balkán-politikát folytat a magyar nemzet, ugyanis nagyszabású iparpolitika csak ezzel együtt valósítható meg.

Forrás: Kőszegi M. (2011): *A rendszerváltás utáni évtized társadalmi folyamatainak etnikai földrajzi vizsgálata Bulgáriában*. PhD-értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola, Budapest. 12–13., 16.

2. forrás: A Külügyminisztérium külgazdasági koordinátora a jelenlegi keleti nyitásról és ebben a Balkán szerepéről

Alapkérdés az, hogy mit értünk keleti nyitásunk földrajzi fókuszán. Ha a keleti nyitás fogalmába bele vesszük az európai volt szocialista partnereket (EU-12 és Nyugat-Balkán, Ukrajna és Oroszország), valamint Törökország statisztikáit is a többi földrészen kívül, akkor látható (...), hogy 2001 és 2012 között (...) ezekben a viszonylatokban az átlagot többszörösen meghaladó a növekedés. (...) Mik a pozitív mozgatórugók ezekben a viszonylatokban?

Nagyobb a gazdasági növekedés ritmusa. (...) Ez jelentős importnövekedési hajlammal is jár, valamint új modernizációs közberuházásokkal is kalkulálhatunk. (Csatorna-, energia-rendszerek, városi közlekedési és szemétyűjtési, egészségügyi és oktatási rendszerek.)

Kitűnő történelmi kapcsolatok vannak a 70–80-as évekből, hiszen akkor sokan tanultak nálunk (magyarul), és emellett mi is sok beruházási vagy technológiai megrendelést teljesítettünk. A hatalmon lévő, legtöbbször demokratikus többpárti választásokon győztes pártok vezetői a térségünkben tanultak, szimpátiával viseltetnek irántunk. Nincs bennük félelem sem a nemzetbiztonsági szempontok alapján, ha tendereket nyerünk, és nem feltételezhető rólunk neokolonialista függésbe való vonzásuk sem. (...)

A nyersanyagtermelő országok piaci alapon, nem csak segélyekből kötötten, fizetőképessé váltak (...), sok olyan beruházást is megvalósítottak – repterek, autópályák, kórházak és szállodák, kiemelt iskolák –, melyek az európai emberek számára gazdasági és turisztikai kapcsolatok céljából is megközelíthetővé teszik ezen országokat.

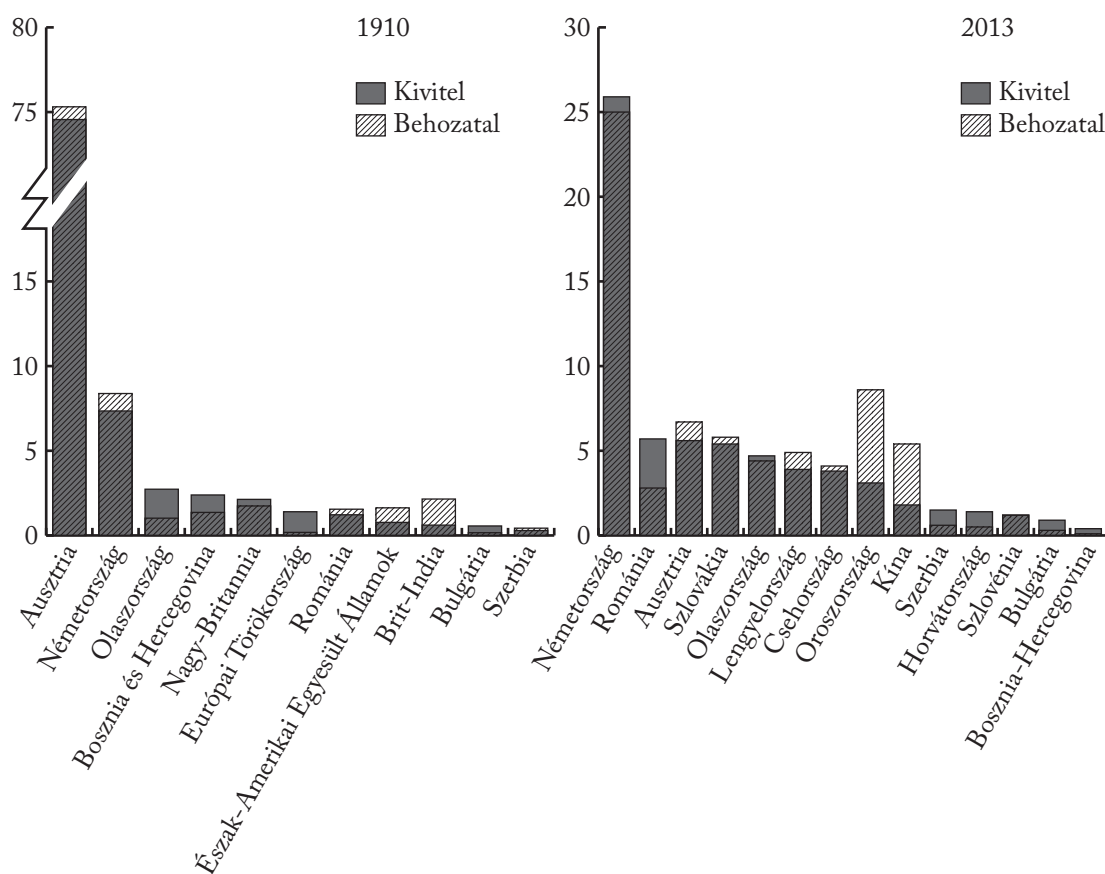
A nagy és politikailag erős feltörekvő országoknál (...) a magyar külpolitikai és külgazdasági diplomáciai jelenlét erős. (...) [A] Balkán és az európai volt szocialista országok esetében (...) a fizikai üzlethálózati és diplomáciai jelenlétünk egyszerre is kiemelkedő.

[A] nemzeti együttműködés programja határozta meg a Kárpát-medencei gazdasági tér újjáépítésének programját. A programnak megfelelően rögtön 2010-ben a külgazdasági államtitkárság felállított egy külön főosztályt ennek szervezésére, és hamarosan kidolgozta a Wekerle-tervet, s ennek nemzetrészi aktualizálásaként az erdélyi Mikó Imre-tervet. (...)

Ugyancsak ennek jegyében élénkültek meg a nyugat-balkáni és a volt szovjet köztársaságok irányában fenntartott kapcsolataink, melyek nemcsak jelentős külkereskedelmi többletet, hanem igen jelentős exportnövekedést és aktívumot is hoztak.

Forrás: Becsey Zs. (2014): A keleti nyitás súlya a magyar külgazdaságban. *Polgári Szemle*, 10 (1–2). http://www.polgariszemle.hu/?view=v_article&ID=602

3. forrás: A magyar külkereskedelem főbb és balkáni partnerországai (%-os részesedés a teljes kivitelből és behozatalból, 1910, 2013)

Megjegyzés: 1910-ben Magyar Királyság; az 1910-es adatok az akkori államhatárok között értendők.

Adatok forrása: Magyar Statisztikai Évkönyv 1910; KSH Stadat.

Kérdések a forrásokhoz

- Mekkora a súlya a 3. forrás alapján a balkáni országoknak Magyarország külkereskedelmében? Milyen elmozdulások voltak 1910 és 2013 között? Pozitív vagy negatív ezekkel az országokkal a külkereskedelmi mérleg?
- Az 1. forrásban elemzett Balkánnal kapcsolatos felfogások közül melyeket lehet felfedezni a 2. forrásban?
- Változtathat a keleti nyitás Magyarország függőségi rendszerein?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Kapoor, I. (2010): Kapitalizmus, kultúra, cselekvés: függőségi elmélet kontra posztkolonializmus. *Fordulat*, 12: 101–124.

- Melyek a függőségi elmélet és a posztkolonialista megközelítés főbb jellemzői?
- Melyek az azonosságok a két elmélet között?
- Milyen különbségek vannak a két elmélet között?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Pollard, J., McEwan, C., Hughes, A. (2011): Introduction. In: *Postcolonial economies*. Zed Books, London, New York, 1–20.

- Milyen elméleti űrt kíván betölteni a *Postcolonial economies* kötet?
- Milyen ellentétek voltak a gazdaságelmélet és a posztkoloniális elmélet között?
- Miért szükséges posztkoloniális módon nézni a gazdasági folyamatokat?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Mit jelent a posztkolonializmus fogalma, és hogyan kapcsolódik ez a gazdaság vizsgálatához?
- Milyen gazdasági értékeket társítunk egyes földrajzi régiókhoz, kontinensekhez, országokhoz?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

Africa (idea of); agricultural involution; America(s) (idea of); area studies; Asia (idea of); Austral(as)ia, idea of; colonialism; decolonization; development; Eurocentrism; Europe, idea of; Fourth World; Latin America; Middle East, idea of; post-colonialism; primitive accumulation; Second World; South, the; underdevelopment; West, the

Tankönyvi fejezet

Pickles, J.–Smith, A. (2007): Post-socialism and the politics of knowledge production. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 151–162.

Werner, M. (2012): Contesting power/knowledge in economic geography: learning from Latin America and the Caribbean. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 132–146.

Könyv és könyvfejezet

Mitchell, T. (1991): *Colonising Egypt*. University of California Press, Berkeley.

Pollard, J.–McEwan, C.–Hughes, A. (2011): *Postcolonial economies*. Zed Books, London, New York.

Said, E.W. (2000): *Orientalizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Dialogues in Human Geography 3 (2) (2013) – Antipodean economic geography

Fordulat 12 (2010) – Posztkolon idők

Geographia Helvetica 67 (3) (2012) – Post-development

Folyóiratcikk

Comaroff, J.–Comaroff, J. L. (2005): Okkult gazdaságok és erőszakos absztrakciók. *Café Babel*, 49–50: 97–110.

Merrill, H. (2011): Migration and surplus populations: race and deindustrialization in Northern Italy. *Antipode*, 43 (5): 1542–1572.

Stenning, A.–Hörschelmann, K. (2008): History, geography and difference in the post-socialist world: or, do we still need post-socialism? *Antipode*, 40 (2): 312–335.

CÉLOK

- Elhelyezni az összehasonlító szemléletmódot a gazdaságföldrajz módszertanában.
- Bemutatni a kapitalizmusváltozatok (varieties of capitalism) iskolájának megközelítését.
- Megismerkedni a kapitalizmusváltozatok irodalmának földrajzi kritikájával.

ISMÉTLÉS

- Milyen heterodox közgazdaságtani irányzatok léteznek és azok hogyan hatottak a gazdaságföldrajzra?
- Mit jelent az egyenlőtlen fejlődés? Hogyan értelmezi az egyenlőtlen fejlődés megközelítése a centrum–periféria viszonyok kialakulását?
- Melyek a regulációs elmélet főbb megállapításai?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	▪ A kapitalizmusváltozatok iskolája a teret (mint tartályt) is beemeli a kapitalista gazdaságok működésének értelmezésébe.
<i>Hely</i>	▪ A kapitalizmusváltozatok iskolája a helyek egyediségét hangsúlyozza, amikor a kapitalizmus társadalmi viszonyrendszerekbe való beágyazottságát elemzi.
<i>Lépték</i>	▪ A kapitalizmusváltozatok iskolája a nemzetállami szintre összpontosít, így a gazdaságföldrajz léptékfogalma hasznos módon egészítheti ki a gondolatkört.

KULCSFOGALMAK

ágencia	komparatív gazdasági rendszerek	ordoliberalizmus
dereguláció	koordinált piacgazdaság	összehasonlító gazdaságtan
dirigizmus	korporatizmus	privatizáció
intézményi közgazdaságtan	liberális piacgazdaság	relációs gazdaságföldrajz
klaszterelemzés		útfüggőség

SZEMÉLYEK

Peter A. Hall
Ray Hudson

Kornai János

David Soskice

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A SZLOVÉN KAPITALIZMUSVÁLTOZAT SIKERE A 2008-AS GAZDASÁGI VÁLSÁGIG

Kontextus

Szlovénia átalakulása 1990 után sok szempontból sikersztorinak tekinthető – legalábbis a kapitalizmusváltozatok iskolájának két neves képviselője, Greskovits Béla és Dorothee Bohle értékelése alapján. Az esettanulmányban megismerkedünk az érveléssel, valamint a szerzőpáros könyvéről (*Capitalist diversity in Europe's periphery*) írt recenzióval. Az esettanulmányban ugyanakkor nem foglalkozunk a 2008-as gazdasági válság hatásával, amely az elhúzódozó szlovén válság miatt a későbbiekben megkérdőjelezte a szlovén út hosszú távú sikerességét, és rámutatott arra, hogy a függőségeken nem feltétlenül lehet állami intézményi reformokkal változtatni.

1. forrás: Interjúrészlet Greskovits Bélával

– Nemrégiben szerzőtársaddal, Dorothee Bohle-vel összehasonlító elemzést írtatok az átalatok a transznacionális kapitalizmus felé vezetőnek nevezett kelet-európai utakról. Milyen típusú kapitalizmusok alakultak ki Kelet-Európában, és melyek e típusok fő jellemzői?

Kidolgoztunk egy tipológiát, amelynek alapján három országcsoportra osztottuk a kelet-európai régiót. Az egyik csoportot a balti államok tisztán neoliberális kapitalizmusa alkotja. A másodikat a visegrádi országok szociálisan érzékenyebb, „beágyazott (neo)liberalizmusa”. A fogalmat Ruggie-től kölcsönöztük, aki Polányi klasszikus tanulmányára építve jellemezte ezzel a kifejezéssel azt a berendezkedést, amely a második világháború utáni Nyugat-Európára volt elsősorban jellemző. A harmadik, egyelemű csoportot pedig a szlovén neokorporatizmus képviseli. Ez szintén nagyvonalú jóléti szolgáltatásokkal operál, amelyeket egy korporatista tárgyalásrendszer keretében egyeztetnek más feladatokkal, a gazdasági modernizáció, a piacosság és a makrostabilitás szempontjaival. A tipológia azért tűnik különösen használhatónak, mert a három országcsoportra viszonylag nagyszámú változó figyelembevételével is alkalmazható.

– Melyek ezek a változók?

Az első változó az, hogy mennyire voltak radikálisak a piacorientált reformok. Az EBRD átalakulási mutatóinak tükrében a balti államok reformjai tekinthetők a legradikálisabbnak, a szlovén reformok a legkevésbé radikálisnak, a visegrádi országok reformjai pedig átlagosan valahol e kettő között helyezkednek el. A másik változó a jóléti kiadások mutatója. Ez azt jelzi, hogy az egyes országokban mennyire próbáltak ügyelni a társadalom kohéziójára a nagy horderejű piaci változások közepette. (...) Nagyon jellemző az egyes csoportokra, hogy a bér-megállapodások politikai alkumechanizmus keretében születnek meg, vagy jellemző módon hosszú távú kollektív szerződésekben vannak rögzítve. A balti államokban van a legkevesebb munkavállalónak kollektív szerződése, a visegrádi országokban közepes a lefedettség, és a legmagasabb szintű Szlovéniában.

A következő aspektus az, [hogyan] mi történt az ipari szerkezetátalakítással. A balti államokban olyan szakosodást látunk, ami közepesen fejlett fejlődő országokra jellemző: a nyersanyagalapú és alacsony bérű, munkaigényes termékek exportja dominál. (...) Egy kapcsolódó szempont: miből ered ez az exportképesség. Itt alapvető a külföldi tőkebefektetések hatása. (...) Szlovénia abban különbözik mindkét előbb említett országcsoporttól, hogy relatíve itt a legkisebb a külföldi tőke szerepe a gazdaságban, de a beáramló tőke viszonylag nagyobb hányada irányult a komplex iparokba. A szlovén pálya lényegében egy nemzeti kapitalizmus, mérsékelt külföldi tőkeinjekcióval. (...)

– A szlovén nemzeti kapitalizmushoz képest miként teljesítettek a visegrádiak?

A mi nyolc országunk közül egyértelműen Szlovénia a legsikeresebb. Ehhez képest elég megdöbbentő, hogy a szlovén példát nem nagyon propagálják Magyarországon. Sokkal többen hivatkoznak a balti sikersztorira. Pedig Szlovénia abban is lepipálta még a balti országokat is, amiben úgy tűnhetett, hogy azok a legsikeresebbek, vagyis a makrostabilitásban. Szlovénia úgy vezethette be Kelet-Európából eddig egyedülként az eurót, hogy közben a legnagyobb a szociális támogatásokban; hogy viszonylag legnagyobb mértékben támaszkodott nemzeti ipari hagyományokra. A siker persze annak is köszönhető, hogy már jóval a kommunizmus összeomlása előtt nagyon messzire jutott a liberalizációs reformokkal, így a kilencvenes években nem kellett már olyan radikálisan piacosítani.

Forrás: Tardos K. (2007): „Egyértelműen Szlovénia a legsikeresebb”. *Beszélő*, 12 (7–8): 6–14. 6–7., 9.

2. forrás: Recenziórészlet Greskovits Béla és Dorothee Bohle könyvéről

A szerzőket a volt szocialista tábor nyugati „peremén” – az Európai Unióhoz sikeresen csatlakozó kelet-európai országokban – kialakult piacgazdaságok, szociális és politikai intézményrendszerek minősége, hosszú távú fejlődési pályája érdekli. A vizsgált országokon belül próbálják meghatározni a weberi értelemben ideáltipikus alrendszereket. (...) A szerzők három ideáltipikus modellt látnak körvonalazódni az átalakulás bő két évtizedes történetében: a neoliberais, a „beágyazott” neoliberais és a neokorporatista modellt. (...) A választott kereten belül (...) a szerzők valóban meggyőznek arról, hogy nem volt eleve történelmileg vagy földrajzilag determinált, melyik ország milyen modellt fogad el, sőt néhány meglepő politikai választás is született.

A szerzők „ideális ideáltípusa” a szlovén modell. Sajnos keveset tudunk meg a könyvből a szlovén gazdaság összteljesítményéről (...): nem győznek meg arról, hogy Szlovénia nem csupán nagy gazdasági előnyökkel indult a kilencvenes évek elején, hanem ezt az előnyt meg is tudta tartani a visegrádi, illetve a balti országcsoporttal szemben.

A szlovén sztori a szerzők olvasatában a következő: szemben a neoliberais tanácsadók javaslataival a szlovénok tudatos stratégiai döntéssel nem próbálták a „családi ezüstöt” mindenáron azonnal érvényesíteni. Ez a kilencvenes években előnyös volt. Mivel a többi posztoszocialista ország nagyjából egy időben vitte piacra a nagyvállalatait – köztük a közüzemi cégeket és a bankokat is –, az árak nagyon nyomottak voltak. A szlovén állam képes volt menedzselni ezt a helyzetet, ráadásul a neokorporatista, háromoldalú és valóságos tartalmi egyeztetéseknek köszönhetően a makrogazdasági folyamatokat is kordában tudta tartani. (...)

A könyv ötödik fejezete együtt kezeli Szlovéniát, Horvátországot, Romániát és Bulgáriát mint „délkelet-európai” csoportot. Szemben a balti és a visegrádi csoporttal, amelyeket földrajzi ismérveken kívül a könyv meggyőzőbb érvelése alapján más is összeköt, a délkelet-európai „országcsoportot” semmi nem köti össze azon túl, ami viszont mind a tizenegy országra érvényes – hogy a szocializmusból kerültek ki mintegy két évtizede és demokratikus kapitalista berendezkedés alakult ki bennük. Ráadásul a földrajzi meghatározás is problematikus – Románia például földrajzilag, de kulturális és megannyi más értelemben is közelebb van Magyarországhoz, mint Szlovéniához. (...)

A szerzők a szlovén modell geneziséét a délkelet-európai országokkal összehasonlítva írják le. Ezzel a szerkesztési megoldással szemben komoly kétségeim vannak. Az, hogy Szlovéniát szisztematikusan a „délkelet-európai” országcsoportban szerepeltetik, nehezíti gazdasági teljesítményének következetes és alapos, közvetlen összehasonlítását a visegrádiakéval – ezen

belül különösen a gazdasági értelemben jobban teljesítő Lengyelországgal és Szlovákiával, amelyek reformjai aránylag több hasonlóságot mutattak az észti és általában a balti radikalizmussal. Számomra az összehasonlítás – mind az intézményi evolúciót, mind a gazdasági teljesítményt illetően – sokkal inkább a visegrádi országokkal, illetve a „tisztá” neoliberális modellel, valamint Horvátországgal kapcsolatban lett volna igazán érdekes. Az ötödik fejezet konklúziója – hogy a szlovén állam sokkal erősebb volt, mint a román, a bolgár és a horvát – összehasonlítás nélkül is nyilvánvaló, mégis érdekes lett volna, lévén hogy az egész kötetet áthatja a szerzők erős vonzódása a neokorporatista modellhez.

Forrás: Mizsei K. (2013): Periferiális kapitalizmusok. *BUKSZ*, 25 (3): 215–227. 215–216., 222–223.

Kérdések a forrásokhoz

- Melyek a kelet-európai kapitalizmusváltozatok, mi különíti el ezeket egymástól?
- Mi a szerepe a térnek Greskovits Béla és Dorothee Bohle munkásságában: a földrajzi helyzet befolyásolja a kapitalizmusváltozatokat vagy nem?
- Milyen léptékeken zajló folyamatokat vesz figyelembe Greskovits és Bohle elemzése? Milyen módon hasonlít össze különböző helyeket azonos léptéken belül?
- Miben mond ellent a világrendszer-elméletek függőségi szemlélete a kelet-európai kapitalizmusváltozatok itt bemutatott gondolatának?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Farkas B. (2011): A közép-kelet-európai piacgazdaságok fejlődési lehetőségei az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 58 (5): 412–429.

- Milyen kapitalizmusváltozatokat lehet elkülöníteni Nyugat-Európában?
- Miért fontos az intézményi megközelítés a piacgazdasági átalakulás vizsgálatában Kelet-Európában?
- Mennyiben foglalkozik a cikk Kelet-Európa globális gazdasági függőségi rendszerekbe való beágyazottságával?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Birch, K.–Mykhnenko, V. (2009): Varieties of neoliberalism? Restructuring in large industrially dependent regions across Western and Eastern Europe. *Journal of Economic Geography* 9 (3): 355–380.

- Milyen változatait találták a szerzők az ipari régiók átalakulásának Európában?
- Hogyan kapcsolják össze a szerzők a gazdasági átalakulás vizsgálatát a neoliberalizmusváltozatok megközelítésével?
- Hogyan kapcsolódik a neoliberalizmusváltozatok megközelítése a kapitalizmusváltozatok megközelítéséhez?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Milyen kapitalizmusmodelleket állít fel a kapitalizmusváltozatok iskolája?
- Milyen földrajzi kritikát lehet megfogalmazni a kapitalizmusváltozatok irányzatával szemben?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

Asian miracle/tigers; capitalism; Latin America; neo-liberalism; regulation theory

Tankönyv és tankönyvi fejezet

Kövér Gy.–Laki M.–Kovács J. M. (2011): *Komparatív kapitalizmus*. ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Balassi Kiadó, Budapest. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0041_komparativkapitalizmus

Yeung, H. W.-C. (2012): East Asian capitalisms and economic geographies. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 118–131.

Könyv és könyvfejezet

Bohle, D.–Greskovits, B. (2012): *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Cornell University Press, Ithaca.

Hall, P. A.–Soskice, D. (eds.) (2011): *Varieties of capitalism. The institutional foundations of comparative advantage*. Oxford University Press, Oxford.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Economic Geography 83 (4) (2007) – Remaking economic geography: insights from East Asia

Folyóiratcikk

Bathelt, H.–Gertler, M. S. (2005): The German variety of capitalism: forces and dynamics of evolutionary change. *Economic Geography*, 81 (1): 1–9.

Bohle, D.–Greskovits B. (2008): Állam, nemzetköziesedés és a kapitalizmus változatai Kelet-Európában. *Fordulat*, 1: 8–36.

Csanádi M. (2005): A pártállamok összehasonlító modellje: az újratermelődés, a reformok és az átalakulások hasonlóságainak és eltéréseinek hatalmi-szerkezeti háttere. *Politikatudományi Szemle*, 14 (1): 197–227.

Lim, K. F. (2014): 'Socialism with Chinese characteristics.' Uneven development, variegated neoliberalization and the dialectical differentiation of state spatiality. *Progress in Human Geography*, 38 (3): 221–247.

Peck, J.–Theodore, N. (2007): Variegated capitalism. *Progress in Human Geography*, 31 (6): 731–772.

Swain, N. (2012): Posztoszocialista kapitalizmus. *Eszmélet*, 96: 8–34.

Vedres B. (1998): A piaci átmenet elmélettörténete. *Szociológiai Szemle*, 8 (3): 153–166.

III.

GAZDASÁG ÉS TERMÉSZET

A természet áruvá válása I.: ásványkincsek, víz és levegő

CÉLOK

- Bemutatni, hogy a természet és a gazdaság egymástól nem elválasztható fogalmak a kapitalizmusban.
- Értelmezni a kapitalizmus és a globalizáció jelentőségét a természet áruvá válásában (kifejezetten az élettelen környezeti tényezők szempontjából).
- Bővíteni annak megértését, hogy a helyi és a nemzetállam befolyásolja a gazdasági folyamatokat, de ezekkel szemben léteznek ellenállási formák.

ISMÉTLÉS

- Mi tartozik bele a közgazdaságtan gazdaságfogalmába, és miben egészíti ezt ki a gazdaságföldrajz?
- Mely telephelyelméletekben van jelen a természeti tényezők földrajzi elhelyezkedése?
- Milyen szerepe volt különböző természeti erőforrások időben változó jelentőségének napjaink globálkapitalizmusának kialakulásában?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A természet áruvá válásában is kimutatható az egyenlőtlen fejlődés; a természet áruvá válása hatalmi viszonyrendszereket hoz létre és alakít át.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A helyi és a nemzeti állam környezeti politikái befolyással vannak arra, hogy a természet (és ezen belül egy-egy természeti erőforrás) hogyan válhat áruvá az egyes helyeken. ▪ Az egyes természeti erőforrások előfordulása nem egyenletes, így az egyes helyek lehetőségei különbözőek az áruvá vált természet kereskedelmében. ▪ A természeti erőforrások kiaknázásának helyi negatív externáliái az egyenlőtlen fejlődést jelenítik meg.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az ökológiai problémák nem köthetők egy-egy léptékhez, a léptékeket ezek a problémák termelik. ▪ A természet áruvá válása több léptéken zajló kormányzás eredménye.

KULCSFOGALMAK

anyagáramlás

áruvá válás (kommodifikáció)

bányajáradék

cselekvő-hálózat elmélet

energiafüggetlenség

externália

helyi állam

importfüggőség

kiotói egyezmény

koncesszió környezet-gazdaságtan közjavak	a közlegelők tragédiája palagáz társadalmi természet	a természet termelése
---	--	-----------------------

SZEMÉLYEK

Garrett Hardin Bruno Latour	Thomas Malthus Jonathan Murdoch	Neil Smith
--------------------------------	------------------------------------	------------

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A PALAGÁZ ÁRUVÁ VÁLÁSA

Kontextus

A palagáz olyan természeti erőforrás, amely az elmúlt évtizedben az áruvá válás ellentmondásainak egyik kifejező példájává vált. Bár a technológia legelőször az Egyesült Államok energiagazdálkodását alakította át, ám a palagáz kelet-európai jelentősége is folyamatosan nő. Romániában például az elmúlt évek egyik legnagyobb tünteteshulláma foglalt állást a palagáz- és a verespataki aranykitermelés és társadalmi hatásai ellen. Az esettanulmányban a források segítségével azt vizsgáljuk meg, hogy Kelet-Európában az egyes gazdasági szereplők hogyan irányítják a természet áruvá válását a palagáz (és más kapcsolódó természeti erőforrások) esetében.

1. forrás: A román palagáz-kitermelés globális, kelet-európai és helyi vonatkozásai

Múlt tavasszal Dumitru Fănarut, Vadurile község korábbi tanácsstagját váratlanul „néhány amerikai” látogatta meg, akik lefényképezték a kútját és 40 dollárt adtak neki, hogy a kertjében fűrhasanak. (...)

Az amerikai Chevron vállalat palagáz után kutat, és ha a próbafúrások sikeresek lesznek, Fănaru egy fűrotornyot találhat a háza mellett. (...) Viszont – szemben az Egyesült Államokkal – ennek előnyeiből sem helyi közössége, sem országa nem fog részesedni. (...)

Egy nemzetközi vizsgálat szerint (...) energetikai vállalatokhoz köthető amerikai és romániai hivatalnokok azt tanácsolták a román kormány számára, hogy olyan szerződéseket kössön, amelyek a romániaiakat kiteszik az Egyesült Államokban tapasztalt veszélyeknek, de amelyek előnyeiből ennek az ellentmondásos folyamatnak az elszenvedői, a kiszolgáltatott közösségek kevésbé részesülnek. (...)

Az egész 2012 elején kezdődött, amikor bulgáriaiak ezrei vonultak az utcára és rákényszerítették kormányukat arra, hogy helyezze hatályon kívül a Chevron amerikai energetikai óriással kötött megállapodást. Ekkor tudták meg a romániaiak, hogy országuknak szintén van palagáz-megállapodása a Chevronnal.

– A Balti-tengertől Litvánián, Lengyelországon, Ukrajnán, Románián és Bulgárián keresztül húzódik az a sáv, amely mentén a Chevron lehetőséget lát alternatív energiaforrások felfedezésére – mondta egy februári sajtótájékoztatón Tom Holst, a Chevron romániai vezetője.

A 2012-es éves jelentés szerint a Chevronnak 3,7 millió angol holdnyi (15 ezer km²) területre van koncessziós joga Kelet-Európában és további 2,7 millió angol holdnyi (11 ezer km²) területre kiírt tendert nyert el.

A legnagyobb koncessziós területek Romániában vannak: több mint 2 millió angol holdnyi a Fekete-tenger partvidékén – amely virágzó turizmusnak és egy UNESCO-világörökségnek

a helyszíne –, valamint Vasluiban, egy elszegényedett térségben, ahol a helyieknek a kutakból származó tiszta vízre van szükségük ahhoz, hogy fenntartsák az önellátó gazdálkodást.

Románia ma is az egyik leginkább energiafüggetlen ország Európában, köszönhetően természeti erőforrásai sokszínűségének. Az embereket nem izgatja, hogy esetleg veszélyes fúrásokat látnak a földjeiken. Az Egyesült Államokkal szemben a romániai földtulajdonosok nem részesülnek a földjeiken kitermelt földgáz bevételeiből. (...) [A] gázt a vállalat a nemzetközi piacon ott adja el, ahol szeretné. Pusztán az árbevétel 3,5–13%-át kell befizetnie a kormány számára. A helyi közösségek nem kapnak semmit. (...)

Miközben a politikusok és a vállalati szóvivők arról beszélnek, hogy a palagáz amerikai álma valósul meg Európában, a hivatalos és vállalati jelentések egy egészen más történetről szólnak. (...)

Az Európai Bizottság 2012-es jelentése a palagáz piaci hatásáról megerősítette, hogy „A palagáz-kitermelés Európát nem teszi önellátóvá földgázból. A palagáz a legjobb forgatókönyv szerint is csak a csökkenő hagyományos kitermelést tudja kiváltani, és az importfüggőséget a 60% körüli szinten tartja.” (...)

Lengyelországban – a Schlumberger szerint, amely a világ legnagyobb szolgáltatója a kőolaj-kitermelő ágazatban – háromszor annyiba kerül a palagázfúrás, mint az Egyesült Államokban.

A kelet-európai palák nehezebben kitermelhetőnek bizonyultak, mint a Barnett és a Marcellus formációk az Egyesült Államokban. Múlt decemberben az ExxonMobil eladta lengyel palagáz-kutatási koncesszióit, miután kutatófúrásai nem jeleztek kereskedelemben értékesíthető gázmennyiségeket.

Amikor a lengyel kormány bejelentette, hogy a bányajáradékot a nyugati 40%-ra tervezi megemelni, más társaságok (köztük a Chevron) a kivonulással fenyegetőztek, így ösztönözve a kormányt terve felfüggesztésére. (...)

A palagáz-kitermelés Románia viszonyát is megerősítheti az Egyesült Államokkal, amit a románok nagyra értékelnek. (...) Az embereket Bârladon viszont nem érdekli Oroszország vagy Amerika, ellenben nagyon is érdekli őket a víz. A település címerén három hal látható kék háttér előtt. 20 közkút ontja a kénben gazdag vizet, amelyet az emberek gyógyhatásának tartanak. A csapvíz mérföldekre lévő tározókból érkezik, és az emberek félnek, hogy a repesztéses kitermelés elszennyezheti ezeket. (...)

A Bârlad környéki 14 falu megpróbálta jogi eszközökkel korlátozni a repesztéses kitermelést. Viszont a megyei prefektus visszavonatta a rendelkezést: azt mondta, nem az ő hatáskörük eldönteni, hogy legyenek-e fúrások.

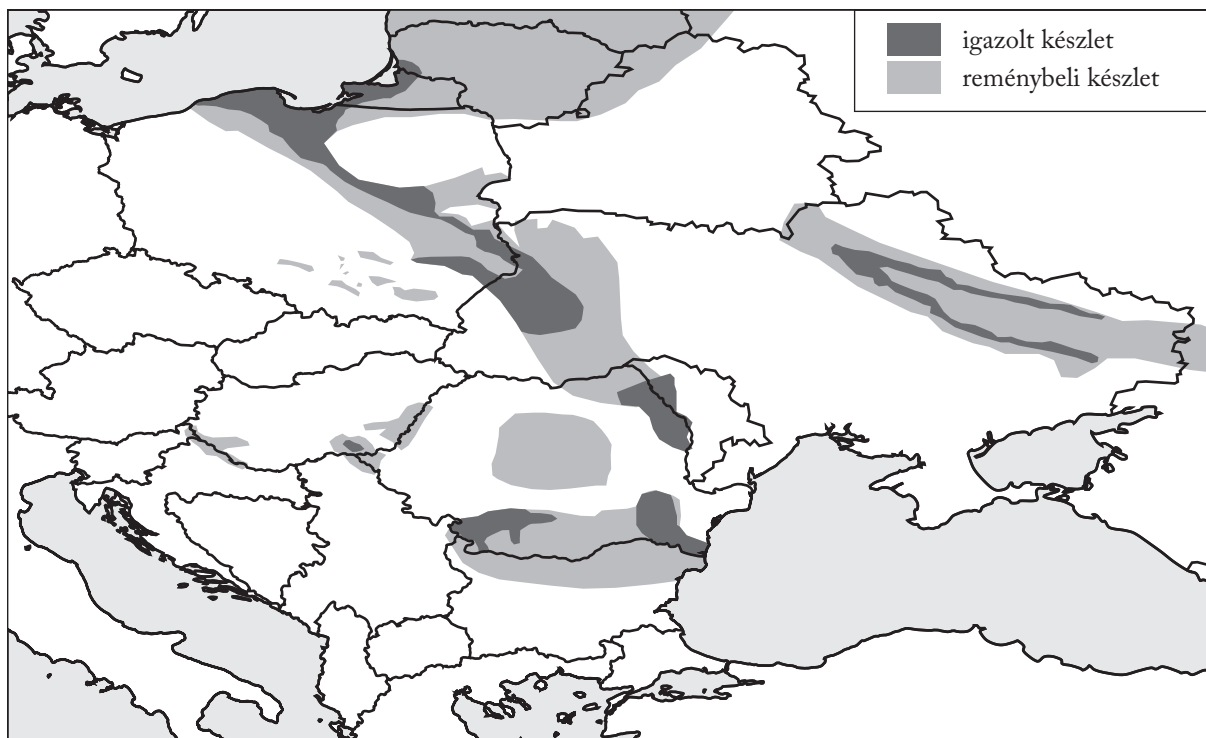
Pungești faluban [egy Chevron által rendezett városházi fórumon] az emberek dühösek voltak, mert a Chevron képviselői csak a kutatási folyamatról voltak hajlandók beszélni, a repesztésről viszont nem. (...) [A] megyei tanács elnöke lépett közbe, hogy lecsillapítsa őket.

Az idős Tăbăcaru úr felállt és a következőt mondta:

– Szavaznunk kell arról, hogy egyetértünk-e ezzel vagy sem!”

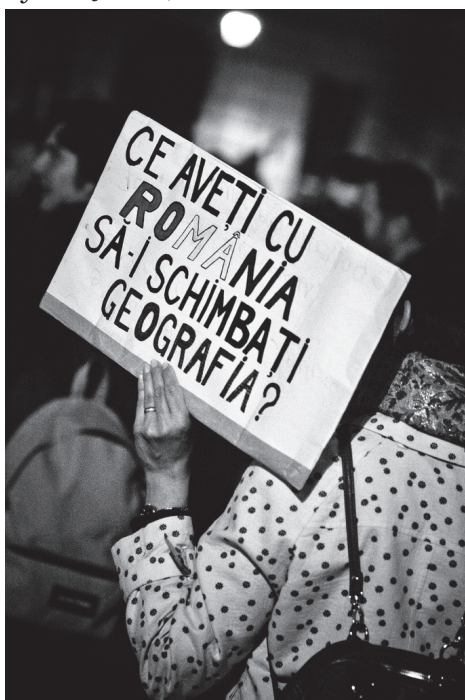
– Üljön le! – válaszolta a politikus. – A romániai törvények szerint ami a lábunk alatt van, az az államé. És senki sem fogja megkérdezni, hogy maga mit gondol!”

2. forrás: *A kelet-európai palagáz-lelőhelyek*

Forrás: Veliciu, S.–Popescu, B. (2012): *Paleozoic shale gas plays of the Eastern Europe: Romania case study*. Romania Oil & Gas Conference, 4–5 December 2012, Bucharest.

3. forrás: *Kép a 2013. őszi bukaresti tüntetésekről a verespataki aranybányászat és a palagáz-kitermelés ellen (A szöveg fordítása: „Mi bajotok van Romániával, hogy meg akarjátok változtatni a földrajzát?”)*

Fotó: Ion-Bogdan Dumitrescu

Kérdések a forrásokhoz

- A természet áruvá válásának milyen példáit mutatják be a források? Hogyan függenek ezek össze?
- Miben különbözik a palagáz áruvá válása az Egyesült Államokban és Kelet-Európában?
- Hogyan befolyásolja az állam a palagáz áruvá válását az egyes országokban?
- Hogyan mozgósítható a földrajz (a hely, a tér és a lépték) a természet áruvá válásával szemben (vö. 3. forrás)?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Harvey, D. (2009): A társadalmi és környezeti változás dialektikája. In: Scheiring G.–Jávor B. (szerk.): *Oikosz és polisz. Zöld politikai szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 151–186.

- Hogyan képeződnek le a különböző politikai értékrendekben a környezeti ügyek?
- Milyen példákat említ a cikk arra, hogy az ökológiai változások a társadalmi viszonyok fennmaradását és újratermelését szolgálták?
- Milyen kutatási programot javasol Harvey a természet- és társadalomtudományok számára?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Bumpus, A. G.–Liverman, D. M. (2008): Accumulation by decarbonization and the governance of carbon offsets. *Economic Geography*, 84 (2): 127–155.

- Milyen piacai alakultak ki a szén-dioxid-kereskedelemnek Kiotó után?
- Melyek a szén áruvá válásának főbb pontjai a kvótakereskedelemben?
- Hogyan alakultak a tőkefelhalmozás térbeli mintázatai a kvótakereskedelemben, és mi ebben Kelet-Európa szerepe?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Mit jelent a természet és a gazdaság elválaszthatatlansága, a társadalmi természet és a természet termelésének fogalma?
- Milyen földrajzi kapcsolatrendszereket alakíthat ki a természet áruvá válása?
- Kik profitálnak a természet áruvá válásából, és hogyan lehet ezeken változtatni?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

actor-network theory (ANT); energy; environmental determinism; law of the sea; limits to growth; natural resources; nature; oceans; oil; petro-capitalism; political ecology; production of nature; public goods; resource; resource economics; resource management; resource wars; tragedy of the commons

Tankönyvi fejezet

Castree, N. (2000): The production of nature. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 275–289.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*.

2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 5. Environment/economy: can nature be a commodity?* 123–153.

Hanink, D. M. (2000): Resources. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 229–241.

Swyngedouw, E. (2004): Modernity and hybridity: nature, regeneracionismo, and the production of the Spanish waterscape, 1890–1930. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 189–204.

Watts, M. (2000): Political ecology. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 257–274.

Watts, M. (2004): Oil as money: the devil's excrement and the spectacle of black gold. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 205–219.

Könyv és könyvféjezet

Pataki Gy.–Takács-Sánta A. (szerk.) (2004): *Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*. Typotex, Budapest.

Scheiring G.–Jávör B. (szerk.): *Oikosz és polisz. Zöld politikai szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest.

Smith, N. (1990): *Uneven development: nature, capital and the production of space*. 2nd edition. Blackwell, Oxford.

Swyngedouw, E.–Heynen, N. C. (2013): Városi politikai ökológia, igazságosság és a léptékek politikája. In: Jelinek, Cs.–Bodnár J.–Czirfusz M.–Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 394–416.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Annals of the Association of American Geographers 101 (4) (2011) – Geographies of energy

Annals of the Association of American Geographers 103 (2) (2013) – Geographies of water

Antipode 35 (5) (2003) – Urban political ecology, justice and the politics of scale

Antipode virtual issue (2013) – Ecologies in, against and beyond capitalism. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1467-8330/homepage/virtual_issues.htm#ECOLOGIES](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1467-8330/homepage/virtual_issues.htm#ECOLOGIES)

Environment and Planning A 41 (10) (2009) – Theorizing the carbon economy

Environment and Planning A 46 (2) (2014) – Biofueled futures: governance and imaginaries of an emerging bio-economy

Environment and Planning D 31 (2) (2013) – Water

Journal of Political Ecology – <http://jpe.library.arizona.edu/>

Folyóiratcikk

Bakker, K.–Bridge, G. (2006): Material worlds? Resource geographies and the 'matter of nature'. *Progress in Human Geography*, 30 (1): 5–27.

Desbiens, C. (2003): A természet geográfiái. *Tér és Társadalom*, 17 (2): 107–110.

Lave, R.–Lutz, B. (2014): Hydraulic fracturing: a critical physical geography review. *Geography Compass*, 8 (10): 739–754.

Egyéb források

Environmental Justice Atlas – <http://ejatlas.org/>

A természet áruvá válása II.: termőföld és élőlények

CÉLOK

- Hangsúlyozni, hogy a természet és a gazdaság egymástól nem elválasztható fogalmak a kapitalizmusban.
- Értelmezni a kapitalizmus és a globalizáció jelentőségét a természet áruvá válásában (kifejezetten a föld és az élő környezeti tényezők szempontjából).
- Bemutatni azt, hogy a globális kizsákmányolás új formái terjednek a termőföldek külföldi felvásárlásával, és ez helyről helyre különböző negatív externáliákhoz vezet.
- Bemutatni azt, hogy a természeti javak korlátos módon állnak rendelkezésre, és hogy ez hogyan vezetett a fenntarthatóság gazdaságpolitikai gondolatának megjelenéséhez.
- Bevezetni annak megértését, hogy a helyi és a nemzetállam befolyásolja a gazdasági folyamatokat, de ezekkel szemben léteznek ellenállási formák.
- Bevezetni a termelés térbeliségének megértését a beszállítói lánc fogalmán keresztül.

ISMÉTLÉS

- Mi tartozik bele a közgazdaságtan gazdaságfogalmába, és miben egészíti ezt ki a gazdaságföldrajz?
- Mely telephelyelméletekben van jelen a természeti tényezők földrajzi elhelyezkedése?
- Milyen szerepe volt különböző természeti erőforrások változó jelentőségének napjaink globálkapitalizmusának kialakulásában?
- Hogyan válik áruvá a természet az ásványkincsek, a víz és a levegő példáján?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A természet áruvá válásában is kimutatható az egyenlőtlen fejlődés; a természet áruvá válása hatalmi viszonyrendszereket hoz létre és alakít át.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A természeti erőforrások helyről helyre más összetételben vannak jelen, ami a kapitalista munkamegosztásban elfoglalt szerepet is befolyásolja. ▪ A helyi és a nemzeti állam környezeti politikái vagy a fogyasztási szokások befolyással vannak arra, hogy az élő természet (vagy a föld) hogyan válhat áruvá az egyes helyeken.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az ökológiai problémák nem köthetők egy-egy léptékhez, a léptékeket ezek a problémák termelik. ▪ A természet áruvá válása több léptéken zajló kormányzás eredménye.

KULCSFOGALMAK

akvakultúra	externália	privatizáció
anyagáramlás	fenntarthatóság	a szűkösség gazdaságtana
áruvá válás (kommodifikáció)	földtulajdon	társadalmi természet
autarkia	helyi állam	a természet termelése
bekerítés	környezet-gazdaságtan	
beszállítói lánc	a közlegelők tragédiája	

SZEMÉLYEK

Thomas Malthus

Neil Smith

ESETTANULMÁNY: A TERMÉSZET ÁRUVÁ VÁLÁSA A THAIFÖLDI GARNÉLARÁK-EXPORT PÉLDÁJÁN

Kontextus

Thaiföld egyik fontos élelmiszer-ipari exportterméke a garnélarák. Az esettanulmányban a *Guardian* egy oknyomozó riportjára alapozva vizsgáljuk meg, hogy ahhoz, hogy a garnélarák mint áru az európai és észak-amerikai szupermarketek polcaira kerülhessen, a természet mely alkotóelemeinek szükségesek áruvá válniuk. Emellett a források betekintést nyújtanak abba is, hogy a természet áruvá válása hogyan függ össze a társadalmi intézmények működésével.

1. forrás: Leleplezve: Ázsiai rabszolgamunka készíti az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság szupermarketeiben kapható garnélarákat

A *Guardian* nyomozása felfedte, hogy a munkásokat rabszolgává tevő és esetenként halálba vivő thaiföldi „szellemhajók” részei a garnélarák globális beszállítói láncának. (...)

Vizsgálatunk azt találta, hogy a világ legnagyobb garnélarák-tenyésztője, a thaiföldi székhelyű Charoen Pokphand (CP) Foods olyan beszállítóktól beszerzett halliszttal táplálja tenyésztett garnéláit, amelyek rabszolgalegényességgel üzemelő halászhajókat tulajdonolnak, üzemeltetnek vagy tőlük vásárolnak. (...)

Az évi 33 milliárd amerikai dollár (20 milliárd angol font) forgalmú CP Foods – amely magát „A világ konyhája” jelmonddal hirdeti – saját márkás garnélatápját más tenyésztőknek árulja, valamint fagyasztott vagy főtt garnélával és készételekkel látja el a nemzetközi szupermarketeket, élelmiszer-feldolgozó és -kereskedelmi cégeket. (...)

A Walmart, a Carrefour, a Costco és a Tesco mellett a *Guardian* az Aldi, a Morrisonst, a Co-operative-ot és az Icelandet is a CP Foods vásárlói között azonosította. Mindegyikük árul fagyasztott vagy főtt garnélát, készételeket (például sült garnélát), amelyet a CP Foodstól vagy leányvállalataitól vásárol. A CP Foods elismerte, hogy a rabszolgamunka része a beszállítói láncának.

A beszállítói lánc a következőképp működik. A rabszolgákkal üzemelő hajók a Thaiföld körüli nemzetközi vizeken nagy mennyiségű „hulladékhalat” (növendék- vagy ehetetlen halat) halásznak ki. A *Guardian* végigkövette, ahogy ezek a halak olyan hallisztkészítő üzemekbe kerültek, amelyek aztán a CP Foods számára árusítanak. A halliszttal a vállalat a tenyésztett garnéláit táplálja, amelyet azután nemzetközi vásárlóknak ad el. (...)

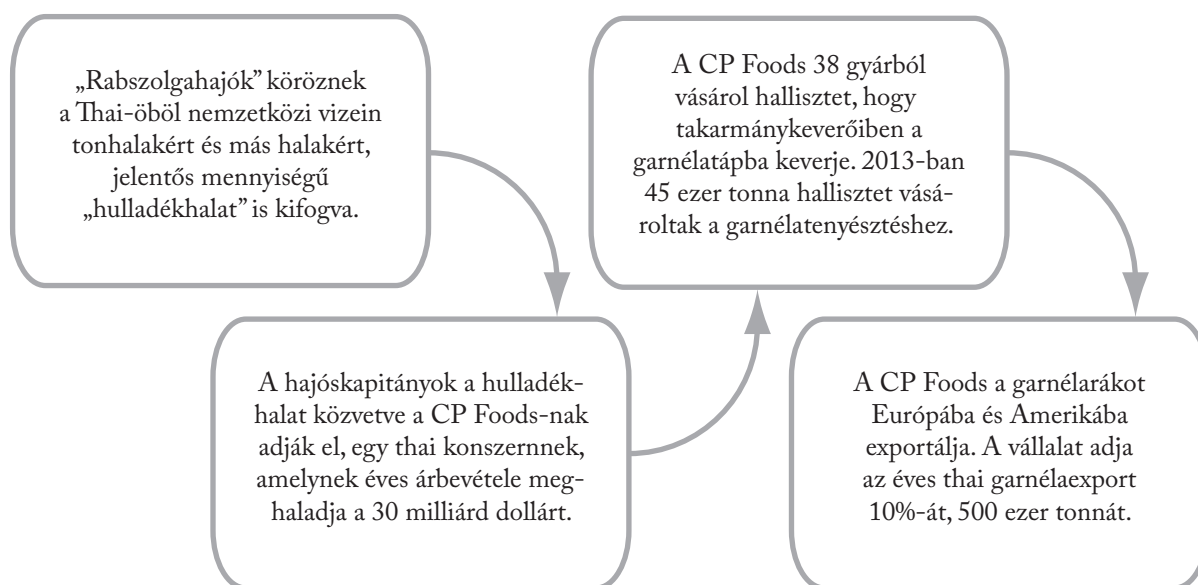
Thaiföld az első helyet foglalja el a világ garnélarák-exportálói között, tengeriéllemiszeriparát 7,3 milliárd dollár értékűre becsülik. A CP Foodshoz hasonló multinacionális vállalatokon keresztül Thaiföld nagyjából 500 ezer tonna garnélát exportál minden évben – ennek körülbelül 10%-át a CP Foods állítja elő. (...)

A CP úgy nyilatkozott, hogy az a helyes, ha kereskedelmi súlyát latba vetve meggyőzi a thaiföldi kormányt, hogy cselekedjen és ne hagyja magára a thaiföldi halászati ipart. Emellett olyan tervei is vannak, hogy ha szükséges, a tápban 2021-re más forrásból származó fehérjékkel váltja ki a thaiföldi hallisztet. Állítása szerint megszigorította hallisztbeszerzési csatornáinak ellenőrzését. Miközben elismerte a hajókon dolgozók kizsákmányolását, hozzátette, hogy a thaiföldi halászati minisztérium továbbra is tagadja, hogy a nem bejegyzett hajók problémát jelentenek.

– Az egyik lehetőség, hogy nem teszünk semmit és végignézzük, ahogy ezek a társadalmi és környezeti problémák tönkreteszik a Thaiföld körüli vizeket, a másik, hogy segítünk a fejlesztési tervek bevezetésében. Jó irányba haladunk.

Forrás: <http://www.theguardian.com/global-development/2014/jun/10/supermarket-prawns-thailand-produced-slave-labour>

2. forrás: A halásztól a garnélarák-exportig

Forrás: <http://www.theguardian.com/global-development/2014/jun/10/supermarket-prawns-thailand-produced-slave-labour> alapján

Kérdések a forrásokhoz

- A természet mely alkotóelemei válnak áruvá a 2. forrás által bemutatott négy szakaszban?
- Hogyan függ össze a természet áruvá válása a garnélarák-előállítás társadalmi közegével (termelés, csere, fogyasztás)?
- Hogyan befolyásolná a természet áruvá válását, ha a CP Foods tervei (a halliszt kiváltása más fehérjeforrásokkal) megvalósulnának? Hogyan értelmezhető a természet áruvá válásának fogalmával az 1. forrás azon kijelentése, hogy „a társadalmi és környezeti problémák tönkreteszik a Thaiföld körüli vizeket”?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Polányi K. (2004): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág, Budapest. 15. fejezet: *Piac és természet*. 231–246.

- Milyen fontosabb lépései voltak a föld áruvá válásának („áruvá bocsátásának”), a földtulajdon kialakulásának?
- Mit jelent az, hogy a természet beágyazott a társadalom intézményeibe?
- Áttételesen milyen társadalmi egyenlőtlenségekhez és feszültségekhez vezetett a föld áruvá válása?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Petrova, S. (2014): Contesting forest neoliberalization: Recombinant geographies of ‘illegal’ logging in the Balkans. *Geoforum*, 55: 13–21.

- Hogyan alakult át Macedóniában a 19. századtól 1990-ig az erdő árujellege?
- Melyek az erdőgazdálkodás neoliberalizálódásának főbb alkotóelemei a cikk szerint?
- Hogyan függ össze a neoliberalizmus és az illegális fakitermelés Macedóniában? Mik a cikk tanulságai a magyar helyzet szempontjából?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Milyen földrajzi kapcsolatrendszereket alakíthat ki és írhat át a természet áruvá válása?
- Kik profitálnak a természet áruvá válásából és hogyan lehet ezeken változtatni?
- Melyek a hasonlóságok és a különbségek az élő szervezetek és az élettelen természeti tényezők áruvá válása között?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

actor-network theory; adaptation; agrarian question; agribusiness; animals; biotechnology; conservation; domestication; factors of production; farming; field system; hunger; hybridity; limits to growth; Malthusian model; natural resources; nature; plantation; political ecology; production of nature; property; public goods; resource; resource economics; resource management; resource wars; sharecropping; shifting cultivation; tragedy of the commons

Tankönyvi fejezet

Castree, N. (2000): The production of nature. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 275–289.

Castree, N. (2004): Nature, economy, and the cultural politics of theory: the “war against the Seals” in the Bering Sea, 1870–1911. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 175–188.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 5. Environment/economy: can nature be a commodity?* 123–153.

Hanink, D. M. (2000): Resources. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 229–241.

- Robbins, P. (2007): Nature talks back: studying the economic life of things. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. J. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 49–59.
- Watts, M. (2000): Political ecology. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 257–274.
- Whatmore, S.–Thorne, L. (2004): Nourishing networks: alternative geographies of food. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 235–247.

Könyv és könyvfejezet

- Pataki Gy.–Takács-Sánta A. (szerk.) (2004): *Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*. Typotex, Budapest.
- Scheiring G.–Jávör B. (szerk.): *Oikosz és polisz. Zöld politikai szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest.
- Smith, N. (1990): *Uneven development: nature, capital and the production of space*. 2nd edition. Blackwell, Oxford.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

- Antipode 39 (3) (2007) – Privatization: property and the remaking of nature–society relations
- Antipode virtual issue (2013) – Ecologies in, against and beyond capitalism. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1467-8330/homepage/virtual_issues.htm#ECOLOGIES](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1467-8330/homepage/virtual_issues.htm#ECOLOGIES)
- Economic Geography virtual issue (2011) – Economic governance of environmental resources. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html)
- Journal of Political Ecology – <http://jpe.library.arizona.edu/>

Folyóiratcikk

- Hayter, R. (2003): “The war in the woods”: post-Fordist restructuring, globalization, and the contested remapping of British Columbia’s forest economy. *Annals of the Association of American Geographers*, 93 (3): 706–729.
- Li, T. M. (2014): What is land? Assembling a resource for global investment. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 39 (4): 589–602.
- Lim, G.–Neo, H. (2014): The economic geographies of aquaculture. *Geography Compass*, 8 (9): 665–676.
- Mansfield, B. (2011): Is fish health food or poison? Farmed fish and the material production of un/healthy nature. *Antipode*, 43 (2): 413–434.
- Maurel, M.-C. (1993): A magyar mezőgazdaság privatizációja – a magyar megközelítés sajátosságai. *Tér és Társadalom*, 7 (3–4): 115–134.
- Munroe, D. K.–McSweeney, K.–Olson, J. L.–Mansfield, B. (2013): Using economic geography to reinvigorate land-change science. *Geoforum*, 52: 12–21.
- Prudham, S. (2003): Taming trees: capital, science, and nature in Pacific slope tree improvement. *Annals of the Association of American Geographers*, 93 (3): 636–656.

Egyéb források

- Environmental Justice Atlas – <http://ejatlas.org/>

A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás zonalitása és gazdaságföldrajzi problémái I.: trópusok és szubtrópusok

CÉLOK

- Hozzájárulni annak megértéséhez, hogy a mezőgazdasági termelésnek szükségszerűen vannak éghajlati-természetföldrajzi korlátai, de azt egyúttal a gazdasági, a politikai, a történeti és a szélesebb társadalmi kontextus is befolyásolja.
- Elősegíteni a földrajzi távolság és közelség, valamint a lépték fogalmának részletesebb megértését: rámutatni arra, hogy bár a trópusok és a szubtrópusok tőlünk földrajzi értelemben „távol vannak”, a mindennapjainkban mégis meghatározó szerepűek a trópusokról és szubtrópusokról származó mezőgazdasági termékek.
- Hangsúlyozni, hogy a mezőgazdasági termelésben is meghatározók a hatalmi viszonyok, amelyekre a mindennapi életben általában kevesebb figyelmet fordítunk.
- Bevezetni a IV. rész leckéit, a termelés, a csere és a fogyasztás egymástól elválaszthatatlan mivoltának tematizálásával.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent a földrajzi (környezeti) determinizmus, possibilizmus és nihilizmus?
- Hogyan válik áruvá a természet a kapitalizmusban?
- Mit értünk első, második és harmadik világ alatt, és mi a probléma ezekkel a fogalmakkal?
- Mit jelent a posztkolonializmus fogalma?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	A mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági termékek elosztása és fogyasztása különböző terekben megy végbe, ez teremti meg a terek közötti kölcsönkapcsolatokat. A termelési rendszerek földrajzi mintázata az egyenlőtlen fejlődés következménye és okozója is egyben.
<i>Hely</i>	Az egyes mezőgazdasági termékeket térben rögzített tőkék (föld, természet) kiaknázásával, különböző természeti, gazdasági, politikai adottságokkal rendelkező helyeken lehet létrehozni. A trópusok az önellátás mellett hagyományosan fontos helyszínei a centrumországok mezőgazdasági termékekkel való ellátásának.
<i>Lépték</i>	A mezőgazdasági termelés történelmileg is globálisan szerveződik, a gyarmatosítás hatalmi viszonyai és a posztkoloniális állapot ma is meghatározza a trópusok és szubtrópusok jelentőségét a globális gazdaságban. A különböző termelési rendszerek az egyes léptékeket eltérő módon mozgósítják.

KULCSFOGALMAK

agrárkolonizáció	hibrid növényfajta	önellátás
árasztásos rizstermesztés	hinterland	Száhel
égetéses-irtásos földművelés	huerta	talajváltó gazdálkodás
etikus fogyasztás	kisparaszti gazdálkodás	tudatos fogyasztás
fair trade	közösségi földtulajdon	ültetvényes gazdálkodás
FAO (Food and Agriculture Organization)	mediterrán mezőgazdaság	WTO (World Trade Organization)
géncentrum	monokultúra	zöld forradalom
glokalizáció	nomád pásztorkodás	
	nyári monszun	

SZEMÉLYEK

Hernando de Soto
David Grigg

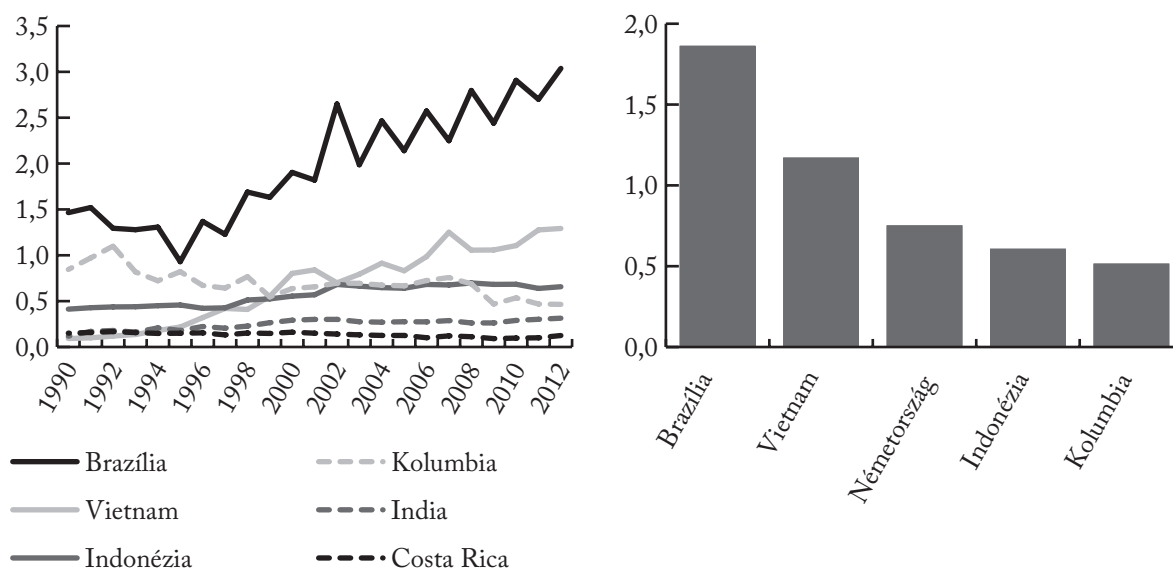
Thomas Malthus

Nyikolaj Ivanovics Vavilov

MAGYAR ESETTANULMÁNY: CAFE FREI: EGZOTIKUS KÁVÉK A MAGYAR FOGYASZTÓKNAK*Kontextus*

A hazai fogyasztásban is fontos szerepet játszanak a trópusokról származó áruk, élelmiszerek, melyek egyik hétköznapi példája a kávé. Nagyon keveset tudunk viszont a kávé földrajzairól, hogy hogyan, milyen szereplőkön keresztül jut el egy csésze kávé az asztalunkra. A példában Magyarországon 2007-ben megjelent kávézólánc, a Cafe Frei példáján vizsgáljuk meg a trópusi áruk szerepét, a termelés és a fogyasztás összekapcsolódását.

1. forrás: A világ öt legnagyobb (valamint Costa Rica) kávétermesztő országa (balra, millió t, 1990–2012), valamint az öt legnagyobb kávéexportáló ország (jobbra, millió t, 2009)

Forrás: FAOSTAT

2. forrás: Frei Tamás-interjúrészlet

– Hogyan születik meg egy sikeres riporter fejében a gondolat, hogy kávéhálózatot hozzon létre Magyarországon?

– A kávéban [...] azt sem tudjuk megmondani itthon, hogy a szupermarketes zacskós kávé melyik kontinensről származik, nemhogy konkrétan melyik „termőterületről”. Ugyanakkor én azt látom a világban, hogy a kávéfogyasztás kultúrája ugyanott tart, mint a borkultúra, csak épp előbbi nálunk még erősen gyermekcipőben [van]. A világ számos pontján tudják az emberek, hogy más kávé terem Etiópiában, mint Kolumbiában. Etiópiában is vannak ültetvényterületek, mint ahogy borban Villány, Eger, Tokaj. Itt sem mindegy, hogy a kávé ki termesztette, tehát dűlőpontosan lehet kávékat vásárolni. Én remélem, hogy akik a Cafe Freibe járnak, azok érzik, hogy kávé és kávé között iszonyatos különbség van, és ez egy jelentős élmény.

Azt sem értettem, hogy a kávé – csúnya kifejezéssel élve – a harmadik világból érkezik, azaz Afrikából, Dél-Amerikából. Én azt szoktam mondani, mi a pénztárcánk tekintetében a második világban élünk, és az első világon keresztül érkezik hozzánk el a kávé. Milyen furcsa az, hogy egy harmadik világ ültetvényére az olasz, a német vagy az osztrák fog elmenni, ő megveszi az ültetvényt, pörköli a kávé és az összes első világbeli ár rárakódik, és utána átjön ide hozzánk, a második világba. Mért nem vágjuk ezt az utat rövidre, miért nem az történik, hogy a harmadik világnak ez a terméke direktbe eljut hozzánk? Mi megyünk az ültetvényre, mi pörköljük meg, mi hozzuk ide, mi készítjük el. Bízom benne, hogy a kávéfogyasztók érzékelik, hogy milyen finom kávé, milyen alacsony áron kapnak.

Forrás: http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/2858/a_kavekultura_misszionariusa_szombathelyen_interju_frei_tamassal/

3. forrás: Részlet a Cafe Frei honlapjáról

**COSTA RICAI
MACCHIATO**
A kincses sziget kókusz-kávéja

A „Kincses sziget” irójának kedvenc itala. A spanyol gyarmatosítók habos tejeskávéjába állítólóg ő kevert először sűrű kókuszlét, amikor 1880-ban visszatért a még ma is lakatlan Csendes-óceáni Kókusz-szigetéről. Robert Louis Stevenson Costa Ricában kezdte írni világhírű regényét és közben ezt a kávé italt

CAFE FREI – 5 kontinens kedvenc kávékülönlegességei

Forrás: <http://www.cafefrei.hu/>

Kérdések a forrásokhoz

- Melyek a kávé fő termesztő és exportáló országai, és hogyan alakult át a kávétermelés földrajzi mintázata? Milyen lépéseken keresztül kerül a kávé a magyar fogyasztóhoz?
- Mit tesz láthatóvá és mit nem tesz láthatóvá Frei Tamás a kávéról mint áruvá vált természetről?

- Milyen képi és nem képi eszközökkel és milyen fogyasztói csoportok számára kapcsolja össze az egzotikus trópusokat és a nem egzotikus Magyarországot a Cafe Frei?
- Hogyan lehet a fogyasztókat tudatos fogyasztásra ösztönözni, és hogyan lehet biztosítani a trópusi termékek előállításának társadalmi igazságosságát?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Kacsirek L. (2010): Az EU–USA-banánvita és ami mögötte van. *Fordulat*, 8. 106–136.

- Mi volt a szerepe a különböző földrajzi léptékek szereplőinek a banánvita kibontakozásában és lezárásában?
- Hogyan értelmezhető az egyenlőtlen fejlődés a banánvita példáján?
- Igazságosan zárult a vita? Kinek a szempontjából?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Ouma, S., Whitfield, L. (2012): The making and remaking of agro-industries in Africa. *Journal of Development Studies*, 48 (3): 301–307.

- Melyek a fő tendenciái az afrikai agráripari átalakulásoknak a cikk szerint?
- Mik lehetnek az okai annak, hogy Afrikában a különböző földrajzi helyeken különböző eredményei voltak az agráripari átalakulásoknak?
- Kik a nyertesei és kik a vesztesei a cikk által említett átalakulásoknak?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- A növénytermesztés éghajlati meghatározottsága mely termelési rendszerekben érvényesül jobban és melyekben kevésbé?
- Hogyan kapcsolódik össze a világgazdasági centrum és a periféria a trópusi és szubtrópusi növények termesztése során?
- Melyek a trópusi és szubtrópusi mezőgazdaság visszaszoruló és bővülő termelési rendszerei? Milyen gazdasági és politikai tényezők állnak e változások hátterében?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

agrarian question; agribusiness; agricultural geography; agricultural involution; agricultural revolution; agro-food systems; Boserup thesis; climate; co-operative; desertification; dry farming; environmental determinism; farming; field system; forestry; Green Revolution; intensive agriculture; nomadism; pastoralism; peasant; plantation; sharecropping; shifting cultivation; subsistence agriculture; transhumance; tropicality

Tankönyvi fejezet

Carney, J. (2004): Converting the wetlands, engendering the environment: the intersection of gender with agrarian change in the Gambia. In: Barnes, T.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 220–234.

- Whatmore, S.–Thorne, L. (2004): Nourishing networks: alternative geographies of food. In: Barnes, T.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 235–247.
- Page, B. (2000): Agriculture. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 242–256.

Tematikus folyóiratszám

Journal of Development Studies 48 (3) (2012)

Könyv és könyvfejezet

Grigg, D. B. (1980): *A világ mezőgazdasági rendszerei. Fejlődéstörténeti áttekintés*. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.

Folyóiratcikk

- Progress reports: Agricultural geography, Geographies of food. *Progress in Human Geography*.
- Brown, C. J.–Purcell, M. (2005): There's nothing inherent about scale: political ecology, the local trap, and the politics of development in the Brazilian Amazon. *Geoforum*, 36 (5): 607–624.
- West, P. (2010): Making the market: specialty coffee, generational pitches, and Papua New Guinea. *Antipode*, 42 (3): 690–718.

Egyéb források

- Dusch Silva, S.–Gulyás E. (2013): *A narancslé útja – facsarva, Brazíliából*. Tudatos Vásárlók Egyesülete, Budapest. http://issuu.com/tudatosvasarlok/docs/a_narancsle_utja
- Food and Agriculture Organization – <http://www.fao.org>
- Vavilov, N. I. (1931): The problem of the origin of the world's agriculture in the light of the latest investigations. In: *Science at the crossroads: papers presented to the International Congress of the History of Science and Technology held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the delegates of the U.S.S.R.* Frank Cass and Co. <http://www.marxists.org/subject/science/essays/vavilov.htm>

A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás zonalitása és gazdaságföldrajzi problémái II.: mérsékelt és hideg öv

CÉLOK

- Hozzájárulni annak megértéséhez, hogy a mezőgazdasági termelésnek szükségszerűen vannak éghajlati-természetföldrajzi korlátai, de azt egyúttal a gazdasági, a politikai, a történeti és a szélesebb társadalmi kontextus is befolyásolja.
- Elősegíteni a földrajzi távolság és közelség, valamint a lépték fogalmának részletesebb megértését: rámutatni arra, hogy a mindennapjainkban fontos szerepet játszanak a mérsékelt és hideg övből származó mezőgazdasági termékek.
- Hangsúlyozni, hogy a mezőgazdasági termelésben is meghatározók a hatalmi viszonyok, amelyekre a mindennapi életben általában kevesebb figyelmet fordítunk.
- Bevezetni a IV. rész leckéit, a termelés, a csere és a fogyasztás egymástól elválaszthatatlan mivoltának tematizálásával.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent a földrajzi (környezeti) determinizmus, possibilizmus és nihilizmus?
- Miért volt fontos a bekerítés a kapitalizmus kialakulásában?
- Hogyan válik áruvá a természet a kapitalizmusban?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági termékek elosztása és fogyasztása különböző terekben megy végbe, ez teremti meg a terek közötti kölcsönkapcsolatokat. ▪ A termelési rendszerek földrajzi mintázata az egyenlőtlen fejlődés következménye és okozója is egyben.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az egyes mezőgazdasági termékeket térben rögzített tőkék (föld, természet) kiaknázásával, különböző természeti, gazdasági, politikai adottságokkal rendelkező helyeken lehet létrehozni. ▪ A mérsékelt övön belül a centrumországok és a (fél)periféria közötti egyenlőtlen-ségek újratermelésében a mezőgazdasági termékek cseréje is szerepet játszott.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A mezőgazdasági termelés történelmileg is globálisan szerveződik, a mérsékelt és a hideg öv is fontos természeti erőforrásokat biztosított az egyes léptékeken a kapitalizmus kibontakozásához. ▪ A különböző termelési rendszerek az egyes léptékeket eltérő módon mozgósítják. ▪ A termelés szervezeti kereteit meghatározó globális hálózatok és a nemzeti szabályozások a helyi mezőgazdaságban fontosabbá válnak, mint a természeti adottságok és a helyi szükségletek.

KULCSFOGALMAK

erőforrásperiféria	kollektivizálás	szovhoz
etikus fogyasztás	közös agrárpolitika (EU)	a szűzföldek feltörése
fair trade	közösségi földtulajdon	tejgazdálkodás
FAO (Food and Agriculture Organization)	kukoricaövezet	termelőszövetkezet
géncentrum	kvóta	transhumance
glokalizáció	monokultúra	vegyes gazdaságok
GMO	nagyüzemi gabonatermesztés	vetésforgó
hibrid növényfajta	nomád pásztorkodás	vidékföldrajz
hinterland	önellátás	WTO (World Trade Organization)
kisparaszti gazdálkodás	protekciónizmus	
	ranchgazdálkodás	

SZEMÉLYEK

David Grigg

Thomas Malthus

Nyikolaj Ivanovics Vavilov

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A MEZŐGAZDASÁG ÉS A FALU A SZOCIALIZMUS ÉVTIZEDEIBEN

Kontextus

A gazdaságföldrajz egyik jelentős hagyománya a mezőgazdasági földrajz, amely általában szorosán összekapcsolódik a falvak településföldrajzi vizsgálatával vagy az átfogóbb vidékföldrajzi kutatásokkal. A falvak agrárjellege az elmúlt évtizedekben szerte Európában átalakult: a mezőgazdaság szerepe a falu gazdasági tevékenységeiben (a foglalkoztatásban), a fogyasztásban és a falusi életmódban gyökeresen megváltozott a globalizáció következtében. Az esettanulmányban a mezőgazdaság jelentőségét elemezzük a falvakban a szocializmus időszakában. A mezőgazdaság szerepéről szóló két eltérő értékelés közül az első az 1945 utáni Magyarországon vizsgálja a falvak átalakulását, a második a vidéki Bulgáriában elemzi a mezőgazdaság és az ipar egymásra épülését a hétköznapi társadalmi cselekvésekben.

1. forrás: Enyedi György a magyar falvak átalakulásáról

Az elmúlt 45 év története [a magyar falvakban] három szakaszra osztható. Az első szakasz 1945-től a kollektivizálás befejezéséig tart. Ebben a szakaszban az 1945. évi földreform eredményeként néhány évre általánossá válik a kisparaszti gazdálkodás, a falusi lakosok tálnyomó része mezőgazdasági kisvállalkozóvá lesz. (...) A kisbirtok tömegessé válása azt jelentette, hogy igen sok új földtulajdonosnak, aki eddig csak bizonyos mezőgazdasági részmunkákhoz értett, el kellett sajátítania a gazdálkodás átfogó, pénzügyi szempontból is tervező, a piacokra is figyelemmel lévő fogásait. (...)

A második szakasz a magyar nagyüzemi gazdálkodás időszaka és több belső szakaszra oszlik. (...) A kollektivizálás időszaka egybeesett az ország iparosodási időszakával, így viszonylag könnyű volt a mezőgazdaságot elhagyni és ipari foglalkozást vállalni. Amikor az 1960-as évek második felétől az ipari telephelyek kezdtek elterjedni vidéken, a foglalkozásváltáshoz nem kellett elvándorolni, így a napi munkába járás is széles körben elterjedhetett. A falusi társadalomnak ily módon egy egyre szélesedő, az 1970-es évektől

már többségbe kerülő részét adta az eljáró munkásság, illetve a helyi ipartelepeken foglalkoztatottak. (...)

A nagyüzemi gazdálkodás az 1970-es években lényeges módosulásokon ment keresztül. (...) E második időszakban teljessé vált a falusi társadalom olyan alkalmazkodása a nagyüzemi gazdálkodás előírt rendjéhez, amely teret nyitott az egyéni érdekek érvényesülésének. (...) Ilyen volt a melléküzemágak elterjedése, amely a tsz-kereteken belül nagyszámú falusi lakos részére nem mezőgazdasági foglalkozást nyújtott. (...) A másik jelentős alkalmazkodási forma a háztáji és kiegészítő gazdálkodás általános elterjedése. E gazdálkodásban nemcsak a tsz-tagok, de általában az ipari, vagy szolgáltatási foglalkozású falusiak is részt vettek. E gazdálkodási forma nagy jelentőséggel volt a falusi társadalom bizonyos újjászerveződése szempontjából is. A második gazdaság ugyanis nemcsak kiegészítő jövedelemforrást jelentett, hanem az autonóm gazdasági döntések, az egyéni mérlegelések szféráját is. (...)

A magyar falvakat ebben az állapotban érte a rendszerváltozás. Egy átmeneti szakasz kezdődött, amelynek iránya, kimenetele még bizonytalan. (...) A magyar falu átalakulásában három fajta változás hatása adódik össze. Az egyik a rendszerváltozásé, a másik a gazdasági szerkezetváltásé, amely nem a rendszerváltozás tartozéka, csupán felgyorsult, mihelyt az államszocialista gazdaság akadályai elhárultak. A harmadik pedig azé a változásé, amely általában a gazdasági fejlettség egy bizonyos fokán újrarajzolja a falu–város viszonyokat, a falvak társadalmi helyzetét és megítélését. Ez a három változás az, amelynek megismerése, elviselése és jóra fordítása különösen nagy erőfeszítést igényel a falusi társadalomtól.

Forrás: Enyedi Gy. (2010 [1992]): A magyar falu – nyertes, vesztes? In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 19–31. (Eredeti megjelenés: *Társadalmi Szemle*, 47 [8–9]: 39–47.) 19–21., 23.

2. forrás: Gerald Creed a mezőgazdaság és az ipar kapcsolatairól a vidéki Bulgáriában

Az a tendencia, hogy a mezőgazdaság szerepét kicsinek gondoljuk, a gazdasági fejlődés uralgó kapitalista felfogásából származik. (...) Vagyis az ipar elsődlegessége – amely a kapitalizmus modelljeinek alapvető eleme – kiegészülve az ipar által húzott szocialista fejlődés ideológiai elsődlegességével elfedi azokat a különbségeket, amelyek a mezőgazdaság és az ipar kölcsönhatásának természetében léteznek. (...)

Az agrár–ipari kölcsönhatás természete a helyi szintű, rurális szemszögből érthető meg, egy olyan nézőpontból, amely alig van jelen a kelet-európai fejlődés domináns szocialista és poszt-szocialista kutatásaiban. 1987-ben és 1988-ban egy bulgáriai faluban végzett kutatómunkám alapulva a véleményem szerint annak ellenére, hogy a szocializmusban az ipart makroszinten politikailag, gazdaságilag és ideológiailag előnyben részesítették, a helyi szinten a szocialista rendszer integrációja az ipart és más nem mezőgazdasági tevékenységeket alárendelte a mezőgazdaságnak. Ez vezetett ahhoz, amit „az ipar háziasításának” nevezek. (...)

Ez az eredmény természetesen emberi cselekvés következménye volt. Más szóval a mezőgazdaság semmit sem „csinált” az iparral, sokkal inkább az egyéneknek, a családoknak, a falvaknak és az államnak a munka és más erőforrások feletti küzdelme vezetett ahhoz az igazodáshoz, amelyet „háziasításnak” nevezek. A fogalom azért megfelelő, mert a kölcsönhatások és a küzdelmek nagyobb része a háztartás társadalmi terében ment végbe. A folyamat persze nem korlátozódott az otthonra. Az állami mezőgazdasági tevékenységek – például a mezőgazdasági szövetkezet és a traktorállomás működése – szintén befolyásolta azt, csakúgy, mint a háztartások önellátó termelése.

A mezőgazdasági tevékenységek kollektív elsődlegessége nem jelenti azt, hogy üdvösnek gondolnám a bulgáriai falusi életet. A gazdasági szükségszerűség a falu lakóit arra ösztönözte, hogy ötvözzék a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági munkát – ahogy az mindig történik, amikor a munkásoknak saját megélhetésükről kell gondoskodniuk –, és ez a kettős vagy hármas szorítás súlyos vámszedő volt. Így a háziasított ipar és a mezőgazdaság folytatódó fontossága ellenére a falusi élet soha nem ért fel sem anyagi, sem ideológiai értelemben a városi iparhoz (lásd Creed 1993). Ahogy látni fogjuk, a szocialista közeg összességében megakadályozta a mezőgazdaság eltűnését – ahogy az néha a kapitalista fejlődés során is megtörténik – és korlátozta a falusi munkások kizsákmányolását, ami viszont a kapitalista alulfejlettségi állapotra jellemző. Az agrár–ipari viszony vizsgálata a szocialista közegben segít minket abban, hogy megértsük ezeket a hasonlóságokat és különbségeket.

Creed, G. W. (1995): Agriculture and the domestication of industry in rural Bulgaria. *American Ethnologist*, 22 (3): 528–548. 529–530.

Kérdések a forrásokhoz

- Melyek voltak a falvak és a mezőgazdaság átalakulásának főbb tényezői a szocializmus évtizedeiben? Hogyan kapcsolhatók ezek különböző földrajzi léptékekhez?
- Milyen módon tudtak reagálni a változó körülményekre a falusi lakosok, a háztartások? A szocialista rendszer kényszereket vagy lehetőségeket jelentett?
- Milyen pontokon kapcsolható a két szövegrészlet az egyenlőtlen fejlődés és a Nyugat-Európa-hoz való felzárkózás gondolatköréhez?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Juhász P. (2001): Mezőgazdaságunk és az uniós kihívás. *Beszélő*, 6 (4): 64–71.

- A hatvanas–nyolcvanas években Magyarországon a mezőgazdaság szerkezetét mely léptékhez köthető mely folyamatok befolyásolták?
- Milyen léptéken zajló folyamatok alakították a rendszerváltás után a mezőgazdaság átalakítását?
- Milyen feszültségeket jelent az EU-csatlakozás a magyar mezőgazdaság számára?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Hayter, R. (2003): “The war in the woods”: post-Fordist restructuring, globalization, and the contested remapping of British Columbia’s forest economy. *Annals of the Association of American Geographers*, 93 (3): 706–729.

- Mit jelent az erőforrásperiféria fogalma?
- Hogyan alakult át az erőforrásperiféria a fordizmusból a posztfordizmusba való átmenettel? Hogyan értelmezte át a lépték fogalmát ez az átmenet?
- Kik a főbb szereplői a Brit Columbia erdeiért zajló harcnak és mik a szereplők érdekei?
- Milyen párhuzamokat találhatunk a kanadai esettanulmány és magyarországi vagy kelet-európai példák között?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- A növénytermesztés éghajlati meghatározottsága mely termelési rendszerekben érvényesül jobban és melyekben kevésbé?
- Hogyan kapcsolódik össze a világgazdasági centrum és a periféria a mérsékelt és a hideg öv növényeinek termesztése során?
- Melyek a mérsékelt és hideg öv mezőgazdaságának visszaszoruló és bővülő termelési rendszerei? Milyen gazdasági és politikai tényezők állnak e változások hátterében?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

agrarian question; agribusiness; agricultural geography; Boserup thesis; climate; co-operative; dry farming; environmental determinism; farming; field system; forestry; intensive agriculture; pastoralism; peasant; plantation; sharecropping; shifting cultivation; subsistence agriculture; transhumance

Tankönyvi fejezet

Whatmore, S.–Thorne, L. (2004): Nourishing networks: alternative geographies of food. In: Barnes, T.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 235–247.

Page, B. (2000): Agriculture. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 242–256.

Könyv és könyvfejezet

Grigg, D. B. (1980): *A világ mezőgazdasági rendszerei. Fejlődéstörténeti áttekintés*. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.

Swain, N. (2013): *Green barons, force-of-circumstance entrepreneurs, impotent mayors. Rural change in the early years of post-socialist capitalist democracy*. Central European University Press, Budapest, New York.

Verdery, K. (2004): The obligation of ownership: restoring rights to land in postsocialist Transylvania. In: Verdery, K.–Humphrey, C. (eds.): *Property in question. Value transformation in the global economy*. Berg, Oxford, New York, 139–160.

Tematikus folyóiratszám

Geographia Polonica 76 (1) (2003) – Aspects of changes in European rural spaces

Folyóiratcikk

Progress reports: Agricultural geography, Geographies of food. *Progress in Human Geography*.

Davelaar, P. (1995): Az állami földbirtok-politika hatása a családi gazdaságokra a hollandiai Zuiderzee projekt területén. *Tér és Társadalom*, 9 (1–2): 105–126.

Fertő I. (1997): Vita a földtulajdonról. *Beszélő*, 2 (11): 16–23.

Fleming, J. (2014): Political ecology and the geography of science: lesosady, Lysenkoism, and Soviet science in Kyrgyzstan's walnut–fruit forest. *Annals of the Association of American Geographers*, 104 (6): 1183–1198.

- Hébert, K.–Mincyte, D. (2014): Self-reliance beyond neoliberalism: rethinking autonomy at the edges of empire. *Environment and Planning D*, 32 (2): 206–222.
- Maurel, M-C. (1993): A magyar mezőgazdaság privatizációja – a magyar megközelítés sajátosságai. *Tér és Társadalom*, 7 (3–4): 115–134.
- Petrova, S. (2014): Contesting forest neoliberalization: Recombinant geographies of ‘illegal’ logging in the Balkans. *Geoforum*, 55: 13–21.
- Timár L. (1993): Az Alföld mezőgazdasága a két világháború között. *Tér és Társadalom*, 7 (3–4): 35–66.

Egyéb források

Food and Agriculture Organization – <http://www.fao.org>

IV.

A GAZDASÁGI ÚJRATERMELÉS TÉRBELISÉGE

Szervezeti keretek I.: A vállalat mint gazdaságföldrajzi alapkategória

CÉLOK

- A globális és a lokális lépték összekapcsolása a vállalatokon keresztül.
- Rámutatni arra, hogy a vállalatok a tevékenységeiket globálisan szervezik.
- Megismerkedni a vállalatok mint elemzési egységek szerepével a gazdasági folyamatok értelmezésében.

ISMÉTLÉS

- Hogyan magyarázzák a telephelyelméletek a vállalatok telephelyválasztását?
- Mit jelent az, hogy a gazdaságpszociológia a gazdaságok társadalmi beágyazottságára kíváncsi?
- Mi jellemzi a rugalmas termelés 1970-es évektől kezdődő időszakát?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A vállalatok térbeli hálózatokban működnek, térben gondolkoznak, nem pedig egy térnélküli világban, amelyet a racionális döntéshozatal és az erőforrások egyenlő térbeli eloszlása jellemez. ▪ A vállalatok újratermelik az egyenlőtlen térbeli fejlődést.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdaságföldrajzot hagyományosan érdekli az, hogy az egyes vállalatok miért jelennek meg egyes helyeken, vagy miért tűnnek el onnan. ▪ A gazdasági termelés megértése az egyes földrajzi helyeken a vállalatok tevékenységének vizsgálatával lehetséges. ▪ A vállalatok helyi beágyazódása a helyek és a vállalatok jellemzőire egyaránt hatással van.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A vállalati lépték a gazdaságföldrajzi vizsgálatokban egyre fontosabbá vált az utóbbi évtizedekben. ▪ A vállalati léptéket a gazdaságföldrajz a többi léptékkal kölcsönkapcsolatban vizsgálja.

KULCSFOGALMAK

cégek központ (headquarter)	globális város	külföldi működőtőke-
duális gazdaság	iparágon belüli kereskedelem	beruházás
Észak-amerikai Szabadke-	ipari körzet	leányvállalat
reszkedelmi Egyezmény	ipari park	M&A (merger and
(NAFTA)	komparatív előnyök	acquisition)
franchise	kompetitív előnyök	maquiladora

méretgazdaságosság	rugalmas termelés	transzferár
offshoring (termelésáthelyezés)	spinoff	transznacionális vállalat
outsourcing (kiszervezés)	stratégiai földrajzi hely	vállalaton belüli kereskedelem
profitmaximalizálás	stratégiai szövetség	vegyesvállalat
	telephelyelméletek	

SZEMÉLYEK

Michael Porter

Joseph Schumpeter

Michael Storper

ESETTANULMÁNY: KELET-EURÓPAI VÁROSOK A GLOBÁLIS VÁLLALATHÁLÓZATOK HIERARCHIÁJÁBAN

Kontextus

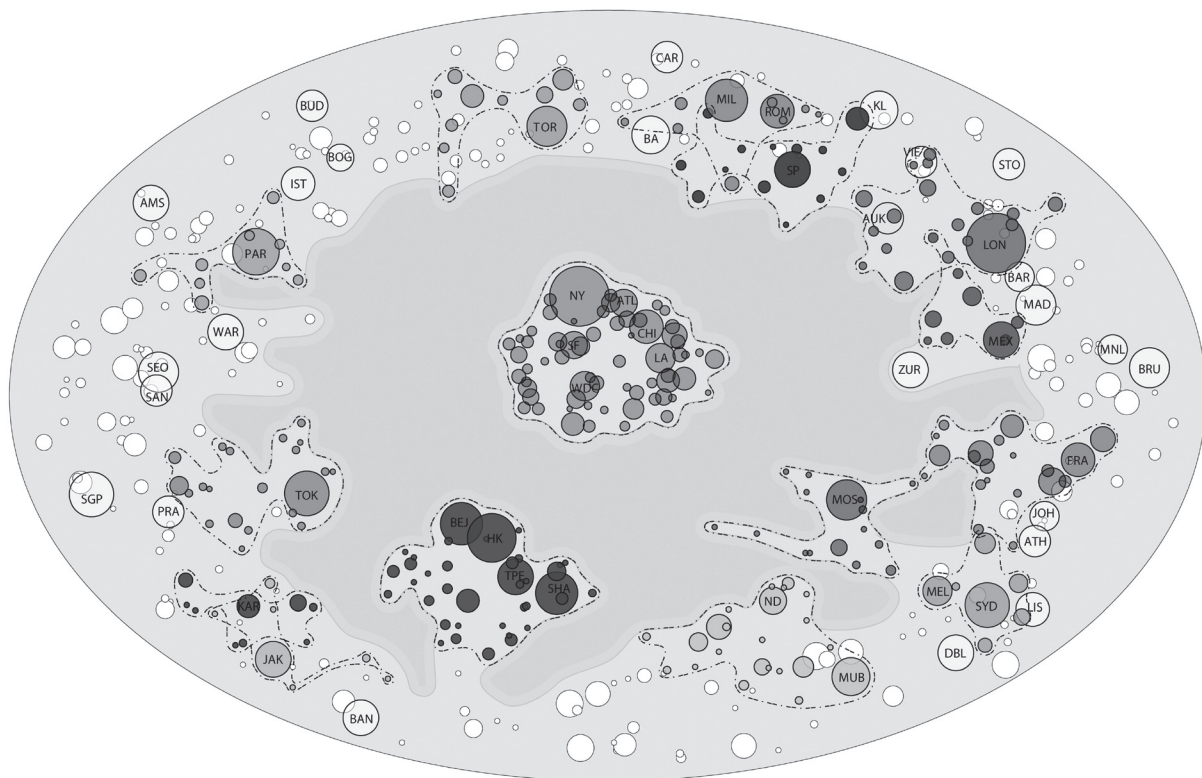
A Loughborough-i Egyetem egyik kutatócsoportja Peter Taylor vezetésével évtizedek óta kutatja a globalizáció és a világvárosok összefüggéseit. Az esettanulmányban egyik vizsgálatunkkal ismerkedünk meg, amely a globális vállalatok irodahálózataiból kirajzolódó városok közötti kapcsolatrendszer ábrázolja térképen, egy rövid magyarázó szöveggel együtt. Az esettanulmány ugyan a világ egészére készült és fő állítása az Egyesült Államok centrumhelyzete, de alkalmas arra is, hogy ennek alapján megvizsgáljuk Kelet-Európa szerepét a globális városhierarchiában.

Amerika kivételessége különböző formákban jelentkezik, egyedi pártpolitikájától szokatlan vallásosságán át példátlan professzionális sportágaiig. Az ábra a globális városföldrajzzal egészíti ki ezt a listát.

Az ábra egy vizualizációs kísérlet, amely a Globalization and World Cities (GaWC) világváros-hálózati kutatásait segíti. A spring embedding algoritmus segítségével készült egy 506×506-os, városok közötti kapcsolatokat tartalmazó mátrixból, amely 175 fejlett termelő szolgáltatásokat végző vállalat irodahálózatát tartalmazza. A képi ábrázolás iterációs folyamatát az országokhoz való tartozással korlátoztuk (részletek: <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb335.html>).

Az ábrán az egyesült államokbeli városok aligha lehetnének kivételesebbek: szigetként csoportosulnak a világ közepén, közeli városok nélkül. A többi város az USA-tól távol formál külső gyűrűt. Az ázsiai városok a gyűrű „déli” részén vannak, az európaiak az „északi” részt töltik be latin-amerikai városokkal közösen. Az amerikai sziget súlypontja „észak” felé van, Chicagóval, Atlantával és mindenekelőtt New Yorkkal. „Észak” európai városai között egyik csomópont sem annyira „part menti”, mint New York. Valójában ez a térség viszonylag transznacionális, ahol az államhatárok átfednek egymással. Ezzel szemben „Dél” ázsiai városainál az átfedés sokkal ritkább, a vezető városok pedig sokkal inkább „part mentiek” (vagyis a centrum felé néznek). Kínával különösen ez a helyzet, hiszen négy vezető városa húzza az országot az ábra közepe felé. Kína távolodik riválisaitól: el van vágva a tétova Japántól, Oroszország gyenge kihívást intéz irányába, miközben India – különösen Mumbai – még nem indult meg. Kína kihívása az Amerika-központúsággal szemben – és talán kivételessége is – nem ábrázolható ennél nyilvánvalóbban.

A középkori világban a híres mappa mundi középpontjában Jeruzsálem volt, a kortárs mappa mundiban az Egyesült Államok. Vajon még meddig?

Az ábrán jelölt városok: AMS: Amszterdam; ATH: Athén; ATL: Atlanta; AUK: Auckland; BA: Buenos Aires; BAN: Bangkok; BAR: Barcelona; BEJ: Peking; BOG: Bogotá; BRU: Brüsszel; BUD: Budapest; CAR: Caracas; CHI: Chicago; DBL: Dublin; FRA: Frankfurt; HK: Hongkong; IST: Isztambul; JAK: Jakarta; JOH: Johannesburg; KAR: Karacsi; LA: Los Angeles; LIS: Lisszabon; LON: London; MAD: Madrid; MEL: Melbourne; MEX: Mexikóváros; MIL: Milánó; MNL: Manila; MOS: Moszkva; MUB: Mumbai; ND: Újdelhi; NY: New York; PAR: Párizs; PRA: Prága; ROM: Róma; SAN: Santiago; SEO: Szöul; SF: San Francisco; SGP: Szingapúr; SHA: Sanghaj; STO: Stockholm; SYD: Sydney; TOK: Tokió; TOR: Toronto; TPE: Tajpej; VIE: Bécs; WAR: Varsó; WDC: Washington D. C.; ZUR: Zürich.

Forrás: Vinciguerra, S.–Taylor, P.J.–Hoyler, M.–Pain, K. (2010): Featured graphic: contemporary mappa mundi: American exceptionalism in the world city network. *Environment and Planning A*, 42 (6): 1271–1272. Pion Ltd, London. <http://www.pion.co.uk> <http://www.envplan.com>

Kérdések a forrásokhoz

- Melyek voltak az ábra megrajzolásának módszertani lépései?
- Milyen régiók rajzolódnak ki az ábrán, és mit jelent ez tartalmilag?
- Hol helyezkednek el a kelet-európai városok az ábrán? Kelet-Európa egységesnek mondható-e ebből a szempontból? Mit mond az ábra a kelet-európai városok globális függőségi rendszerekbe való beágyazottságáról?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Benko, G. (1992): Új ipari terek: a térbeli elhelyezkedés logikája. *Tér és Társadalom*, 6 (1–2): 101–118.

- Melyek a telephelyválasztás részleges és globális elméletei, valamint azok jellemzői?
- Mi a szerepe a cikkben a tér, a hely és a lépték elemzési kategóriáinak?
- Alkalmasak lehetnek-e a magyarországi gazdasági folyamatok leírására a részleges vagy a globális elméletek?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Maskell, P. (2001): The firm in economic geography. *Economic Geography*, 77 (4): 329–344.

- Melyek a vállalatokról szóló közgazdaságtani elméletek és ezek jellemzői?
- Miért nem foglalkozott hagyományosan a gazdaságföldrajz a vállalatok működésével?
- Milyen érveket sorol fel a szerző amellet, hogy a vállalatokra is mint elemzési egységekre tekintsünk a gazdaságföldrajzban?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Milyen érvek szólnak amellet, hogy a vállalatokra mint elemzési kategóriákra tekintsünk a gazdaságföldrajzban?
- A vállalatok telephelyválasztását milyen gazdaságföldrajzi elméletek magyarázzák?
- Hogyan vizsgálhatjuk a vállalatok térbeli viselkedését?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

clusters; corporatization; decision-making; economies of scale; enterprise zone; entrepreneurship; factors of production; industrial district; integration; investment; knowledge economy; mode of production; outsourcing; producer services; productivity; restructuring; services; Taylorism; transfer pricing; transnational corporations (TNCs)

Tankönyvi fejezet

Amin, A. (2000): Industrial districts. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 149–168.

Barkan, J. (2012): The corporation as disciplinary institution. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 472–485.

Berneke Á. (2002): A transznacionális vállalatok világgazdasági jelentősége. In: Berneke Á. (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 162–181.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 10. The transnational corporation: how does the global firm keep it all together?* 294–332.

Dicken, P. (2004): Global-local tensions: firms and states in the global space-economy. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 137–150.

- Dicken, P. (2011): *Global shift*. Sixth edition. The Guilford Press, New York. *Chapter 5. Transnational corporations: The primary 'movers and shapers' of the global economy*. 109–168.
- Hsu, J-Y. (2012): Bringing politics back in: reading the firm–territory nexus politically. In: Barnes, T.J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 385–398.
- O’Neill, P. (2007): A public language for analyzing the corporation. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 119–130.
- O’Neill, P. (2012): The industrial corporation and capitalism’s time–space fix. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 74–90.
- Schoenberger, E. (2000): Creating the corporate world: strategy and culture, time and space. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 377–391.

Könyv és könyvfejezet

- Barta Gy. (2010): A külföldi működőtőke-beruházás fejlődést generáló és megosztó szerepe a magyar gazdaság területi folyamataiban. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 336–358.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Economic Geography 77 (4) (2001)

Journal of Economic Geography 10 (4) (2010) – International business and economic geography: the multinational in geographical space

Folyóiratcikk

Progress reports: Geographies of production. *Progress in Human Geography*.

Antalóczy K.–Sass M. (2011): Kis- és közepes méretű vállalatok nemzetköziesedése – elmélet és empiria. *Külgazdaság*, 55 (szeptember–október): 22–33.

Jones, A. (2009): Theorizing global business spaces. *Geografiska Annaler Series B: Human Geography*, 91 (3): 203–218.

Schoenberger, E. (1990): The corporate interview as a research method in economic geography. *Professional Geographer*, 43 (2): 180–189.

Szanyi M. (2010): A dualitás kérdése a rendszerváltást követő gazdasági fejlődésben. *Competitio*, 9 (1): 71–90.

Tokatli, N. (megjelenés alatt): Single-firm case studies in economic geography: some methodological reflections on the case of Zara. *Journal of Economic Geography*, doi:10.1093/jeg/lbu013

CÉLOK

- Bemutatni a vállalatok közötti kapcsolatok térbeli szerveződését.
- Rámutatni a relációs térfelfogás hasznosságára a gazdasági folyamatok elemzésében.
- Érzékeltetni a globálisan szerveződő termelési hálózatokban a függőség, a hatalom és a hierarchiák szerepét.

ISMÉTLÉS

- Hogyan értelmezzük a tér, a hely és a lépték fogalmát a gazdaságföldrajzban?
- Miért fontosak a vállalatok mint elemzési kategóriák a gazdaságföldrajzban?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	▪ A vállalatok hálózatait a gazdasági térben a földrajzi tér is befolyásolja, a vállalati hálózatok tere visszahat a földrajzi térbeli folyamatokra.
<i>Hely</i>	▪ Az egyes helyek jelentősége a termelés hálózataiban befolyásolja pozícióikat a globális gazdasági egyenlőtlenségrendszerben.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A termelés hálózatainak alakulását a több léptéken párhuzamosan zajló gazdasági folyamatok befolyásolják. ▪ A termelés hálózatainak kutatása összekapcsolja a globálistól a lokálisig terjedő léptékeket.

KULCSFOGALMAK

cégek központ (headquarter)
 duális gazdaság
 feljebb lépés (upgrading)
 fogyasztó vezérelte értéklánc
 globális értékláncok (GVC)
 globális termelési hálózatok (GPN)
 hozzáadott érték
 iparágon belüli kereskedelem
 komparatív előnyök
 kompetitív előnyök
 külföldi működőtőke-

beruházás
 leányvállalat
 M&A (merger and acquisition)
 maquiladora
 méretgazdaságosság
 nearshoring
 offshoring (termelésáthelyezés)
 offshore outsourcing
 outsourcing (kiszervezés)
 profitmaximalizálás

relokáció
 rugalmas termelés
 stratégiai földrajzi hely
 stratégiai szövetség
 telephelyelméletek
 termelő vezérelte értéklánc
 transzferár
 transznacionális vállalat (TNC)
 vertikális specializáció

SZEMÉLYEK

Manuel Castells
Neil Coe

Gary Gereffi

Raymond Vernon

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A RUHÁZATI ÉS CIPŐIPARI SZEREPLŐK BEÁGYAZÓDÁSA A GLOBÁLIS TERMELÉSI RENDSZEREKBE

Kontextus

A rendszerváltás a kelet-európai könnyűipart különösen nehéz helyzetbe hozta. Az ágazat átalakulását az esettanulmányban két párhuzamos tanulmányrészlet alapján tekintjük át: egyikük a szlovákiai ruhagyártással, másikuk a magyarországi cipőiparral foglalkozik. Először az ágazatok földrajzainak változását nézzük meg makroszinten, majd a globális termelési hálózatok és a globális értékláncok megközelítésében elemezzük az ágazat szereplőit.

1. forrás: A ruházati és cipőipar átalakulása Szlovákiában (balra) és Magyarországon (jobbra) a rendszerváltás után

A kelet-közép-európai ruházati ipar számos versenynyomásnak volt kitéve az elmúlt 20 évben az államszocializmus összeomlása után, ami megváltoztatta helyzetét a globális piacokon (...). [A]z 1980-as években az Európai Közösségek termelői munkaintenzív termelést helyeztek ki keletre, állami tulajdonú vállalatokhoz a volt Csehszlovákiába és a térségben máshová is. (...) A régiók közötti bérkülönbségek és a posztoszocialista bércsökkenés gyors növekedést hoztak ezekben a szerződéseken 1989 után, és ez az 1990-es évek közepéig állandó bővülést jelentett.

Az EU-bővítéskor az ágazat növekvő bérnyomásnak volt kitéve, ami a ruhagyártás földrajzainak elmozdulására is hatott. A nemzeti iparok magasabb hozzáadott értékű tevékenységek irányába szerettek volna elmozdulni, a közép-európai ruhagyártás és -export súlypontja kelet és dél felé mozdult el. (...) Ezek az elmozdulások és a munkaintenzív termelés hanyatlása számos kelet-közép-európai gazdaságban intenzívebbé vált a jelenlegi gazdasági válság során, hiszen a vállalatok (egyre nehezebben, de) megoldásokat keresnek a növekvő költségnyomásra, a növekvő globális versenyre

(folytatás a következő oldalon)

[A cipőipar] földrajza látványosan változott az elmúlt évtizedekben. Az alacsony árfekvésű termékek gyártása a Föld különböző régióiból főként ázsiai országokba helyeződött át, ahol az iparág az egyes újonnan iparosodó országok között is számottevő súlyponteltolódásokat mutatott. Európában a helyi lábbeligyártók középkategóriás termékeinek előállítására előbb Dél-, majd Kelet-Közép-Európába települt át. (...) A folyamat hátterében a kereskedelem liberalizációja, valamint a közlekedési és kommunikációs feltételek termelési és koordinációs költségeket csökkentő javulása áll, ami a különböző piacokra termelő cipőipari szereplők számára globális szinten optimalizált termelést tesz lehetővé. Az iparág nagy élőköltségei miatt a cipőgyártás telephelyválasztását (főként az alacsonyabb árfekvésű szegmensekben) nagyban befolyásolják a munkaerőköltségek. A termelés és fogyasztás költséghatékonysági okokból bekövetkező térbeli szétválása, valamint az iparágon belüli kereskedelem – funkcionális munkamegosztás elmélyüléséből adódó – növekedésével egyre nagyobb az export aránya az iparág forgalmában. (...)

(folytatás a következő oldalon)

és az EU központi térsége mint exportpiac keresletének visszaesésére.

Ezzel nagyjából egy időben a globális ruházati ipar szabályozásában liberalizálódás történt, ahogy a Kereskedelmi Világszervezet textil- és ruházati megállapodásának kvótákkal korlátozott időszaka véget ért. (...)

A kereskedelmi liberalizációból és az EU-bővítésből adódó versenynyomás mellett néhány kelet-közép-európai országban az EU- és az eurózónatagság állami ösztönzése további költségnyomást jelentett a ruhagyártók számára. (...) A valuta felértékelődése Szlovákiában egy időben történt a minimálbéremeléssel, amely az alacsony bérezésű szlovákiai ipari dolgozók körében – akik között jelentős volt a ruhaipari dolgozók száma – magasabb bérszínvonalhoz vezetett. (...)

Nyitott kérdés, hogy ezek az átalakulások mit jelentenek a munkaintenzív ruhagyártás fenntarthatósága számára Szlovákiában és általában Kelet-Közép-Európában. Viszont az EU-15-ök exportpiacaitól elválaszthatatlan fejlődési modellre, az európai termelési hálózatokra való ráutaltság a gyártókat az egész térségben kitette a keresletoldali ingadozásoknak.

Forrás: Smith, A.–Pickles, J.–Buček, M.–Pástor, R.–Begg, B. (2014): The political economy of global production networks: regional industrial change and differential upgrading in the East European clothing industry. *Journal of Economic Geography*, 14 (6): 1023–1051. 1028–1032.

2. forrás: Az átalakulások értelmezése a globális termelési hálózatok és a globális értékláncok keretében

Kelet-Szlovákia válság alatti fenntarthatósága vállalati és regionális szinten egyaránt a vállalatok tulajdonosi szerkezetétől, ezzel összefüggésben a nyugat-európai termelési hálózatokba és vállalati rendszerekbe való integráltságtól, valamint a termékek egye-

(folytatás a következő oldalon)

Magyarország az 1980-as évek Európájában közepes méretű cipőipari termelőnek számított: Kelet-Közép-Európában Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és az NDK is megelőzte. A nemzetközi munkamegosztásba történő bekapcsolódását sajátos kettősség jellemezte: míg a hazai lakosság ellátása és a Szovjetunióba irányuló, nyersanyagok, energiahordozók importjának ellentételezését célzó cipőgyártás saját kollektívokon alapult, addig a mind jelentősebbé váló, devizatermelést szolgáló nyugati irányú export bér-munkázást jelentett (Cseh, Farkas, Geiger, Várszegi 2002).

A hazai cipőipar zsugorodása a rendszerváltás előtt és az átalakulás idején is jelentős volt. (...) A lábbeligyártás leépülési hullámai közül az első – a piactermelési átalakulásból fakadó nehézségek mellett – a külső és belső piacok beszűkülésével magyarázható. (...) Az ezredforduló utáni (második) leépülési hullám fő kiváltó oka a bér-munkázás lehetőségeinek mérséklődése volt: a hazai piacok elvesztése nyomán az exportértékesítés növelésében kiutat kereső, továbbra is erősen élőmunka-igényes iparág szereplőire a forint erősödése (és későbbi árfolyam-ingadozásai), valamint a minimálberek nagyarányú emelése, a munkaerőköltségek növekedése mért csapást.

Forrás: Molnár E. (2013): Egy zsugorodó iparág újrapozicionálásának kérdőjelei: Magyarország cipőgyártása a rendszerváltás után. *Tér és Társadalom*, 27 (4): 95–114. 97–98., 100–102.

A két [általam vizsgált] cipőipari vállalkozás eltérő stratégiával kezdte pályafutását. Az első cég (C-1) kezdetektől fogva bér-munkára alapozta tevékenységét. (...) A második cég (C-2) kezdetben saját fejlesztésű női divatcipőket gyártott a hazai piac-

(folytatás a következő oldalon)

diségétől függött. Azok a vállalatok, amelyekben magas volt a külföldi befektetések és tulajdon aránya, képesek lehettek arra, hogy szinten tartsák a foglalkoztatást és változtassanak helyzetükön a nemzetközi piacokon, ahogy a versenynyomás erősödött. Kelet-Szlovákia számos fontos vállalata relatíve magas színvonalú, magas hozzáadott értékű ruházati termékeket gyárt, például márkás férfiöltönyöket és nadrágokat, férfingeket és kötöttáru. (...) Ugyanakkor a külföldi felvásárlókhoz való ilyen közelség a termelési hálózatokban szintén nyomás alá került, munkahelyek szűntek meg, különösen azon gyárakban, amelyek alvállalkozóként voltak jelen a hálózatban, a csúcsidegtermelésének biztosítására. (...) [A szoros kapcsolatok és a vegyes vállalatok] révén a vállalatok mint elsődleges beszállítók meg tudták tartani a termelést, együtt tudtak működni olasz és német partnereikkel abban, hogy a növekvő szlovákiai bérnyomásra válaszul a termelés egyes részeit kiszervezzék, elsősorban bővülő határmenti viszonylatban, kelet-ukrajnai gyárakba. (...)

Néhány cég szintén javította a termelékenység hatékonyságát: növelték a termelés rugalmasságát, hogy reagálni tudjanak a kínálat gyors változására és a megrendelők fast fashion igényére, még az egyedi szabású öltönyök piacán is. Egyes feladatokat beszállítóknak adtak át jelentősebb szervezetcsökkentés keretében (különösképp a mosás, csomagolás, címkézés, minőségellenőrzés területén), de a kulcstevékenységeket – mint a dizájn vagy a szövetek beszerzése – továbbra is a felvásárló végzi. (...)

Ezzel szemben számos hazai tulajdonú vállalatnak – amelyeknél hiányzik ez a viszonylagos piaci közelség – nehézségei vannak. Különösen igaz ez néhány korábbi állami tulajdonú vállalatra, még akkor is,

ra (versenykerülő stratégia), de az erősödő távol-keleti konkurencia megrendítette a termékeit árusító butikok helyzetét, így foglalkoztatása fenntartása érdekében az ezredforduló után bér munkára váltott. (...)

A cipőgyártó vállalatok működését alapvetően a bér munkázás keretfeltételei határozzák meg. Megrendeléseik elnyerése szezonról szezonra egyfajta kváziverseny keretében történik: a bér munkázató a felmutatott ár-érték arány alapján mérlegel. (...)

A cipőgyártó vállalkozások komoly termelési kompetenciáit mutatja ugyanakkor, hogy – bár első megrendeléseik még csupán cipőfelsőrész-készítést jelentettek – napjainkban mindketten a cipőgyártás teljes technológiai sorával (szabászat, tűződe, talpelőkészítő, aljüzem, csomagolás, minőség-ellenőrzés) foglalkoznak. Székhelyükön kívüli telephelyeik is vannak, (...) [e]mellett mindkét cég maga is bér munkázató. (...) A beszállítók a rugalmas kapacitáshasznosítás eszközei, továbbá alkalmazásukkal – a legmunkaigényesebb tűződei tevékenység kiszervezésével – (különösen határon túli partnerek bevonásával) komoly költségcsökkentés érhető el. (...)

A megrendelő elkötelezettségének erősítése érdekében mindkét cipőgyártó törekszik az értékláncon belül elfoglalt pozíció javítására. (...) Mindkét vállalkozás a közép-európai logisztikai funkció megerősítésében látja helyzete további javításának lehetőségét. (...) Részben [a] szakmai-jövedelmezőségi szempontok, részben viszont a több lábra állás, a bér munkázatótól való függetlenedés igénye motiválja mindkét általam vizsgált iparági szereplőt arra, hogy saját termékekkel is megjelenjen a piacon.

(folytatás a következő oldalon)

Forrás: Molnár E. (2013): Egy zsugorodó iparág újrapozicionálásának kérdőjelei: Magyarország cipőgyártása a rendszerváltás után. *Tér és Társadalom*, 27 (4): 95–114. 106–110.

ha [az előző csoporthoz] hasonló piaci rést foglalnak el exportra szánt termékeik.

Forrás: Smith, A.–Pickles, J.–Buček, M.–Pástor, R.–Begg, B. (2014): The political economy of global production networks: regional industrial change and differential upgrading in the East European clothing industry. *Journal of Economic Geography*, 14 (6): 1023–1051. 1039–1042.

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen párhuzamok fedezhetők fel a két tanulmányrészletben? Melyek a különbségek a szlovák ruházati ipar és a magyar cipőipar között?
- Miért volt hasznos a globális termelési hálózatok és a globális értékláncok megközelítése alapján vizsgálni ezeket a könnyűipari átalakulásokat?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Szalavetz A. (2013): Régi-új világgazdasági jelenségek a globális értékláncok tükrében. *Külvgazdaság*, 57 (3–4): 46–64.

- Mit jelent a globális értékláncok fogalma?
- Milyen okai vannak annak, hogy az elmúlt évtizedekben jelent meg a fogalom a globális gazdasági jelenségek leírására?
- Hogyan kapcsolható össze az értéklánc fogalma és a gazdasági felzárkózás gondolata? Milyen korlátai vannak az ilyen fajta felzárkózásnak?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Neilson, J.–Pritchard, B.–Yeung, H. W.-C. (2014): Global value chains and global production networks in the changing international political economy: An introduction. *Review of International Political Economy*, 21 (1): 1–8.

- Mi volt a fő újdonsága a globális értékláncok (GVC) és a globális termelési hálózatok (GPN) megközelítésének? Mit tesz hozzá ez a cikk (és a tematikus folyóiratszám, amelynek a cikk a bevezetője) az azóta kibővült irodalomhoz?
- Hogyan hatott a GVC/GPN irodalmára a gazdasági válság?
- Hogyan illeszthető be Magyarország és Kelet-Európa a cikk érvelésébe?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Melyek a hasonlóságok és a különbségek a globális értékláncok és a globális termelési hálózatok megközelítése között?
- Mi a szerepe a globális termelési hálózatok irodalmában a térnek, a helynek és a léptékeknek?
- Hogyan ágyazódott be Magyarország és Kelet-Európa a globális termelési hálózatokba? Milyen ellentmondásai vannak e beágyazódásnak?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

agro-food systems; clusters; commodity chain; division of labour; dual economy; economies of scale; export processing zone; factors of production; flows; growth pole; industrial district; industrial organization; innovation; integration; investment; knowledge economy; mode of production; network(s); outsourcing; producer services; profit cycle; restructuring; rustbelt; services; staples theory; sunbelt/snowbelt; Taylorism; transfer pricing; transnational corporations (TNCs)

Tankönyvi fejezet

Coe, N. M.–Hess, M. (2012): The geographies of production. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 157–169.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 9. Technological change: is the world getting smaller?* 499–520.

Dicken, P. (2011): *Global shift*. Sixth edition. The Guilford Press, New York. *Chapter 3. Tangled webs: unravelling complexity in the global economy*. 51–74. *Chapter 14. 'Capturing value' within global production networks*. 429–453. *Chapter 15. 'Destroying value': environmental impacts of global production networks*. 454–474.

Scott, A. J. (2004): Flexible production systems and regional development: the rise of new industrial spaces in North America and Western Europe. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 125–136.

Könyv és könyvfejezet

Bathelt, H., Glückler, J. (2011): *The relational economy. Geographies of knowing and learning*. Oxford University Press, Oxford

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Environment and Planning A 38 (7) (2006) – Global production networks

Environment and Planning A 42 (5) (2011) – Thinking waste and matter: from end-of-pipe to materialising economy

Environment and Planning A 43 (5) (2011) – Losing our chains: rethinking commodities through disarticulations

Environment and Planning A 45 (11) (2013) – Critical perspectives on commodity chain studies

Review of International Political Economy 21 (1) (2014) – Global value chains and global production networks in the changing international political economy

Folyóiratcikk

Progress reports: Geographies of production. *Progress in Human Geography*.

Amin, A.–Thrift, N. (1992): Neo-Marshallian nodes in global networks. *International Journal of Urban and Regional Research*, 16 (4): 571–587.

Antalóczy K.–Sass M. (2014): Tükör által homályosan: a külföldi közvetlentőke-befektetések statisztikai adatainak tartalmáról. *Külgazdaság*, 57 (7–8): 30–57.

- Coe, N. M.–Dicken, P.–Hess, M. (2008): Global production networks: realizing the potential. *Journal of Economic Geography*, 8 (3): 271–295.
- Gereffi, G.–Humphrey, J.–Sturgeon, T. (2005): The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12 (1): 78–104.
- Hunya G.–Sass M. (2013): Menekülés Keletre? Termelési tevékenységek relokációja Magyarországra és Magyarországról a válság idején. *Külgazdaság*, 57 (9–10): 3–37.
- Selwyn, B. (megjelenés alatt): Commodity chains, creative destruction and global inequality: a class analysis. *Journal of Economic Geography*, doi:10.1093/jeg/lbu014
- Yeung, H. W-C.–Coe, N. M. (megjelenés alatt): Toward a dynamic theory of global production networks. *Economic Geography*, doi:10.1111/ecge.12063

Egyéb források

The Global Value Chains Initiative: <http://www.globalvaluechains.org/>
Sourcemap: <http://sourcemap.com/>

CÉLOK

- Bemutatni azt, hogy társadalmi cselekvéseinken keresztül hogyan válnak áruvá dolgok és hogyan, milyen hatalmi viszonyokat leképező hálózatokon keresztül áramlanak különböző helyek között.
- Összekapcsolni a termelés folyamatát a csere és a fogyasztás következő leckékben elemzett folyamatával.
- Hangsúlyozni az emberi cselekvés szerepét az áruk földrajzainak megváltoztathatóságában.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent a sokszínű gazdaságok fogalma, és hogyan jelennek meg ebben különböző csereformák?
- Hogyan válik áruvá a természet?
- Milyen emberi és nem emberi árucikkek áramlásáról szólt a gyarmatosítás?
- Mit jelent a bekerítés, hogyan vált ennek nyomán áruvá a munkaerő?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az áruk áramlása földrajzilag egyenlőtlen. ▪ Az áruk áramlása többek között a cserearányokon keresztül újratermeli a kapitalizmus egyenlőtlenségeit.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az árucikkek (részben láthatatlan módon) különböző helyeket és ezen keresztül embereket kötnek össze egymással. ▪ Az áruk kulturális jelentése helyről helyre különbözik, így áruvá válásuk sem egyforma. ▪ A márkák egy részében kifejezetten fontos, hogy bizonyos földrajzi helyhez kötődnek: ekkor az áruk és a helyek áruvá válása párhuzamosan történik.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az áruk áramlása a helyek mellett léptékeket is összekapcsol egymással, a lokális szint globális érvényességet kap az áruk áramlásán keresztül. ▪ Az áruk áramlását a globálistól a lokálisig zajló folyamatok befolyásolják.

KULCSFOGALMAK

ajándék	barter	cserearány
árufértis	beszállítói hálózat	csereérték
áruvá válás (kommodifikáció)	bojkott	életciklus

értéktöbblet-elmélet	hiánygazdaság	pénzalapú kereskedelem
etikus fogyasztás	kulturális fordulat	piac
fair trade	minőségbiztosítás	rabszolgaság
használati érték	monopólium	vállalati kultúra

SZEMÉLYEK

Ian Cook

Karl Marx

Polányi Károly

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: ÉLELMISZEREK TERMELÉSE, ÁRAMLÁSAINAK ÁTALAKULÁSA ÉS A KÜLFÖLDI NORMÁK

Kontextus

A kelet-európai élelmiszertermelést a rendszerváltás után nemcsak a mezőgazdasági birtokszerkezet átalakulása, a földek privatizációja, hanem egyúttal az agrártermékek áramlási irányainak megváltozása, az élelmiszer-előállításban a „nyugati” normák átvétele is fémjelzte. Az esettanulmányban ezt a jelenséget vizsgáljuk részletesebben. Az 1. forrás a magyar Nobilis ZRt.-t és termékeinek áramlását mutatja be egy interjúrészleten keresztül. A 2. forrás egy lengyel bébi-ételgyárban, az amerikai Gerber cég által felvásárolt Alima-üzemben végzett terepmunka alapján mutatja be, hogy hogyan válnak áruvá az élelmiszerek.

1. forrás: Interjú a Nobilis Zrt. tulajdonosaival, a Novák családdal

Nem ilyennek képzeld az ember egy mátészalkai nagyvállalkozót. Csodálkozom akkor is, amikor arra kérem [Novák Tibor vezérigazgatót], hogy sorolja föl az összes országot, ahová a tulajdonában lévő cég exportál.

– Hűha, azt nem tudom pontosan – bizonytalanodik el. – Írja azt, hogy jelen vagyunk több kontinensen Svédországtól az Egyesült Arab Emírátsókig, s most készülünk belépni az Egyesült Államok piacára. Így megfelel, ugye?

A szóban forgó cég a mátészalkai székhelyű Nobilis Zrt., amely – tradicionális családi vállalkozásban – mintegy húsz éve gyárt és forgalmaz szárított gyümölcsöket, valamint magvakat, magkeverékeket és édesipari termékeket. A Szabolcsban termelt almán, szilván és meggyen kívül egzotikus gyümölcsöket, továbbá dió- és mogyoróféléket importálnak egyebek között Iránból, Kínából, az Egyesült Államokból, a Dél-afrikai Köztársaságból, valamint Indiából – az édesipari termékekhez használt tejszokoládé pedig Belgiumból, a legfinomabb csokoládék hazájából származik. Novák Tibornak ugyanis az az üzleti alapelve: „A világ legjobb almájához – azaz a szabolcsi jonatánhoz –, a világ legjobb csokoládéja – vagyis a belga – dukál.” (...)

– Igazi családi cég a miénk (...). Csapatmunka nélkül nem megy, hiszen csaknem kétszázfajta termékünk van, és több mint ötszáz termelővel állunk kapcsolatban. (...)

A nyírkarászi születésű Novák Tibor a rendszerváltás előtt termelészövetkezetekben dolgozott, eredeti képesítése ugyanis az agráriumhoz és gazdasághoz kötött (...). A termelészövetkezetek felbomlása után, a kilencvenes évek legelején méhészettel kezdett foglalkozni, de ez nem tartott sokáig, mert – fölmelegítve a szövetkezetben szerzett egykori szakmai kapcsolatokat – olajos magvakat és szárított gyümölcsöket kezdett gyártani és forgalmazni. Szerinte a siker egyik oka a kiváló minőség volt: szabolcsi emberként meg van győződve róla, hogy a

világon Szabolcsban terem a legjobb alma, meggy és szilva. A másik tényező az volt, hogy a Nobilis élén nemcsak finom és szép termékeket akart előállítani, hanem egészségeseket is.

– A szárított almában és az aszalt meggyben nagyon sok antioxidáns és flavonoid van – teszi hozzá –, amelyek igen jótékonyan hatnak az egészségre. (...)

– Már a kezdetektől komolyan vettem a latin Nobilis nevet, amely nemcsak nemest, hanem jó hírűt is jelent – magyarázza. – Arra törekedtem, hogy jó hírünk legyen, s ezért hajmeresztő dolgokra voltam hajlandó. Egyszer Nyugat-Európából visszaküldtek nekünk három kamion meggyet azzal az indokkal, hogy az exportált gyümölcs nem elég gömbölyű. Nagyon ideges lettem, mert nem akartam veszni hagyni azt a sok tonna meggyet, s főleg nem akartam, hogy megbízhatatlan kép alakuljon ki rólunk. Kínomban kitaláltam, hogy olyan gömbölyítő berendezést szerzünk be, amelyet a sütőipar használ a zsömletészta gömbölyítésére. Meg is csináltuk: olyan szépen kigömbölyítettük vele a meggyet, hogy legközelebb senkinek eszébe nem jutott visszaküldeni. (...)

[Novák Tibor egyik lánya,] Éva is azért jár nyitott szemmel a világban, hogy a tapasztalatokat otthon, a családi cégben hasznosíthassa.

– Japánban voltam tanulmányúton a Toyota cégnél – meséli –, ott találkoztam az úgynevezett lean-módszerrel. Ennek az a lényege, hogy az üzemekben minden gépnek és munkaeszköznek színes, festett csíkokkal jelzik a helyét a padlón, a falakon, de még az íróasztalokon is. Ennek az az eredménye, hogy sehol nincsenek fölösleges tárgyak, s mindig minden a helyén van. Ők úgy hívják ezt, hogy veszteségvadászat.

Én csak ekkor értem meg, hogy amikor a Novák család először körbevezetett minket a Nobilis üzemében, mit is láttam színes, festett csíkrendszer formájában a padlón. Nem jöttem volna rá magamtól, hogy az a vállalatvezetési magaskultúra eszenciája volt, méghozzá egyenesen Japánból – de Mátészalkán.

Forrás: Kácsor Zs. (2009): A nobilis ember. *Népszabadság online*, szeptember 14. http://nol.hu/gazdasag/20090914-a_nobilis_ember-349261

2. forrás: A Gerber amerikai menedzserei átalakítják a lengyel Alima áruit

Az üzletvitel Gerber általi posztfordista átalakításának középpontjában egyetlen gondolat állt: a minőség. A Gerber menedzserei hittek benne, hogy ha az Alimának megtanítják a teljes körű minőségirányítás gyakorlatát, akkor az üzemet versenyképessé tehetik a nyugat- és kelet-európai piacokon. (...)

A Gerber menedzserei úgy érveltek, hogy a problémák az Alima szocialista gazdaságban elfoglalt szerepéből származtak. Az Alimának, mivel szövetkezet része volt, át kellett vennie az összes, helyi termelők által termelt zöldséget és gyümölcsöt, minőségtől vagy fajtától függetlenül. Az Alima dolgozói által készített többszáz recept (ami néhány szalag melletti dolgozó szerint rugalmasságuk bizonyítéka) volt a válasz a mezőgazdasági termékek mennyiségének és minőségének egyenetlenségeire.

A Gerber döntéshozói az Alima széles termékpalettáját nemcsak elfogadhatatlannak, de a kapitalista üzlet kényszereivel ellentétesnek gondolták. A nyersanyagorientáltság helyett a Gerber szerint a gyárnak inkább arra kellene összpontosítania, hogy mit vásárolnak az emberek, nem pedig arra, hogy mit tudnak gyártani. (...)

Hogy a termékeket felhozzák a Gerber színvonalára, a Gerber kiürítette a munkásszállót és bonyolult laboratóriumot rendezett be benne. Az új berendezések mellett a Gerber részletes és szabványosított minőség-ellenőrzési rendszert vezetett be, amely minden lépésben szükségeltette az termék vizsgálatát. (...) A talajt megvizsgálják a vetés előtt, hogy biztosít-

sák, nincs nehézfémzennyezés vagy nem elfogadhatatlan a nitrátszint. A terméket vizsgálják a földön, miközben nő. Akkor is megvizsgálják, amikor beérkezik az üzembe. A répákat nemcsak nitrátokra és kadmiumra tesztelik, hanem egy sor ismérv alapján osztályozzák, mint a cukortartalom, a szín és a szilárdság. Számot adnak neki, amely nemcsak azt jelöli, hogy a számtalan répacsoport közül melyikbe tartozik, hanem azt is, hogy ki és melyik földterületen termesztette.

Ebben a rendszerben a répa már nem répa többé; nem egy zöldség, amelyből hasznos élelmiszert lehet emberi fogyasztásra előállítani. Ehelyett a zöldséget tulajdonságok sorozatára bontják, amelyek mindegyike mérhető és rögzíthető. A répák bizonyos csoportja olyan, bizonyos tulajdonságokkal bíró tárggyá válik, amely alkalmas bizonyos termékek előállítására: némelyik jó bébiételnek, mások viszont répaalapú leveknek. Némely répa megfelel a lengyel kormány előírásainak és így a belföldi piacra is gyárthatók belőle élelmiszerek. Más répák csak a lazább francia előírásoknak felelnek meg, így csak exportra alkalmasak. Az 5B osztályú répa tehát teljesen más tárgy, mint a 7-es osztályú répa: nem használhatók ugyanabban a gyártási folyamatban, nem lehet belőlük ugyanaz a termék és nem juthatnak ugyanahhoz a felhasználóhoz. (...)

Ez a folyamat biztosítja, hogy egy adott Gerber-termék valamennyi palackja azonos, függetlenül az elkészítésükhöz használt gyümölcsök és zöldségek sokféleségétől. (...) A gondolat, hogy a Gerber termékeinek szigorú, számos területre vonatkozó követelményeknek kell megfelelniük, nemcsak arról szól, hogy az üzemet átállítsák a biztonságos, egészséges termékek gyártására, amelyek megfelelnek az eladás minimumkövetelményeinek. Az egész [minőségbiztosítási folyamat] fontos része a marketingstratégiának is, amely arra irányul, hogy növeljék azon anyák számát, akik kisbabáikat Gerber-termékekkel táplálják, és növeljék az egy kisbabára jutó évente eladott üvegek számát. (...) Ennek a változásnak a része, hogy megszerezzék az anyák bizalmát abban, hogy a Gerber termékei jók a kisbabák számára. Lengyelországban a legtöbb anyuka manapság is maga készíti a bébiételt: indoklásuk szerint így lehetnek biztosak a minőségben és a tisztaságban. A Gerber marketingstratégiája meg kívánja győzni őket arról, hogy csak a Gerber, nem pedig az anya tudja, hogy melyik a tápláló bébiétel.

Forrás: Dunn, E. C. (2004): *Privatizing Poland: baby food, big business, and the remaking of labor*. Cornell University Press, Ithaca, London. 94., 95., 97–98., 101–102.

Kérdések a forrásokhoz

- Honnan jönnek és hova mennek az esettanulmányban szereplő áruk? Hogyan és miért alakultak át az áruk áramlásai a rendszerváltás óta?
- Melyek az előnyei és a hátrányai annak, ha külföldi normákat vesznek át élelmiszereket előállító cégek a termelés folyamatában?
- Mi az esettanulmányokban bemutatott gazdasági folyamatokban a tér, a hely és a lépték szerepe?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Kopytoff, I. (2008): Az áruk és az érték politikája. *Replika*, 63: 107–129.

- Milyen párhuzamok és különbségek vannak az emberek és a dolgok élettrajzi megközelítése között?

- Milyen tényezők befolyásolják, hogy dolgok hogyan válnak áruvá (hogyan kommodifikálódnak)?
- Hogyan kapcsolható a dolgok életrajzának vizsgálata a gazdaságföldrajz kulturális fordulatahoz, és milyen elemeket őriz meg ez a téma más gazdaságföldrajzi megközelítésekből?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Cook, I. et al. (2004): Follow the thing: papaya. *Antipode*, 36 (4): 642–664.

- Milyen forrásokból dolgozik a cikk? Hogyan kötődnek ezek a papajához mint áruhoz?
- Milyen helyeken és léptékeken mozog a tanulmány?
- Mi az oka annak, hogy a cikk stílusa nem hagyományos?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miért fontos az áruk földrajzainak vizsgálata?
- Miért mondhatjuk, hogy kulturális – és szélesebb társadalmi – közegbe ágyazott az áruk helyek közötti áramlása?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

agro-food systems; commodity; conflict commodities; factors of production; flows; food; mode of production; pricing policies; value-added

Tankönyvi fejezet

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 8. Commodity chains: where does your breakfast come from?* 223–260.

Cook, I., Woodyer, T. (2012): Lives of things. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 226–241.

Dicken, P. (2011): *Global shift*. Sixth edition. The Guilford Press, New York. *Chapter 9. 'We are what we eat': the agro-food industries*. 270–300.

Gidwani, V. K. (2007): 'I offer you this, commodity.' In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 234–244.

Parry, B. (2012): Economies of bodily commodification. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 213–225.

Walker, R. A. (2000): The geography of production. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 113–132.

Folyóiratcikk

Progress reports: Geographies of food. *Progress in Human Geography*.

Appadurai, A. (2008): Az áruk és az érték politikája. *Replika*, 63: 61–105.

- Gregson, N.–Crang, M.–Ahamed, F.–Akhter, N.–Ferdous, R. (2010): Following things of rubbish value: end-of-life ships, ‘chock-chocky’ furniture and the Bangladeshi middle class consumer. *Geoforum*, 41 (6): 846–854.
- Herod, A.–Pickren, G.–Rainnie, A.–Champ, S. M. (2014): Global destruction networks, labour and waste. *Journal of Economic Geography*, 14 (2): 421–441.
- Smith, A.–Rainnie, A.–Dunford, M.–Hardy, J.–Hudson, R.–Sadler, D. (2002): Networks of value, commodities and regions: Reworking divisions of labour in macro-regional economies. *Progress in Human Geography*, 26 (1): 41–63.

Egyéb források

BananaLink – <http://www.bananalink.org.uk/>

Dusch Silva, S.–Gulyás E. (2013): *A narancslé útja – facsarva, Brazíliából*. Tudatos Vásárlók Egyesülete, Budapest. http://issuu.com/tudatosvasarlok/docs/a_narancsle_utja

Follow the things website – <http://www.followthethings.com>

Sourcemap – <http://sourcemap.com/>

CÉLOK

- Bemutatni, hogy a tőke–munka ellentétet miért szükséges a munka felől is megnéznünk.
- Hangsúlyozni a térbeliség szerepét a munkavégzés és a nem munka egyenlőtlenségeinek alakulásában.

ISMÉTLÉS

- Hogyan értelmezi a gazdaságföldrajz „a társadalmi” és „a térbeli” viszonyát?
- Mit jelent David Harvey térbeli kiigazítás/rögzítés (spatial fix) fogalma?
- Hogyan alakult a globalizáció történetében a munkások viszonya a tőkészekhez?
- Miért foglalkozunk a gazdaságföldrajzban a vállalatokkal mint vizsgálati alapegységekkel?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A kapitalizmus egyenlőtlen térbeli fejlődése a munkaerő árának térbeli különbségeiből is következik, de a munkások is újratermelik ezeket az egyenlőtlenségeket. ▪ Az egyenlőtlen fejlődés vizsgálatában a munkavégzésre, a munkásokra a tőkével összevetve kevesebb figyelem fordítódott.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az, hogy egyes helyeken ki dolgozik és ki nem, a globális termelési viszonyokban elfoglalt pozícióktól is nagyban függ. ▪ A munkaerő mobilitása alapvetően alacsonyabb, mint a tőkéeé. ▪ A helyi beágyazódás a vállalatokat függővé is teszi a helyi munkaerőpiacoktól.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A munkaerőpiac a helyitől a globális léptékig terjedően vizsgálható. ▪ A munkások cselekvése, az általuk vezérelt gazdasági értéktermelés a léptékek közötti viszonyokat is átformálja, ugyanakkor a tőke–munka hatalmi léptékviszonyt nehéz megváltoztatni.

KULCSFOGALMAK

ágencia	„fehérgalléros” munkás	munkamegosztás
bérmunka	kapitalizmus	munkásmozgalom
burzsoázia	„kékgalléros” munkás	munkásosztály
dereguláció	kizsákmányolás	rugalmas munkaerőpiac
dolgozó szegénység	kölcsönzött munkaerő	rugalmas termelés
egyenlőtlen fejlődés	a munka technikai megosztása	szakszervezet
elsődleges munkaerőpiac		sztrájk

tartaléksereg
térbeli munkamegosztás

termelési tényezők

workfare

SZEMÉLYEK

David Harvey

Karl Marx

Doreen Massey

ESETTANULMÁNY: KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÓK AZ EU-BAN ÉS AZ EGYENLŐTLEN FEJLŐDÉS

Kontextus

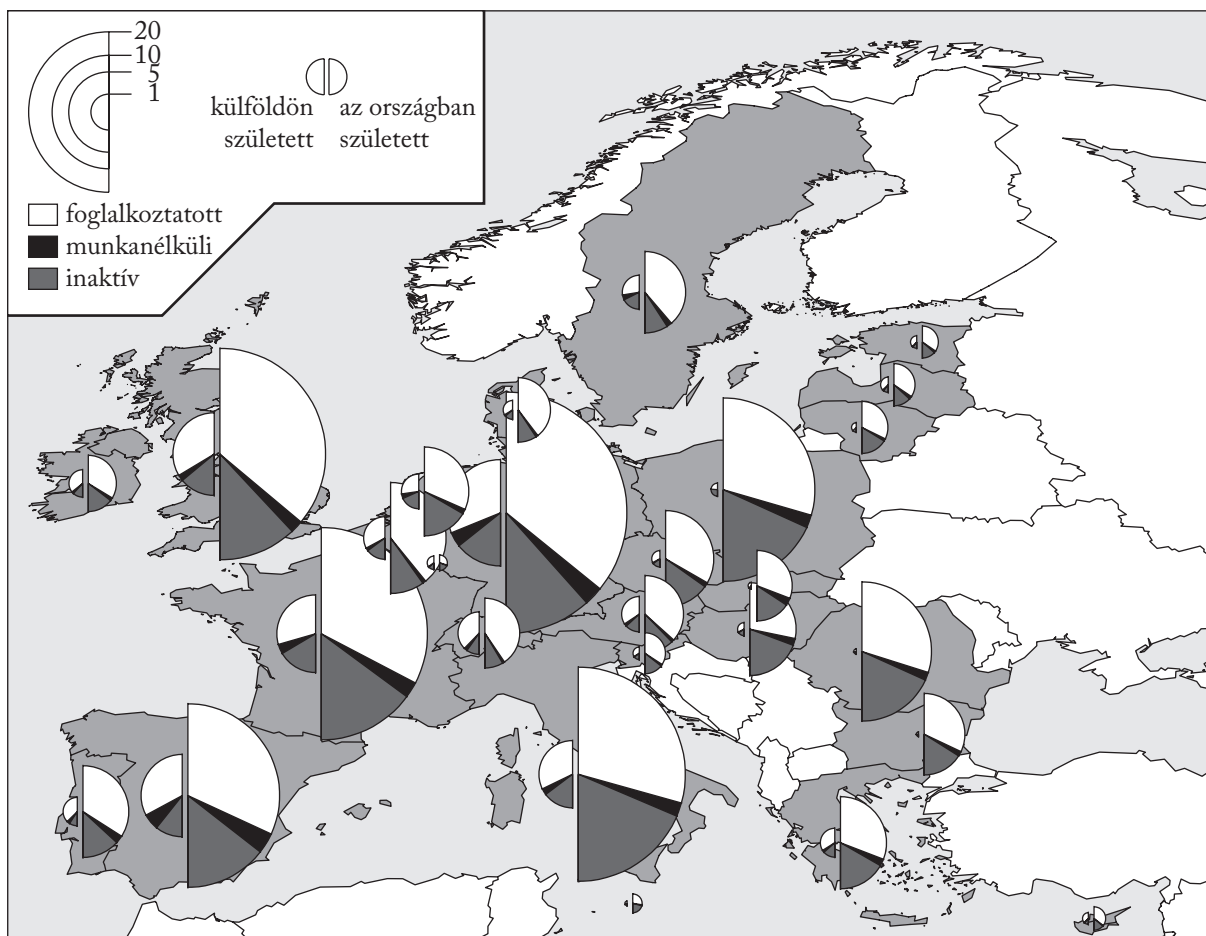
Magyarországról az elmúlt években a munkavállaló korú népesség egyre nagyobb része költözött külföldre munkavállalási célból. Ezeket a migrációs folyamatokat nem kis részben magyarázhatjuk az egyenlőtlen fejlődés koncepciójával. Az esettanulmányban egy módszertani szöveget találunk a migrációs statisztikák korlátairól – ami a közbeszédet és a közpolitikákat is befolyásolja – (1. forrás), a munkavállalás és a munkanélküliség európai térbeli mintázatait a bevándorlással ötvözve vizsgáljuk (2. forrás), valamint egy elméleti szövegrészlet (3. forrás) alapján kapcsolatba hozzuk az egyenlőtlen fejlődést és a munkaerő-migrációs folyamatokat.

1. forrás: Mit tudhatunk meg a hivatalos migrációs adatbázisokból?

A nemzetközi vándorlásról szóló statisztikák általában is sok (definíciós, összehasonlíthatósági) kérdést vetnek fel, ám az elvándorlás mérése különösen problematikus terület. A kibocsátó ország hivatalai adminisztratív úton általában nem jutnak információhoz az elvándorlókról: azok, akik valamilyen oknál fogva külföldre költöznek, nem motiváltak arra, hogy a hatóságoknál bejelentsek eltávozásukat. A legmegbízhatóbb adatok a befogadó országokból származnak, ahol az oda került külföldieknek legalább egy része regisztráltatja magát. (...) Különböző okoknál fogva ez az adat sem teljesen pontos persze, ráadásul nem több néhány egyszerű számnál. Így semmit nem mond például arról, hogy miért mennek el a külföldre költözők, hogy mennyi időt terveznek távol tölteni, vagy hogy kik is ők: fiatalok vagy öregek, családosak vagy egyedülállók. (...) A döntéshozók mellett a tudomány képviselőit is foglalkoztatják ezek a problémák, hiszen ezeken keresztül érthetnénk meg például, hogy mi tesz egy országot befogadó vagy éppen kibocsátó országgá. (...) A SEEMIG projekt (...) egy újfajta módszerrel kívánja vizsgálni az elvándorlást. Az ötlet lényege, hogy egy nagy, országos, reprezentatív adatfelvételt felhasználva tudjuk meg, melyek azok a háztartások, amelyekből (vagy amelyek tagjainak rokonai közül) az elmúlt időszakban külföldre költözött valaki. A következő lépésben az így elért, külföldön élő személyeket keressük meg egy kérdőívvel. (...) [A 2013.] január és március között zajló adatfelvételen a MEF (munkaerő-felmérés) mintájában szereplő háztartásokban a szokásos kérdések mellett azt is meg fogjuk kérdezni, hogy az elmúlt időszak során költözött-e valaki külföldre a háztartásból, illetve hogy a háztartástagok valamelyikének a testvére nem él-e külföldön. Ha van ilyen személy, akkor arra fogjuk kérni a háztartástagokat, hogy mondjanak el róla néhány adatot.

Forrás: Blaskó Zs. (2012): Az elvándorlók, és amit nem tudunk róluk. *SEEMIG Hírlevél*, 1: 4

2. forrás: A 25–64 éves népesség munkapiaci és bevándorlás szerinti státusza európai országokban (millió fő, 2008)

Adatok forrása: Eurostat (munkaerő-felmérés)

3. forrás: Az egyenlőtlen fejlődés és az EU-n belüli migráció

A poszt-szocialista átalakuláshoz köthető intenzív gazdasági és társadalmi átrendeződés korai évei után számos közép- és kelet-európai országban az Európai Unióhoz való csatlakozás kevésbé jelentett traumatikus változásokat (Pickles 2010). A tanulmány ez utóbbi időszakot elemzi, azon belül pedig a nyolc újonnan csatlakozott tagállamból az Egyesült Királyságba irányuló migrációt, amely 2004 után gyors ütemben bővült. A migránsok egy sajátos csoportjára összpontosítunk, azon elsősorban lengyel migránsokra, akik ezermesterként dolgoznak brit háztartásokban. Célunk annak bemutatása, hogy ez a migráció miért tekinthető a kibővült Európai Unió egyenlőtlen fejlődésére és a tagállamokon belüli és azok közötti – a poszt-szocialista átalakulás során növekvő – társadalmi megosztottságra adott válasznak. Rámutatunk arra, hogy [az átalakulás] mikroszintű válaszokhoz és feloldatlan feszültségekhez vezetett az Európai Unió gazdaság- és szociálpolitikáiban. (...)

Az Európai Unió politikai többszintűek, és egyes dimenziói között olyan feszültségek és ellentmondások vannak, amelyeket nem mindig vesznek figyelembe vagy nem mindig oldanak fel. A közép- és kelet-európai országok csatlakozása növelte az EU-ban a fejlettségi szintek és a társadalmi cselekvések közötti abszolút különbségeket, így kihívást intézve a kohézióval szemben. A neoliborális elmélet szerint az egységes piac létrehozása csökkenti a

tőke- és munkaerőmozgások közötti különbségeket. Kutatásunkban a foglalkoztatási szint alátámasztja ezt az optimista forgatókönyvet, viszont vizsgálatunk felhívja a figyelmet arra is, hogy a regionális, társadalmi és nemek közötti megosztottságok feltehetően fenn fognak maradni (Smith, Timár 2010). (...)

Kutatásunk tágabb következményei felé fordulva megállapíthatjuk, hogy az EU-n belüli migrációt a nyílt munkapiacok okozzák, az egyenlőtlen fejlődés kontextusában. A migrációs irányok megfelelnek az Egyesült Királyság és Lengyelország közötti gazdasági különbségeknek, de kis léptékű vizsgálatunk alapján nem tudjuk megmondani, hogy ez a munkaerőmozgás erősíti vagy átformálja-e az egyenlőtlen fejlődést. Elmondhatjuk, hogy a migráció általunk vizsgált egyedi formája nem kérdőjelezi meg a társadalmi különbségeket (...). Mivel a háztartásokban dolgozó férfiak átlagon felüli béreket kapnak, a migráns ezermesterek nem feltétlenül a társadalmi hierarchia alján helyezkednek el. Eszerint a neoliberais piac növelni tudja a sokféleséget a migráns státusz és az etnicitás terén, akkor is, ha a nemi és a társadalmi osztálymegosztottságok fennmaradnak. Valójában a munkalehetőség biztosításának könnyebbége, a rugalmas neoliberais gazdaságban a cégek létrehozásának egyszerűsége olyan tényezők, amelyek a migráns ezermestereket az Egyesült Királyságba vonzották. (...) Egyértelmű, hogy a létező kohéziós politikák képtelenek befolyásolni az egyenlőtlen fejlődést, így az egyéni válaszok – beleértve a migrációt – növelhetik a létező társadalmi megosztottságot.

Forrás: Perrons, D.–Plomien, A.– Kilkey, M. (2010): Migration and uneven development within an enlarged European Union: fathering, gender divisions and male migrant domestic services. *European Urban and Regional Studies*, 17 (2): 197–215. 198–199., 211.

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen különbségeket láthatunk 2008-ban a bevándorlók és a nem bevándorlók munkapiaci státuszában? Hol vannak Európában a főbb területek, ahol migráns munkavállalók dolgoznak?
- Miért tudunk keveset a külföldön élőkről, a külföldön dolgozókról? Milyen módszerekkel lehet róluk mégis információkat megtudni (az 1. forrás alapján és azon túl)?
- Hogyan függ össze az egyenlőtlen fejlődés a munkavállalási célú migrációval? Mi a szerepe ennek formálásában a különböző léptékeken megvalósuló gazdaság- és szociálpolitikáknak?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Bartha E. (2013): „Ez a piaccgazdaság minket padlóra küldött”. Munkásság és munkástudat a mai Magyarországon. *Replika*, 83: 61–76.

- Milyen érveket lehet amellet és az ellen felhozni, hogy 1989 előtt létezett Magyarországon munkásosztály?
- Miért kell a szerző szerint újragondolni a munkásság fogalmát Kelet-Európában?
- Milyen két csoportja van a munkásságnak Szalai Erzsébet szerint a rendszerváltás után?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Herod, A. (1997): From a geography of labor to a labor geography: labor's spatial fix and the geography of capitalism. *Antipode*, 29 (1): 1–31.

- Mi jellemzi a munka földrajzai (geographies of labor) korszakát a gazdaságföldrajz történetében?
- Mi ezzel szemben a munkaföldrajzok (labor geographies) küldetése?
- Milyen párhuzamokat találhatunk Magyarország és Kelet-Európa, illetve a cikkben említett empirikus esettanulmányok között?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miért szükséges a munkát és a munkásokat elemeznünk, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy hogyan termeli újra a kapitalizmus a térbeli egyenlőtlenségeket?
- Hogyan vizsgálja a gazdaságföldrajz a munka térbeliségét? Miben más ez, mint a neoklasszikus közgazdaságtan vagy a gazdaságföldrajz korábbi iskolái?
- Mi a jelentősége Magyarországon és Kelet-Európában a munka világa gazdaságföldrajzi elemzésének?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

class; division of labour; factors of production; labour geography; labour market; labour process; labour theory of value; mode of production; Taylorism

Tankönyvi fejezet

- Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 6. Labor power: can workers shape economic geographies?* 154–186.
- Kelly, P. F. (2012): Labor, movement: migration, mobility, and geographies of work. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 431–443.
- Massey, D. (2004): Uneven development: social change and spatial divisions of labor. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 111–124.
- McDowell, L. (2004): Thinking through work: gender, power, and space. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 315–328.
- Nagy G. (2010): A világgazdaság és a globális munkaerőpiac. In: Mészáros R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 229–248.
- Peck, J. (2000): Spaces of work. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 133–148.
- Walker, R. A. (2004): Is there a service economy? The changing capitalist division of labor. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 97–110.

Könyvek és könyvfejezetek

- Castree, N.–Coe, N. M.–Ward, K.–Samers, M. (2004): *Spaces of work: global capitalism and the geographies of labour*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.

- Fazekas K.–Neumann L. (szerk.) (2014): *Munkaerőpiaci tükrök 2013*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közhazsnú Nonprofit Kft., Budapest.
- Massey, D. (1995): *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*. 2nd edition. Macmillan, London.
- Mitchell, D. (1996): *The lie of the land: migrant workers and the California landscape*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Rainnie, A.–Smith, A.–Swain, A. (eds.) (2002): *Work, employment, and transition. Restructuring livelihoods in post-communism*. Routledge, London, New York.

Tematikus folyóiratszám

- Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 2 (3) (2009) – Transforming work: new forms of employment and their regulation
- Environment and Planning D 22 (4) (2004) – Geographies of work: labor, value, and the fabrication of capital
- Múltunk 56 (1) (2011) – Munkások, osztálypolitika, rendszerváltás
- Replika 68 (2009) – A munka fogalma a frankfurti iskolában

Folyóiratcikk

- Artner A. (2014): Tőkemegtérülés, bérmunka és demokrácia. *Köz-Gazdaság*, 9 (2): 101–118.
- Burawoy, M.–Lukács J. (1987): Mítoszok a munkáról: gyárak összehasonlítása egy szocialista és egy fejlett tőkés országban. *Társadalomkutatás*, 5 (2): 43–62.
- Castree, N. (2007): Labour geography: a work in progress. *International Journal of Urban and Regional Research*, 31 (4): 853–862.
- Coe, N. M.–Jordhus-Lier, D. C. (2011): Constrained agency? Re-evaluating the geographies of labour. *Progress in Human Geography*, 35 (2): 211–233.
- Kocka, J. (2001): Az európai történelem egyik problémája: a munka. *Korall*, 5–6: 5–17.
- Rutherford, T. (2010): De/re-centring work and class? A review and critique of labour geography. *Geography Compass*, 4 (7): 768–777.
- van der Linden, M. (2013): Munkástörténet – határok nélkül. *Eszmélet*, 97: 100–131.
- Walker, R. (1999): Putting capital in its place: globalization and the prospects for labor. *Geoforum*, 30 (3): 263–284.

CÉLOK

- Megérteni az elmúlt évtizedek globális gazdaságának ráutaltságát a finanszírozási folyamatra.
- Bemutatni azt, hogy milyen témákon keresztül lehet vizsgálni a pénz térstruktúráit.
- Példákon keresztül elemezni a pénzügyek okozta egyenlőtlenségeket, az azok kialakulásáért felelős aktorokat.

ISMÉTLÉS

- Milyen szerepe volt a tőke mozgásoknak a globalizáció elmúlt évszázadokbeli kibontakozásában?
- Milyen szerepe van a tőke mozgásoknak a globális egyenlőtlenségek újratermelésében?
- Hogyan kapcsolódik össze a pénz és az áru a termelési folyamatban és az értéktöbblet-elméletben?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A pénzügyi tevékenységek a térben koncentráltan vannak jelen. ▪ A pénzügyi műveletek újratermelik és egyben át is alakítják az egyenlőtlen fejlődés térbeli mintázatait.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A pénzügyek új egyenlőtlenségeket termelnek, ami a helyek jelentőségének átalakulásához vezet: a két véglet a globális pénzügyi irányítási központok, valamint a pénzügyi kirekesztés által sújtott kistelepülések. ▪ A pénzügyi szolgáltatások lokálisan beágyazottak.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A pénzügyi mozgások földrajzilag több léptéken szabályozottak. ▪ A pénzügyek összekötik a háztartások és a személyek helyi léptékét a globális pénzügyi mozgások nemzetközi léptékével.

KULCSFOGALMAK

adóparadicsom
adósságválság
állampapír
aranystandard
befektetési alap
Bretton Woods
derivatíva

devizahitel
elsődleges tőkekörforgás
értéktöbblet-elmélet
finanszírozás
flow
harmadlagos tőkekörforgás
helyi pénz

iszlám bank
jelzáloghitel
kétszintű bankrendszer
másodlagos tőkekörforgás
pénzügyi kirekesztés
redlining (térbeli)
spekuláció

stock
szuverén tőkealap
takarékpénztár

térbeli kiigazítás/rögzítés
(spatial fix)
tőkefelesleg

túlfelhalmozás
valutaunió

SZEMÉLYEK

Gál Zoltán

David Harvey

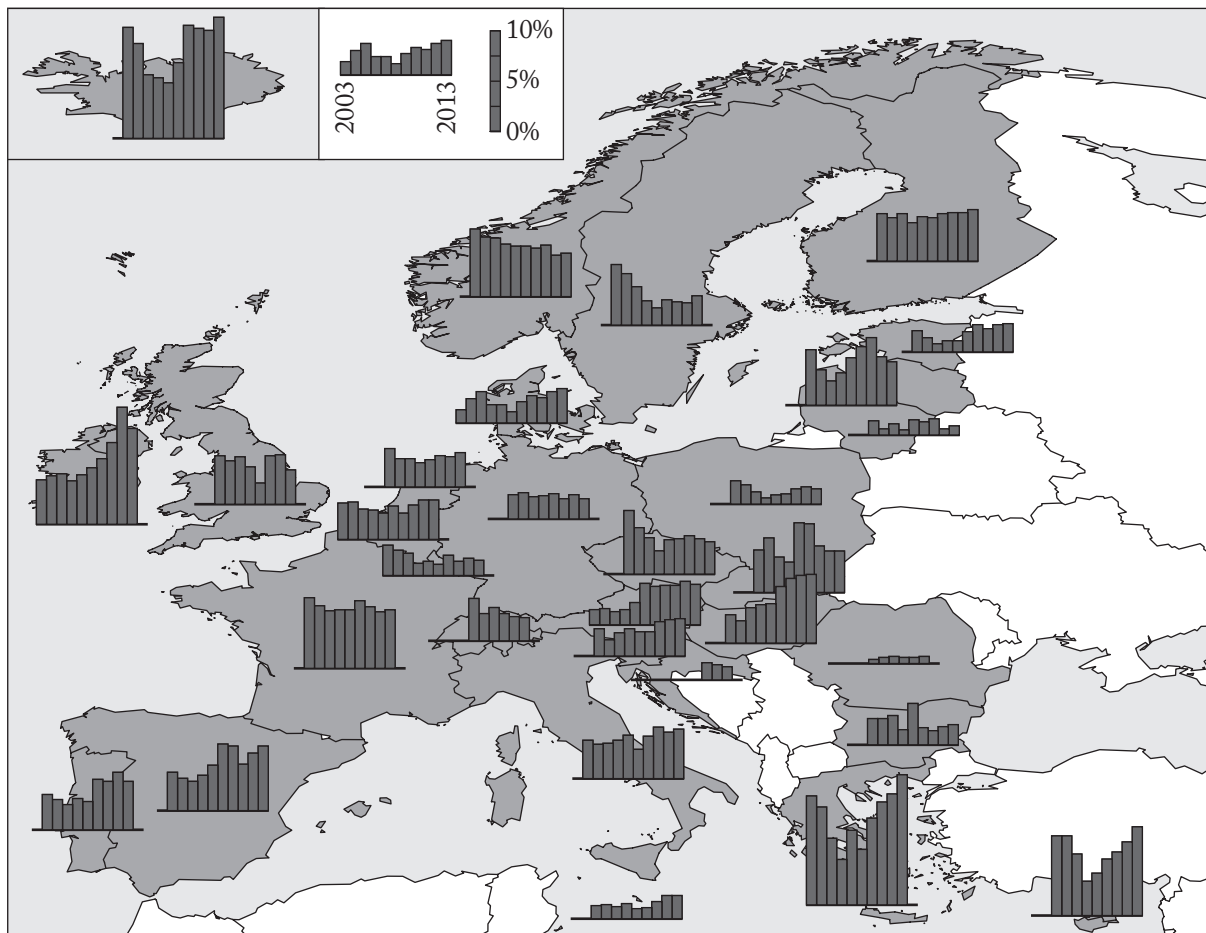
Karl Marx

MAGYAR ESETTANULMÁNY: A DEVIZAHITELESEK ÉS A PÉNZÜGYI FÖLDRAJZ

Kontextus

A devizahitelek kérdésköre a gazdasági válságot követően a magyarországi gazdaság- és párt-politika, valamint a közbeszéd egyik kulcstémája. A pénzügyi földrajz segíthet a roppant összetett problémakör globálisabb perspektívájú leírásában (1. forrás), a devizahitelezés térbeli hatalmi viszonyainak feltárásában (2–3. forrás), továbbá a háztartások magatartásának vagy a politikai diskurzusoknak (a példában a témát meglovgoló *A haza nem eladó mozgalom* – 4. forrás) az értelmezésében.

1. forrás: Hiteltörlesztési vagy bérletidő-hátralékos háztartások aránya (2003–2013)

Adatok forrása: Eurostat

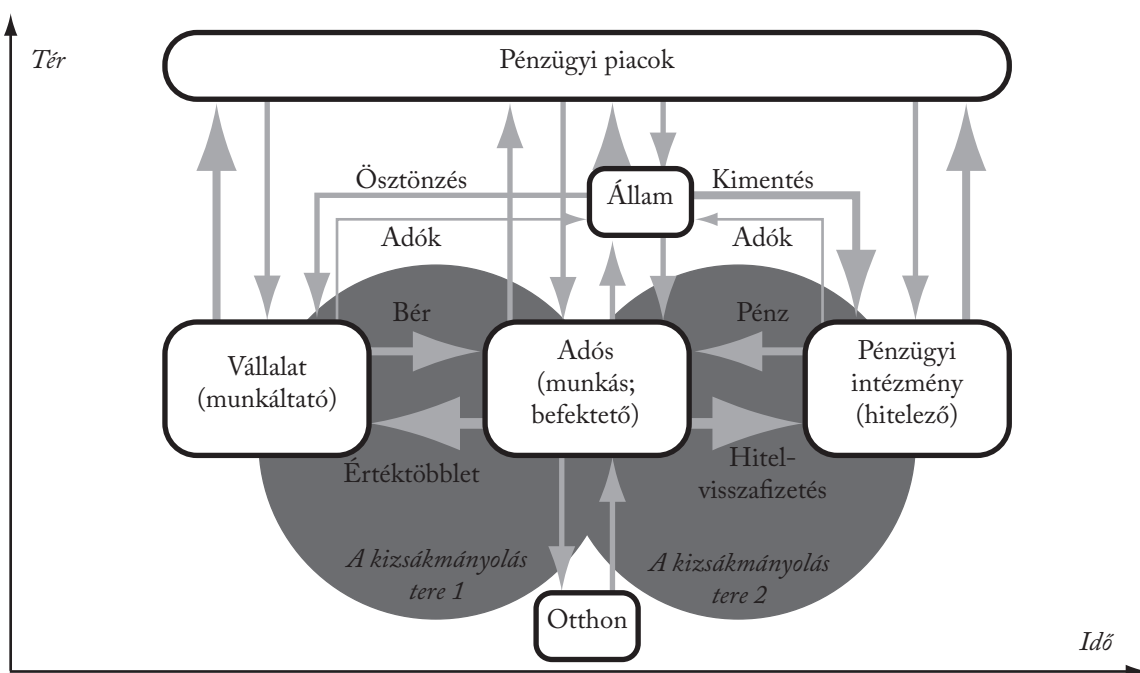
2. forrás: Az érték áramlása az „adóssággazdaság” alanyai között

A finanszírozás több szempontból is átalakította a hitelezés–adósság rendszert. Az adósságállomány meredek emelkedése (...) kéz a kézben járt a hitelezés és az adósság körforgásának megváltozásával, vagyis a körforgás globális pénzpiacokon történő biztosításával. (...) A jelzáloghitelezésben ez a hagyományos „helyből származó, helyben tartott” modelltől a „helyből származó, globálisan elosztott” modellre való átálláshoz vezetett (Martin 2011). A váltás „globalizált helyi jelzálogkölcsonzést” eredményezett (Martin 2011, 595.) és számos új közvetítőt illesztett a (helyi) adósok és a (globális) befektetők közé (Christophers 2009; Martin 2011), nagyban kiterjesztve a hitelezés–adósság folyamat térbeli dimenzióját. Egy dolog viszont nem változott, mégpedig a hitelező és az adós viszonya. (...)

Aggodalomra adhat okot, hogy a háztartások mekkora hányadát vonták be a finanszírozott adóssághoz kötődő értékkörforgásba (elsősorban jelzáloghitelek, hitelkártyák és más hitelezés–adósság eszközökön keresztül), amelyet leginkább a „kizsákmányoló befogadás” folyamatával írhatunk le. A „kizsákmányoló befogadás” mértéke akkora, hogy az adóssághoz köthető értékkörforgások a finanszírozódó gazdaságokban a kizsákmányolás új tereihez vezetnek – a kapitalista termelésben való „hagyományosabb” kizsákmányolás mellett (lásd a 3. forrást). Lapavitsas (2009, 126, 131.) ugyanezt a jelenséget „pénzügyi kisajátításnak” vagy „[a] pénzügyi profit személyi jövedelmekből való közvetlen kivonásának” (Lapavitsas 2009, 114) nevezi. Másképpen szólva a finanszírozott adóssághoz köthető értékkörforgások a globális pénzügyi csatornákon keresztül részt vesznek abban, hogy az értéket és a gazdagságot rendszeresen a szegényebb háztartásokból a gazdagabb befektetőkhez helyezték át.

Forrás: Sokol, M. (2013): Towards a ‘newer’ economic geography? Injecting finance and financialisation into economic geographies. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 6 (3): 501–515. 507–508.

3. forrás: Az érték áramlása az „adóssággazdaság” alanyai között

Forrás: Sokol, M. (2013): Towards a ‘newer’ economic geography? Injecting finance and financialisation into economic geographies. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 6 (3): 501–515. 508.

3. forrás: *Részletek A haza nem eladó mozgalom párt 2014-es országgyűlési választási programjából*

Kormányzásra kerülve, a devizacsalás sorozatban részt vett pénzintézetek követeléseit eltöröljük mindenki számára, legyenek azok akár deviza akár forint követelések, gépkocsi, lakás vagy szabadfelhasználásuk. Mindezen pénzintézetek működési engedélyét véglegesen visszavonjuk és vagyonukat zárjuk, amelyekből a betéteseik illetve az általuk okozott károk kerülnek kielégítésre. (...)

Magyarországon az adók mértéke elviselhetetlen terheket rótt a társadalomra, ezen terhek alól a multinacionális vállalatok sok esetben sikeresen, vagy éppen megfelelő segítséggel és az illetékesek általi szemhunyással mentesültek. Éppen ezért hatalomra kerülve, a Haza Nem Eladó Mozgalom Párt egyszeri alkalommal minden magyar állampolgár, kis és középvállalkozás számára, minden vélt vagy valós adótartozásra teljes mértékű amnesztiát hirdet. Mindenki tiszta lappal indulhat, egy olyan új vállalkozóbarát környezetben, ahol nem lesz érdemes és nem lesz kifizetődő adót csalni. Továbbá évente 10%-al csökkentjük az adók mértékét mindaddig amíg minden adónem a jelenlegi mérték felére csökken. Ez lesz az igazi garanciája a gazdaság fellendítésének és valós, értékteremtő munkahelyek létrejöttének. (...)

Kormányra kerülve azonnal le fogjuk állítani az ország anyagi kivéreztetésének pénzszivattyút, az államadósság törlesztését felülvizsgálás miatt meghatározatlan időre felfüggeszük.

Állami tulajdonba vesszük a nemzetbiztonsági szempontból fontos ágazatok mindegyikét. Az energia és közműhálózati szektort (ennek következtében lesz valós és tartós rezsicsökkentés), a teljes úthálózatot, autópályákat, vasútvonalakat. A lakosság ételkészítését biztosító termelői szektor, nemcsak gazdasági kérdés, hanem nemzetkockázati kérdés is egyben, ezért ezt az államnak kell kezelnie állami gazdaságok formájában. Az egészségügy, a kötelező nyugdíjrendszer és az ingyenes oktatás, a fegyveripar és a honvédelem, mind állami kézbe fog kerülni. (...)

Adó és egyéb kedvezményekkel fogjuk serkenteni a családi gazdaságok létrejöttét.

Forrás: <http://kaslerpad.hu/?p=5924> (A szöveget betűhűen közlöm.)

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen centrum–periféria különbségek tapasztalhatók az európai jelzáloghitelezés okozta háztartási nehézségekben (1. forrás)? Milyen strukturális tényezők magyarázhatják ezeket a különbségeket a 2. forrás alapján?
- Hogyan helyezhetők el a 3. forrás ábrájában *A haza nem eladó mozgalom* programjának elemei? Milyen ellentmondások vannak ez alapján a programban?
- Milyen léptékeken zajló folyamatokkal foglalkozik a 2., a 3. és a 4. forrás? Milyen kapcsolatokat állapít meg e léptékek között a két forrás?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Gál Z. (2010): *Pénzügyi piacok a globális térben: a válság szabdalta pénzügyi tér*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1.2. *A pénzügyi földrajz vizsgálati területei*. 38–55.

- Melyek a pénzügyi földrajz főbb vizsgálati területei?
- Miben hasonlít a pénzpiacok globalizációjának térbelisége a gazdaság „általános” globalizációjához, és miben különbözik tőle?
- Milyen érveket tudunk amellet és az ellen felhozni, hogy a pénzügyi rendszereknek alapvető jellemzője a térbeliség?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Sokol, M. (2013): Towards a 'newer' economic geography? Injecting finance and financialisation into economic geographies. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 6 (3): 501–515.

- Melyek a tanulmány érvelésének kulcsfogalmai?
- Milyen érveket hoz fel a szerző amellet, hogy a pénzügyek földrajzán keresztül újítsuk meg a gazdaságföldrajzot?
- Miért alkalmas a hitel–adósság viszony arra, hogy a pénzügyek földrajzi vizsgálatának alapja legyen?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Hogyan vizsgálja a pénzügyek és a területi fejlődés kapcsolatát a pénzügyi földrajz?
- Hogyan termelik újra a gazdasági egyenlőtlenségeket a pénzpiacok?
- Mi a jelentősége a léptékek egymáshoz való viszonyának a pénzügyi egyenlőtlenségek értelmezésében?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

exchange; financial exclusion; flows; investment; money and finance; public finance

Tankönyvi fejezet

Leyshon, A. (2000): Money and finance. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 432–449.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 7. Making money: why has finance become so powerful?* 187–220.

Dicken, P. (2011): *Global shift*. Sixth edition. The Guilford Press, New York. *Chapter 12. 'Making the world go round': advanced business services – especially finance*. 367–398.

Engelen, E. (2012): Crisis in space: ruminations on the unevenness of financialization and its geographical implications. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 242–257.

Hall, S. (2012): Theory, practice, and crisis: changing economic geographies of money and finance. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley–Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 91–103.

Könyv és könyvfejezet

Gál Z. (2012): Pénzügyek és a térbeliség. A pénzügyi térgazdaságtan helye a regionális tudományban. In: Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 99–121.

Clark, G. L.–Wójcik, D. (2007) *The geography of finance: corporate governance in the global marketplace*. Oxford University Press, Oxford.

Jöns, H. (2001): Foreign banks are branching out: changing geographies of Hungarian banking, 1987–1999. In: Meusburger, P.–Jöns, H. (eds.): *Transformations in Hungary. Essays in economy and society*. Physica-Verlag, Heidelberg, New York, 65–124.

Tematikus folyóiratszám

- Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 2 (2) (2009) – Spatial circuits of global finance
- Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 6 (3) (2013) – Financialisation: roots and repercussions
- Economic Geography virtual issue – Financialisation. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html#Financialization](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html#Financialization)
- Environment and Planning A 43 (8) (2011) – Finance at the crossroads: geographies of the financial crisis and its implications
- Fordulat (11) (2010) – Iszlám finanszírozás
- International Journal of Urban and Regional Research 33 (2) (2009) – Symposium on the sociology and geography of mortgage markets

Folyóiratcikk

- Progress reports: Geographies of finance; Geographies of money and finance. *Progress in Human Geography*.
- Clark, G. L. (2014): Roepke lecture in economic geography – financial literacy in context. *Economic Geography*, 90 (1): 1–23.
- Dixon, A. D. (2011): Variegated capitalism and the geography of finance: towards a common agenda. *Progress in Human Geography*, 35 (2): 193–210.
- Éber M. Á. (2014): A centrum hitele: A magyar állam külső eladósodásának történetéről. *Fordulat*, 21: 64–86.
- French, S.–Leyshon, A.–Wainwright, T. (2011): Financializing space, spacing financialization. *Progress in Human Geography*, 35 (6): 798–819.
- Lee, R.–Clark, G. L.–Pollard, J.–Leyshon, A. (2009): The remit of financial geography – before and after the crisis. *Journal of Economic Geography*, 9 (5): 723–747.
- North, P. (2014): Ten square miles surrounded by reality? Materialising alternative economies using local currencies. *Antipode*, 46 (1): 246–265.

Egyéb források

<http://media.elte.hu/lakashitel/>

CÉLOK

- Bemutatni a piacok társadalmilag konstruált mivoltát.
- Értelmezni a kereskedelem jelentőségét a javak és szolgáltatások elosztásában.

ISMÉTLÉS

- Mit állítanak a telephelyelméletek és az új gazdaságföldrajz a gazdaság térbeli működéséről?
- Mit jelent az, hogy a gazdaságszociológia a társadalmilag beágyazott gazdasági tevékenységeket kutatja?
- Hogyan termelődik újra az egyenlőtlen fejlődés? Mi ebben a termelés szerepe?
- Hogyan vándorolnak az áruk a helyek és a terek között?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A kereskedelem térstruktúrái tükrözik és egyben újratermelik az egyes helyek transznacionális munkamegosztásban betöltött szerepét. ▪ A piac társadalmi termék, így jelentése térbelileg is változatos.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A kereskedelmi folyamatok átalakulásával a helyek jelentősége is megváltozott a globális cserefolyamatokban. ▪ A kereskedelem újratermeli a helyek kölcsönkapcsolatait és a köztük lévő egyenlőtlen gazdasági viszonyokat.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdasági cserefolyamatok több léptéken szerveződnek. ▪ A kapitalizmus kibontakozásával a cserefolyamatok lehetséges léptékei kibővültek a gazdasági szereplők számára.

KULCSFOGALMAK

cselekvő-hálózat elmélet
 cserearányromlás
 egyensúlyi ár
 egyenlőtlen csere
 franchise
 hipermarket
 homo oeconomicus
 intézményi közgazdaságtan
 kereskedelmi földrajz

Kereskedelmi Világszervezet
 (WTO)
 kettős mozgás
 láthatatlan kéz
 második gazdaság
 nyitott gazdaság
 önszabályozó piac
 peremváros (edge city)
 performativitás

piac
 piacgazdaság
 reciprocitás
 redisztribúció
 szabadkereskedelmi övezet
 „új gazdaságföldrajz”
 vámszabad terület

SZEMÉLYEK

Michel Callon
Michael Chisholm
Arghiri Emmanuel

Polányi Károly
Paul Krugman
Adam Smith

Léon Walras

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A SZABAD KERESKEDELEM, AZ EU-INTEGRÁCIÓ ÉS A GLOBÁLIS FÜGGŐSÉG ÚJRATERMELÉSE

Kontextus

A kelet-európai volt szocialista országokban a rendszerváltást követő évek egyik legfontosabb mozzanata „a piacok” létrehozása volt: az Európához való felzárkózást a gazdaságpolitikusok a piacgazdasági viszonyok kiépítésével, a szabad kereskedelem megteremtésével látták megvalósíthatónak; az Európai Gazdasági Közösségekkel kötött társulási szerződés, majd később az EU-tagság pedig tovább erősítette ezt a narratívát. Az alábbi források alapján áttekintjük, hogy a szabad kereskedelem kiépítése ezzel a felfogással szemben valójában hogyan erősítette a globális gazdasági függőségi viszonyrendszert, azaz a kelet-európai térség hogyan ragadt benne a félperifériás helyzetben a piacok Nyugat-Európa által konstruált mivolta miatt is.

1. forrás: A piaci liberalizáció és az EU-csatlakozás Kelet-Európában

Az 1989 óta eltelt időszakban Kelet-Európa kulcsszerepet játszott az EU geopolitikai stratégiájában. (...) A „keleti bővítés” lényege, hogy ennek során az Európai Unió beilleszti saját jogi struktúráit a keleti és délkeleti határán elhelyezkedő államok szerkezetébe (...). A kívülről oktroyált törvénykezés eme minősített esetét – és a szuverenitás ezzel összefüggő, jelentős mértékű sérülését – a pályázó államok mindegyike szó nélkül tudomásul vette, cserében az EU által kínált társult tagságért, amelyről viszont széles körben köztudott, hogy nagyon aszimmetrikus módon mind gazdasági, mind pedig geopolitikai szempontból az EU-nak kedvez. (...)

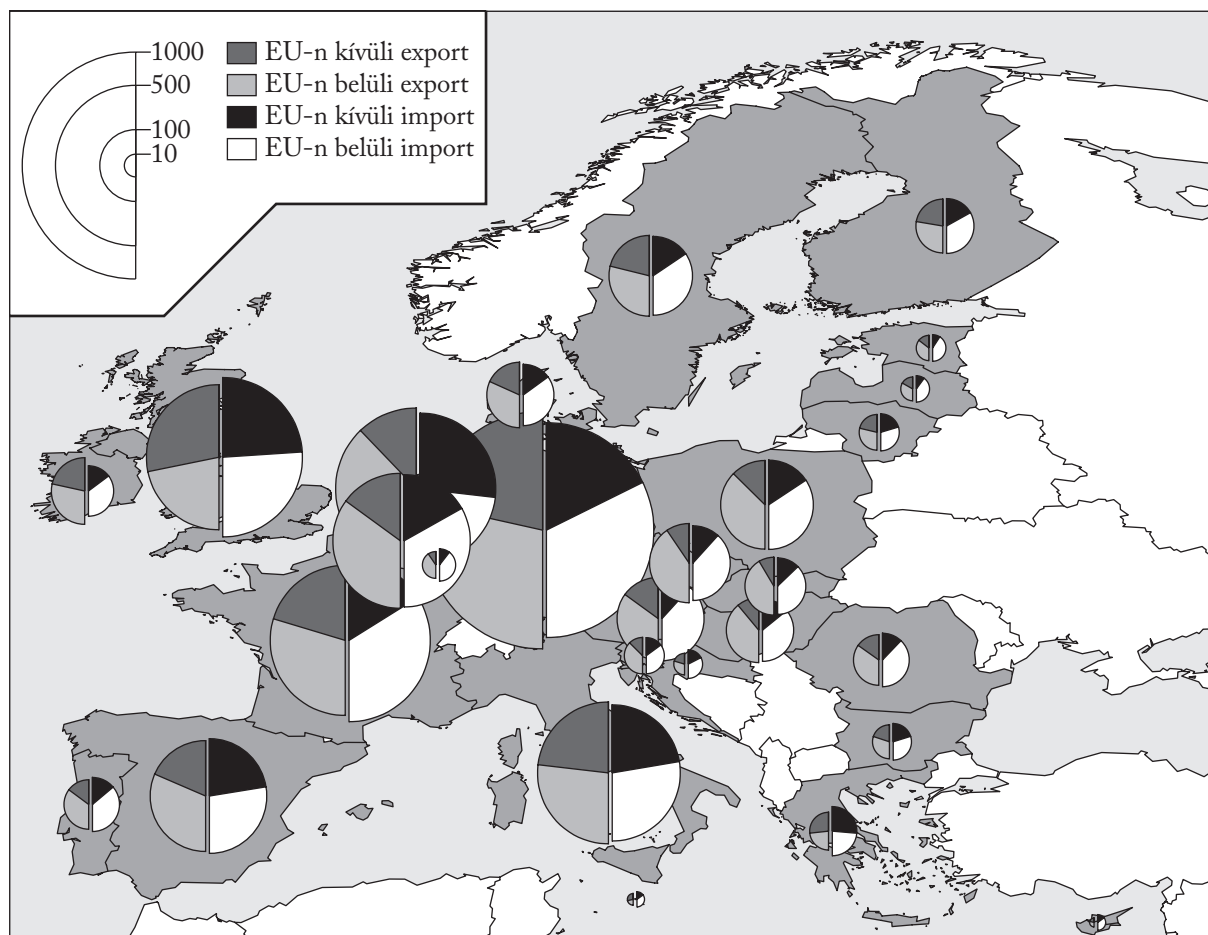
A formális csatlakozás nem szükségszerűen jelent teljes befogadást; (...) az EU-állampolgársággal járó jogok egy meghatározott része (így a szabad mozgáshoz, a letelepedéshez és a munkavállaláshoz való jogok, azaz az EU négy „szabadsága” közül a legambíciózusabb „szabadság” megvalósulása) még igencsak várat magára (...). Talán mondanunk sem kell, a kelet-európai munkaerőnek a nyugat-európai tőke által Kelet-Európában történő foglalkoztatására vonatkozóan természetesen semmi efféle korlátozás nincs életben. (...)

[P]ályázó mivolta (...) igen előnytelen gazdasági feltételrendszert teremt a kelet-európai tagjelöltek számára, hiszen a teljes tagsággal járó infrastruktúra-fejlesztési támogatások és szubvenciók hiánya versenyhátrányok sorát teremt nemzetgazdaságaik egésze, illetve tőkecsoportjaik számára. A Kelet-Közép-Európa számára létfontosságú nyugat-európai piacokhoz való szabad hozzájutás – így a nemzetijövedelem-termelés – strukturális akadályai pedig jelentős potenciális bevételi forrásoktól fosztják meg a pályázó államokat. Eközben – nagyrészt éppen az EU által előírt liberalizációs és államtulajdon-privatizációs folyamatok következtében – a belső termelés szinte kizárólag külföldi tulajdonban, a külföldi befektetők számára nyújtott, világméreteken is igen vonzó szabályozási és adófeltételek között zajlik, s így drasztikusan beszűkülnek a poszt-államszocialista állam egyéb jövedelemforrásai is. Emiatt azután már-már törvényszerűnek kell tekintenünk, hogy az EU-tagságra áhító

poszt-államszocialista társadalmak új világgazdasági illeszkedésének logikája a munkaerő új-ratermelését alig-alig biztosító bérszínvonal és az irrelevánsá válás határára szűkített helyi állam mint kettős „versenyképességi tényező” körül szerveződik.

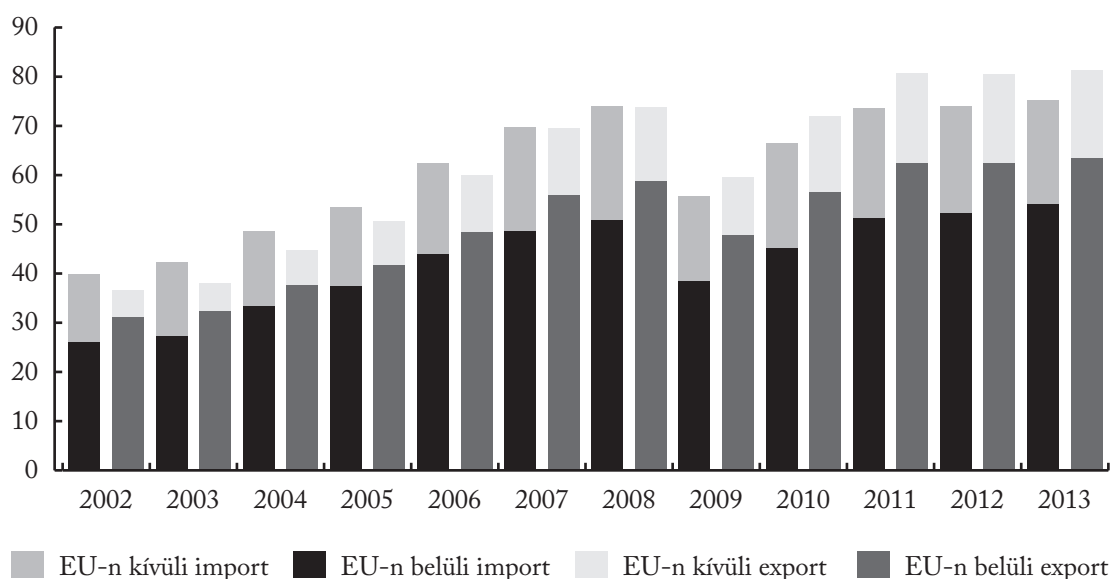
Forrás: Böröcz J.–Sarkar, M. (2005): Mi az Európai Unió? *Politikatudományi Szemle*, 14 (3–4): 151–178. 158–160.

2. forrás: Az EU-tagállamok EU-n belüli és EU-n kívüli külkereskedelme (2013, milliárd euró)

Adatok forrása: Eurostat

3. forrás: Magyarország EU–28-akon kívüli és EU–28-akon belüli külkereskedelme (2002–2013, milliárd euró)

Adatok forrása: Eurostat

Kérdések a forrásokhoz

- Hogyan változott Magyarország külkereskedelmi beágyazottsága az Európai Unióba 2002 és 2013 között a 3. forrás alapján? A 2. forrás alapján mennyiben egyedi Magyarország helyzete az EU-tagállamok között?
- A 2. és a 3. forrás adatai hogyan tükrözik az 1. forrás szövegének megállapításait?
- Miben nyilvánul meg a piacok társadalmi konstruáltsága az 1. forrás alapján? Hogyan lehetett volna máshogy kialakítani az európai piacokat?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Nagy E. (2011): Belkereskedelem. In: Kocsis K.–Schweitzer F. (szerk.): *Magyarország térképében*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 210–216.

- Melyek voltak a kereskedelem térstruktúráinak átalakulására ható tényezők Magyarországon az 1970-es évektől?
- Mely földrajzi léptékekhez kapcsolhatók ezek a kereskedelmet érintő változások?
- Hogyan értelmezhető az egyenlőtlen fejlődés a kereskedelemben?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Berndt, C.–Boeckler, M. (2009): Geographies of circulation and exchange: constructions of markets. *Progress in Human Geography*, 33 (4): 535–551.

- Mely három irányzatot és milyen két vizsgálati kérdés alapján különítenek el a szerzők a tanulmányban?
- A három irányzat szemléletmódja hogyan hatott a gazdaságföldrajzi kutatásokra?
- Miben változtatta meg a gazdasági válság a gazdasági szereplők értelmezéseit a piacokról?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Melyek az elosztás formái Polányi Károly szerint? Mit jelent a kettős mozgás fogalma?
- Mit jelent az, hogy a piacok társadalmi konstrukciók?
- Mi a szerepe az egyenlőtlen fejlődés újratermelésében az elosztás egyenlőtlenségeinek?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

commercial geography; exchange; fair trade; flows; free port; free trade area; market; narco-capitalism; retailing; tariff; terms of trade; trade; World Trade Organization (WTO)

Tankönyvi fejezet

Berndt, C.–Boeckler, M. (2012): Geographies of marketization. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 199–212.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 11. Spaces of sale: how and where do we shop*. 333–368.

Grant, R. (2000): The economic geography of global trade. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 411–431.

Nagy E. (2010): A tőkeáramlás és a globális kereskedelem földrajzi dimenziói. In: Mészáros R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 199–228.

Könyv és könyvfejezet

Callon, M. (ed.) (1997): *The laws of the markets*. Blackwell, Oxford.

Nagy E. (2010): Változó erőviszonyok – átalakuló terek: A kereskedelmi tőke térszerkezet-alakító szerepe az élelmiszer-kiskereskedelemben. In: Sikos T. T. (szerk.): *Fenntartható fogyasztás és növekedés határai: új trendek a kereskedelemben*. Selye János Egyetem Gazdasági Kar; Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Komárom, Gödöllő, 177–194.

Polányi K. (2004): *A nagy átalakulás*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Economic Geography virtual issue – Global trade. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html#GlobalTrade](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1944-8287/homepage/VirtualIssuesPage.html#GlobalTrade)

Folyóiratcikk

Progress reports: Geographies of circulation and exchange, Geographies of exchange and circulation, Geographies of markets. *Progress in Human Geography*.

Coe, N. M. (2004): The internationalisation/globalisation of retailing: towards an economic-geographical research agenda. *Environment and Planning A*, 36 (9): 1571–1594.

Kapás J. (2003): A piac mint intézmény – szélesebb perspektívában. *Közgazdasági Szemle*, 50 (december): 1076–1094.

CÉLOK

- Bemutatni a fogyasztás globális térstruktúráit.
- Elhelyezni a fogyasztást követő hulladékot a globális termelési hálózatok fogalomrendszerében.
- Bevezetni a gazdaság és a kultúra összefonódását bemutató fejezetet.

ISMÉTLÉS

- Miben magyarázza máshogyan a gazdasági cselekvést a gazdaságszociológia és a hagyományos közgazdaságtan?
- Mi jellemzi a fordizmusból a posztfordizmusba való „átmenetet”?
- Hogyan válnak áruvá az egyes dolgok?
- Milyen térbeli egyenlőtlenségek jellemzik a kereskedelmet?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A fogyasztás lehetőségei és mintázatai térbelileg egyenlőtlenek: a fogyasztás egyszerre homogenizál és differenciál a térben. ▪ A fogyasztás tereinek alakítói egyre nagyobb ellenőrzéssel bírnak a termelési hálózatai fölött is. ▪ Az elektronikus kereskedelem a fogyasztás új térbeli egyenlőtlenségeit alakítja ki.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A posztfordi globalizált gazdaságban a fogyasztás minőségileg új helyei jönnek létre.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bár a fogyasztás mindig egy adott helyen, a mikroszinten megy végbe, de beágyazódik a globálistól a helyiig terjedő léptékviszonyokba.

KULCSFOGALMAK

bevásárlóközpont	fogyasztói kultúra	témapark
diszkontkereskedelem	fogyasztói szuverenitás	tömegfogyasztás
élelmiszersivatag	„földrajzi” márkák	tudatos fogyasztás
etikus fogyasztás	hulladék	az utca mint fogyasztási
fesztiválpiactér	a központi helyek elmélete	helyszín
fogyasztás	posztfordi fogyasztás	vonzáskörzet
fogyasztásvezérelt termelés	szabadidő	

SZEMÉLYEK

Walter Christaller

Neil Wrigley

Sharon Zukin

MAGYAR ESETTANULMÁNY: A RUHATURKÁLÁS MINT FOGYASZTÁS TÉRBELISÉGE*Kontextus*

A Magyarországra érkező használt ruha mennyisége 2013-ban 86 ezer t volt, amely a jelentős (53 ezer t) export ellenére meghatározó a lakosság ruházati cikkekkel való ellátásában. Amellett, hogy a ruhaturkálás megítélése és társadalmi gyakorlatai különböző társadalmi csoportokban és az ország különböző részein eltérőek, a használt ruhákhoz való hozzáférés is térben egyenlőtlen. Az esettanulmányban egyrészt a hazai ruhaturkálás globális gazdasági beágyazottságát elemezzük, másrészt a hazai térben egyenlőtlen hozzáférésre mutatunk rá.

1. forrás: A Magyarországon megvásárolható használt ruha eredete – részletek egy híranyagból

A magyar turkálókban árusított ruhák döntő többsége a brit karitatív boltoknak ingyen adományozott árukészletből származik, amit a brit piac már nem tudott felszívni. Ezeket eleinte Afrikába exportálták, de ma már Kelet-Európa is fő célpont. (...)

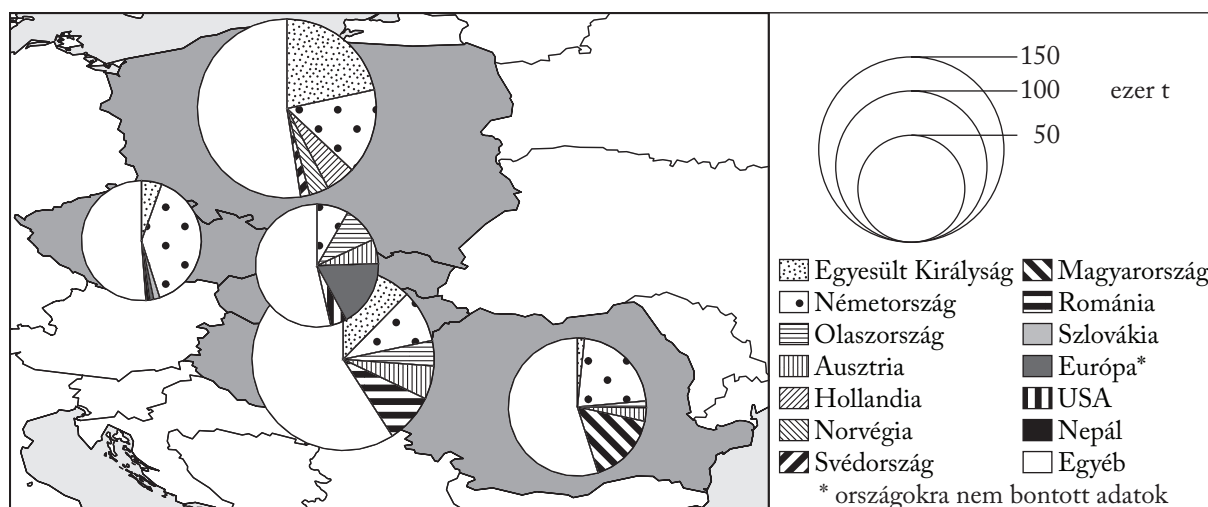
A britek megunt, kinőtt ruháikat és az otthonaikban feleslegessé vált rengeteg apróságot, könyvet, CD-t, táskát, kendőt ingyen odaajándékozzák kedvenc jótékonyági szervezetüknek, amely az önkéntesei által működtetett boltokban ezeket jelképes összegért kínálja eladásra. A szegények így a bolti árak töredékéért juthatnak hozzá ruhához, sokszor még bútorokhoz is. A bevételt pedig a karitatív szervezet működésének támogatására fordítják. És itt kerülnek a képbe a Magyarországon is ismert, angol használt ruhát hirdető cégek. Egy idő után ugyanis ezek a karitatív boltok a britektől több adományt kaptak, mint amit boltjaikban el tudtak adni. Hogy tovább növeljék bevételeiket, a felesleget elkezdték kis cégeknek eladni, amelyek átválogatva, bálás használt ruhaként, külföldön értékesítik.

A karitatív szervezetek először olyan cégeknek adták el a ruhákat, amelyek Afrikába exportáltak. (...) Ez a kreatív újrahasznosítás terjedt ki az utóbbi években Kelet-Európára is, vagyis a ma magyar second-hand boltokban árusított ruhák döntő többsége a brit karitatív boltoknak ingyen adományozott árukészletből származik, amit a brit piac már nem tudott felszívni.

A brit környezetvédelmi minisztérium adatai szerint ezek a használt, és senkinek nem kellő ruhák korábban a szeméttelpeken végezték, évente majdnem 900 ezer tonna mennyiségben. Ez most odaát jelentősen csökkent a felesleg exportálásával.

Forrás: <http://www.hirado.hu/2013/03/05/kiderult-a-magyar-turkalok-titka>

2. forrás: A kelet-európai országokba érkező használt ruha eredete (2013)

Adatok forrása: UN Comtrade

3. forrás: A használt ruha országon belüli elosztásának egyenlőtlenségei

A Magyarországra látogató külföldiek egyik meghatározó élménye a gyakran egészen kis településeken is feltűnő, angol zászlóval jelölt üzletek, melyek brit használt ruhákat kínálnak. (...)

A használsruhaüzlet körülbelül 25 éve indult el Magyarországon, a termelősövetkezetek holland géprongy importjával. A felhasználók azonnal felismerték, hogy a behozott textil túl jó minőségű traktort csutakolni, és hamar megjelentek a garázsturkálók. Rövidesen megindult a már kifejezetten ruházatkodási céllal történő import is.

2012-ben a piac egyik legfontosabb résztvevője a Háda Kft., amelyet a mai napig a szabolcsi Tiszakanyárról irányítanak. Országosan 56 üzletet tartanak fenn, köztük 21-et plázákban. A vállalkozás évek óta komoly összegeket költ el a nyomtatott sajtóban, továbbá rádiós és televíziós hirdetésekre is. Az 1995-ben alakult cég névadója és tulajdonosa Háda György eredetileg építési vállalkozó, s egy ismerős javaslatára fogott bele a használsruha-kereskedésbe. A szakmát menet közben kitanuló, óvatosan növekedő Háda a cégvezetésben szívesen támaszkodik rokoni, baráti kapcsolataira. A 2008-as év óta egyre csökkenő profitú vállalkozás a válság okozta körülményeket a forgalom növelésével kompenzálta, jelenleg a regionális terjeszkedés lehetőségeit vizsgálják, vázolta a cég terveit Lakatos Krisztián, a Háda ügyvezetője.

A piac második szereplője, a szegedi Angex is közel 50 bolttal rendelkezik, bár ötödük partnerüzlet. A 2004-ben alakult cég becslések szerint a Háda forgalmának mintegy negyedét adja el jellemzően vidéki egységeiben. Bár mindkét cég nagyrészt ugyanazokat a beszállítói forrásokat használja, kínálatuk eltérő. (...) A kínálatban tapasztalható eltérés azonban nem minősül hátránynak, a piac bővülésének köszönhetően az Angex bevétele folyamatos emelkedést mutat, forgalmuk az önálló üzletekből szintén áthelyeződni látszik a bevásárlócentrumokba. A cél természetesen az országos hálózat teljes kiépítése, és egyedi szolgáltatások kialakításán is gondolkodnak – mondta el Bálint Zsuzsanna, az Angex ügyvezető igazgatója.

Forrás: http://hvg.hu/plazs/20130506_Turkalokon_no_a_magyar

Kérdések a forrásokhoz

- Melyek a használtruha-áramlás főbb, Kelet-Európát is érintő irányai az 1. és a 2. forrás alapján? Miben hasonló és miben különböző Magyarország a térképen ábrázolt többi kelet-európai országgal összevetve?
- Milyen társadalmi és térbeli egyenlőtlenségeket lehet azonosítani a 3. forrás alapján? Kik férhetnek hozzá ezekhez a ruhákhoz és kik nem?
- Milyen globális és lokális hatalmi viszonyokat termel újra a használtruha-kereskedelem és -fogyasztás?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Simányi L. (2005): Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika*, 51–52: 165–195.

- Melyek az egyes elméletek legfontosabb megállapításai a fogyasztás és a társadalom kapcsolatáról?
- Hogyan lehet meghatározni a tárgyak és a fogyasztó viszonyát a fogyasztói társadalomban?
- Hogyan egészíthetők ki a tanulmányban említett elméletek a tér, a hely és a lépték fogalmával?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Gille, Zs. (2010): Actor networks, modes of production, and waste regimes: reassembling the macro-social. *Environment and Planning A*, 42 (5): 1049–1064.

- Melyek a magyarországi hulladékrezsimek fő korszakai és jellemzői?
- Miben nyújt mást a hulladékrezsim fogalma a hagyományos közgazdaságtanhoz és más elméletekhez képest?
- Hogyan kapcsolja össze a tanulmány a makro- és a mikroszint vizsgálatát?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Milyen szempontokkal egészíti ki a gazdaságföldrajz a fogyasztás gazdaságtanának és a fogyasztás szociológiájának lehetséges vizsgálati területeit?
- Hogyan termeli újra a termelés által létrehozott térbeli egyenlőtlenségeket a fogyasztás?
- Mi Magyarország és Kelet-Európa szerepe a fogyasztás globális mintázataiban? Hogyan jelenik meg a globalizált fogyasztás a települések, a háztartások, az egyének mikrotereiben?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

collective consumption; consumption; Disneyfication; leisure; recreation

Tankönyvi fejezet

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 15. Consumption: you are what you buy*. 466–496.

Gidwani, V. (2012): Waste/value. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 275–288.

Mansvelt, J. (2012): Making consumers and consumption. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 275–288.

Könyv és könyvféjezet

Gille, Zs. (2007): *From the cult of waste to the trash of heap: the politics of waste in socialist and postsocialist Hungary*. Indiana University Press, Bloomington.

Sikos T. T.–Hoffmann I.-né (2004): *A fogyasztás új katedrálisai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

Wrigley, N.–Lowe, M. (2002): *Reading retail: a geographical perspective on retailing and consumption spaces*. Arnold, London.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Environment and Planning A 43 (9) (2011) – (New) borders of consumption

Múltunk 53 (3) (2008) – Fogyasztástörténet

Folyóiratcikk

Progress reports: Geographies of consumption. *Progress in Human Geography*.

Fehérvári, K. (2002): American kitchens, luxury bathrooms, and the search for a ‘normal’ life in postsocialist Hungary. *Ethnos: Journal of Anthropology*, 67 (3): 369–400.

Gregson, N.–Cragg, M.–Ahamed, F.–Akhter, N.–Ferdous, R. (2010): Following things of rubbish value: end-of-life ships, “chock-chocky” furniture and the Bangladeshi middle class consumer. *Geoforum*, 41 (6): 846–854.

Gulyás E. (2008): Az etikus fogyasztás értelmezései. *Szociológiai Szemle*, 18 (1): 106–127.

Miller, D. (2005): A fogyasztás mítoszai. *Replika*, 51–52: 239–226.

Nagy E. (2006): A fogyasztás átalakuló tereinek szabályozási-tervezési környezete Kelet-Közép-Európában. *Európai Tükör*, 11 (6): 49–69.

Pike, A. (2009): Geographies of brands and branding. *Progress in Human Geography*, 33 (5): 619–645.

Zentai V. (1996): A fogyasztás kultúrája és a történelem. *Replika*, 21–22: 139–159.

Egyéb források

Tudatos Vásárlók Egyesülete – <http://tudatosvasarlo.hu/>

V.

**A GAZDASÁG TÉRBELISÉGÉNEK
TÁRSADALMI VISZONYAI**

CÉLOK

- Bemutatni a térbeliség jelentőségét az osztályhelyzet kialakulásában és újratermelésében.
- Összefüggésbe hozni a több léptéken zajló gazdasági átalakulásokat a társadalom osztály-szerkezetének megváltozásával.

ISMÉTLÉS

- Milyen alapfogalmakkal dolgozik a gazdaságszociológia?
- Milyen térbeli egyenlőtlenségeket termel a tőke–munka ellentét?
- Hogyan változtatta meg a társadalmat a fordizmusból a posztfordizmusba való „átmenet”?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A szociológiában az osztályelemzés a „társadalmi térrel” foglalkozik, így gondolatísága nem áll távol a földrajz térfelfogásától. ▪ A globális gazdasági térben elfoglalt helyzet befolyásolja az egyének osztályhelyzetét, a társadalom osztály-szerkezetét.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az osztályszerkezet helyről helyre változó kinézetét az egyenlőtlen fejlődés befolyásolja, egyúttal a helyek tulajdonságai vissza is hatnak az össtsársadalom osztály-szerkezetére.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A társadalom osztály-szerkezetére a kapitalizmus több léptéken zajló kibontakozása hat. ▪ A nemzetállami lépték az állam osztályfolyamatokat szabályozó szerepe miatt ki-tüntetett helyzetű. ▪ A magyar osztály-szerkezet nem érthető meg a magyar gazdaság helyi és globális beágyazottságának elemzése nélkül.

KULCSFOGALMAK

dolgozó szegénység
elit
értelmiség
habitus
harmadik út
háztartás
kizsákmányolás

marginalizáció
mező (Bourdieu)
munkamegosztás
munkásosztály
osztály (társadalmi)
osztályharc
prekariátus

réteg (társadalmi)
státusz
szegénység
tartaléksereg
területi munkamegosztás
tőkés osztály
underclass

SZEMÉLYEK

Pierre Bourdieu

Karl Marx

Max Weber

MAGYAR ESETTANULMÁNY: FÉLRESIKLÓ OSZTÁLYELEMZÉSEK ÉS TERÜLETI „DIMENZIÓIK”

Kontextus

A magyar társadalom szerkezetének leírása és megértése a rendszerváltás után mélyülő társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek közepette új feladatokat adott a szociológiának. Az egyenlőtlen fejlődésnek köszönhetően a rendszerváltást követő transzformációs, majd a 2008-ban kezdődő gazdasági válság a társadalom szerkezetének térbeli különbségeit is a köztudatba emelte. Ugyanakkor a szociológiatudomány történeti-társadalmi meghatározottságai miatt a magyar társadalom szerkezetét feltárni kívánó kutatások félresiklottak, számos elméleti-fogalmi-módszertani hiányosságot mutatnak. Az esettanulmányban egy friss magyarországi kutatás nyomán megismerkedünk az „osztályelemzésnek” mondott struktúrakutatás problémáival, valamint rámutatunk a vizsgálat leegyszerűsítő térfelfogására.

1. forrás: A vélt új magyar osztályszerkezet és területi meghatározottságai – Részletek az Osztálylétszám 2014 kutatás sajtóközleményéből

A hazánkban eddig legnagyobb, 13 560 fő megkérdezésével megvalósított Osztálylétszám 2014 kutatás a GfK Piackutató Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont szakmai együttműködésének eredménye. A kutatás egyedülálló módon az egyidejűleg az egyén rendelkezésére álló gazdasági, kapcsolati és kulturális tőke szemszögéből térképezi fel a hazánkban mára kialakult osztályszerkezetet, határozza meg az egyes osztályokba tartozók számosságát és vázolja fel azok főbb jellemzőit. (...)

A (...) kutatás eredményei azt mutatják, hogy a magyar társadalom osztályszerkezetével kapcsolatban az ezredfordulón megfogalmazott várakozások nem teljesültek és hazánkban mai napig nem alakult ki a középosztály. A társadalom rétegei egyfajta körte formában épülnek egymásra, amely a legszélesebb alsóbb osztályoktól felfelé haladva egyre keskenyedik. Az osztályok közötti átjárás korlátozott – míg lejjebb kerülni viszonylag könnyű, addig felsőbb osztályba lépni meglehetősen nehéz. (...) A kutatás felhívja a figyelmet az ország területi megosztottságára, hiszen óriási a szakadék a fővárosi-nagyvárosi és a kisvárosi-falusi lakóhely között.

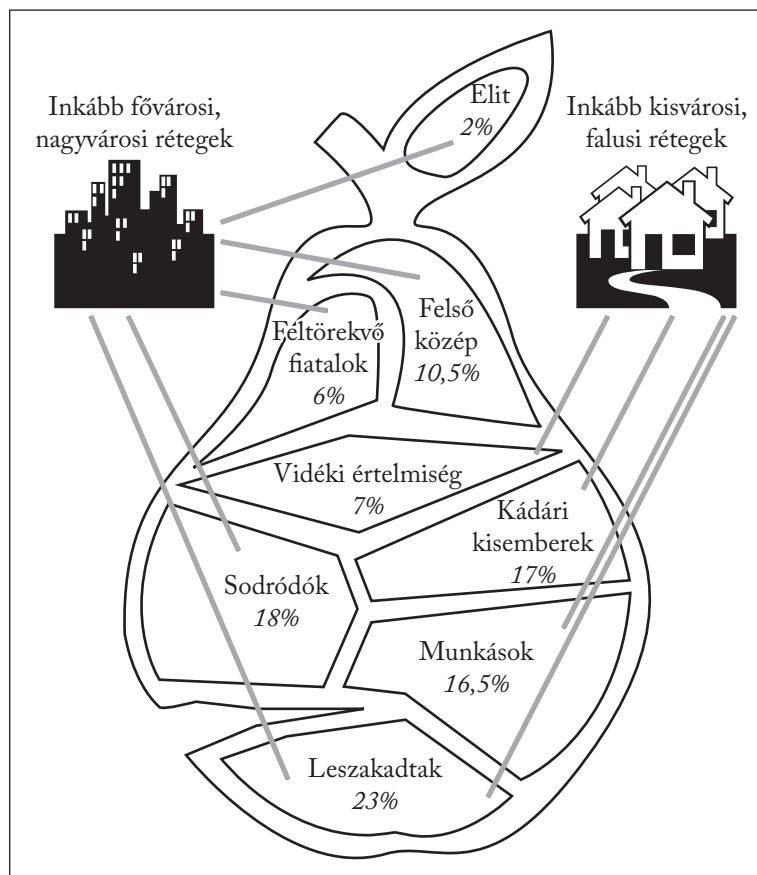
Területi szakadék

Ma Magyarországon a lakóhely és az életkor a rétegződésben elfoglalt társadalmi pozícióban meghatározóbb, mint azt a korábbi mérések alapján vélelmezni lehetett. A nemek szerint nincsenek jelentős különbségek, az iskolai végzettség azonban továbbra is meghatározó, alapvető szempontja a társadalmi hovatartozásnak.

Megállapítható, hogy a felsőbb társadalmi osztályok tagjai jellemzően fővárosi/nagyvárosi lakóhelyen élnek és magasan iskolázottak, míg a vidéki kisvárosi/falusi lét, valamint a képzettség hiánya szinte determinálja az alsóbb osztályhoz való tartozást.

Forrás: <http://www.gfk.com/hu/news-and-events/press-room/press-releases/lapok/osztalyletszam-2014-magyarorszagon-nincs-igazi-kozeposztaly.aspx>

2. forrás: A magyar társadalom osztályai (vagy rétegei) 2014-ben

Forrás: http://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/Osztalyletszam2014_MTATK.pdf

3. forrás: Félresikló osztályelemzések a magyar szociológiában

Magyarország második világháború utáni szovjetizációjával a szociológia is tiltott tudományvá vált. A társadalom szerkezetéről folytatott valamennyi diskurzusnak ahhoz a hivatalos sztálini társadalomképhez kellett igazodnia, amely szerint a szocialista társadalmat többé nem feszítik osztályellentétek, s az osztályok közötti különbségek folyamatosan csökkennek. (...) 1963-tól (...) megkezdődött e sztálini társadalomkép kritikája is. Az első kritikai hullám a szocializmusban is fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségekre, a szocialista társadalom rétegzettségére hívta fel a figyelmet. A hetvenes évek első felében megjelenő második kritikai hullám a szocialista társadalom osztályszerkezetét olyan társadalmi viszonyrendszerként értelmezte, amely szisztematikusan termeli az egyenlőtlenségeket. A hatalom beavatkozása csakhamar elnémította és elfojtotta e kritikát (különösen ez utóbbi, osztályelemzésen alapuló bírálatot), és újra kötelezővé tette a sztálini marxizmus osztálykonceptióját.

E fordulat eredményeként a hetvenes évek közepétől a szociológia visszamenekült a pozitivistá rétegződéskutatás védősáncai mögé. (...) A kapitalista „átmenet” időszakában a magyar szociológusok (...) minden akadály nélkül elkötelezhették magukat (...) a nyugati társadalomtudományi gyakorlat mellett, (...) a kritikai osztályelemzés perspektívája marginalizálódott a posztoszocialista „átmenet” hazai szociológiai értelmezésében. (...)

A (...) magyarországi társadalmi viszonyokat a kapitalista világ gazdaság által integrált globális gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok részeként kívánjuk megérteni.

Az osztálypozíciót ezen a kereten belül a világméretű munkamegosztásban betöltött és annak dinamikáiban folyamatosan alakuló pozícióként gondoljuk el, ami nem feltétlenül jelentkezik az ugyanarra a termelési pozícióra globálisan jellemző stabil fenomenológiai tulajdonságokban. Az osztályelemzés tehát elsősorban nem mint a termelési pozícióknak megfelelő fenomenológiai csoporttulajdonságok azonosítása érdekel minket, hanem mint olyan alapvető eszköz, amely a különböző társadalmi csoportok közti erőviszonyok alakulását az illető társadalmi csoportokat integráló termelési és újratermelési dinamikák felől értelmezi.

A magyar társadalomszerkezet megértésére vonatkozóan ennek a szemléletnek az alapvető hozadéka az, hogy a magyar társadalom csoportjai közti viszonyokat a világgazdaság által integrált globális termelésben és nem csak a magyar állam határain belül értelmezzük. A mi célunk ebből következően nem kifejezetten a „magyar” osztályszerkezet leírása, hanem inkább a magyar társadalmi viszonyok elhelyezése abban a világméretű történeti interakcióban, amelynek részeként kialakulnak.

Forrás: Éber M. Á.–Gagy Á. (2014): Osztály és társadalomszerkezet a magyar szociológiában. *Fordulat*, 21: 170–191. 171–172.

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen fogalmi zavarok azonosíthatók az 1. forrásban a 3. forrás megállapításai alapján?
- Milyen viszonyt fogalmaz meg az 1. és a 2. forrás a társadalmi „osztályok” és a térbeliség között?
- Figyelemmel van-e az 1. és a 2. forrás az osztályhelyzetek globális léptékére olyan módon, mint ahogyan azt a 3. forrás megfogalmazza?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Dangschat, J. S. (2008): A fordizmus utáni időszak osztálystruktúrái. *Fordulat*, 2: 116–158.

- Milyen folyamatok alakítják és termelik újra az osztálystruktúrát Dangschat szerint?
- Hogyan alkalmazza a regulációs elméletet a szerző az osztálystruktúrák leírására?
- Hogyan jelenik meg a szövegben a térbeliség és a lépték fogalma?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Smith, N. (2000): What happened to class? *Environment and Planning A*, 32 (6): 1011–1032.

- Milyen strukturális okai vannak annak, hogy az osztály előtérbe került (az 1970-es években), majd háttérbe szorult (a későbbiekben) a földrajzi kutatásokban?
- Miért szükséges, hogy újból használjuk az osztály fogalmát?
- Vannak-e olyan hirdetések a magyar médiában, amelyek a szöveg bevezetőjében szereplő módon nem foglalkoznak, bár foglalkozhatnának az osztályhelyzettel?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miben egészítheti ki a földrajzi szemlélet a szociológia osztályelemzéseit?
- Miként ágyazódik be a magyar társadalom osztályszerkezete a globális gazdaság által meghatározott társadalomstruktúrákba?

- Milyen erők hatottak a magyar társadalom osztályszerkezetének átalakulására a rendszerváltás után, és ez milyen térbeli egyenlőtlenségeket hozott létre?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

capitalism; class; division of labour; Marxism; peasant; social formation; underclass

Tankönyvi fejezet

Leslie, D.–Rantisi, N. M. (2012): The rise of a new knowledge/creative economy: prospects and challenges for economic development, class inequality, and work. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 458–471.

Sadler, D. (2000): Concepts of class in contemporary economic geography. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 325–340.

Szelényi I. (2010): A kelet-európai újosztály-stratégia távlatai és korlátai: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz önkritikus felülvizsgálata (1986–87). In: Angelusz R.–Éber M. Á.–Gecser O. (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto/ch03s05.html

Könyv és könyvfejezet

Eyal, G.–Szelényi, I.–Townsend, E. R. (2000): *Making capitalism without capitalists: class formation and elite struggles in post-communist Central Europe*. Verso, London.

Kalb, D.–Halmai, G. (2011): *Headlines of nation, subtexts of class: working class populism and the return of the repressed in neoliberal Europe*. Berghahn Books, New York.

Massey, D. (1995): *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*. 2nd edition. Macmillan, London.

Sayer, A.–Walker, R. (1992): *The new social economy: reworking the division of labor*. Blackwell, Oxford.

Wilson, D.–Keil, R. (2013): A valódi kreatív osztály. In: Jelinek, Cs.–Bodnár J.–Czirfusz M.–Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 322–331.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Antipode 40 (1) (2008) – Geography and new working class studies.

Antipode virtual issue – Class, politics, and representation. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1467-8330/homepage/virtual_issues.htm#CLASS](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1467-8330/homepage/virtual_issues.htm#CLASS)

Fordulat 19 (2012) – Prekariátus

Folyóiratcikk

Stenning, A. (2005): Where is the post-socialist working class? Working-class lives in the spaces of (post-)socialism. *Sociology*, 39 (5): 983–999.

Szalai E. (2008): A kelet-európai átalakulás nagy kérdései és az értelmiség. *Politikatudományi Szemle*, 17 (3): 111–126.

Therborn, G. (2013): Osztály a XXI. században. *Eszmélet*, 97: 16–40.

CÉLOK

- Bemutatni, hogy a gazdaság fogalma és a gazdaság térbelisége a férfi–nő dimenzió mentén is különbözik.
- Érzékeltetni, hogy a globális tőkefelhalmozás működését a vállalatok nem kizárólag a gazdasági tevékenységükkel, hanem csakis a társadalmi újratermelés más intézményeivel együtt képesek biztosítani.

ISMÉTLÉS

- Mit tartalmaz a neoklasszikus közgazdaságtan gazdaságfogalma? Miért hasznos a gazdasági jéghegy metaforája a gazdaság sokszínűségének vizsgálatára?
- Hogyan magyarázza a gazdaságszociológia a gazdasági viselkedést?
- Mit takar az elsődleges, másodlagos és harmadlagos tőkekörforgás fogalma?
- Mi a szerepe a fogyasztásnak a gazdaságban?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A genderviszonyok térbeli egyenlőtlenségeket mutatnak, valamint maguk is térbeli egyenlőtlenségeket termelnek. ▪ A társadalmi újratermelés intézményeihez térben egyenlőtlen a hozzáférés, ami újratermeli az egyenlőtlen fejlődést.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gender szempontú vizsgálatok a társadalmi térben helyezik el a nőket és a férfiakat, a földrajz ezt kiegészíti a földrajzi térben elfoglalt pozíciók elemzésével.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A háztartások a gazdasági folyamatok olyan léptékét képviselik, amelyet a hagyományos vizsgálatok sokszor figyelmen kívül hagynak, pedig azokban a társadalmi egyenlőtlenségek konfliktusokkal teli újratermelése zajlik. ▪ A gazdaság több léptéken szerveződő módja befolyásolja a társadalmi újratermelés lehetőségeit és az azokról szóló küzdelmeket.

KULCSFOGALMAK

alternatív módon fizetett munka
feminista földrajz
fizetetlen munka
gazdasági jéghegy

gender (társadalmi nem)
háztartás
heteronormativitás
közszolgáltatások
létminimum

munkamegosztás
nemek közötti munkamegosztás
patriarchátus
szituációba ágyazott tudás

társadalmi jólét
társadalmi költségek

társadalmi szerződés

társadalmi újratermelés

SZEMÉLYEK

J. K. Gibson-Graham

Donna Haraway

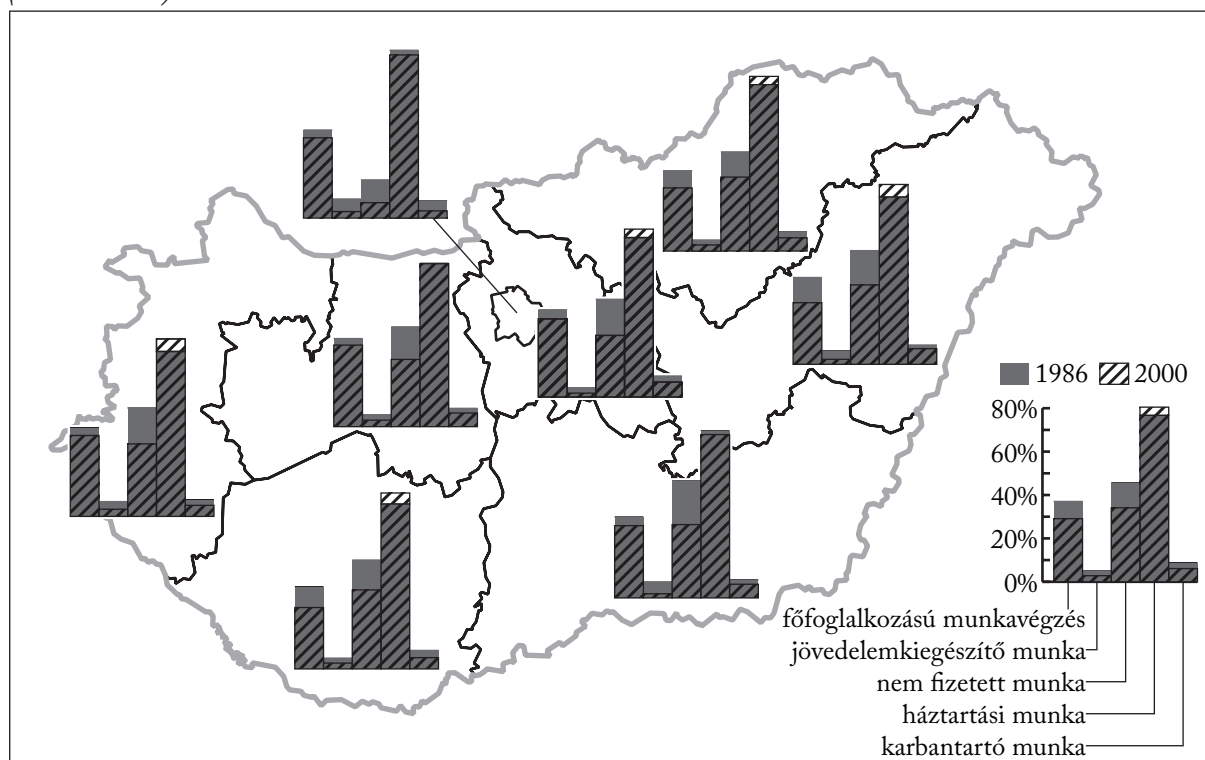
Linda McDowell

MAGYAR ESETTANULMÁNY: VÁLTOZÓ MUNKAMEGOSZTÁS A MAGYAR HÁZTARTÁSOKBAN (1986–2010)

Kontextus

A társadalmi újratermelés biztosítása Magyarországon is jelentős mértékben változott az elmúlt évtizedekben: a gazdasági rendszerváltás a társadalmi cselekvési formákat és a társadalmi normákat egyaránt megváltoztatta. Ezek a változások viszont mind területileg, mind a településhierarchia mentén differenciált módon mentek végbe, így újabb bizonyítékát adják az egyenlőtlen fejlődésnek. Az esettanulmányban a Központi Statisztikai Hivatal időmérleg-vizsgálatai és egy szakkikkészlet alapján tekintjük át a társadalmi újratermelés különböző formáinak jelentőségét, nemi és területi egyenlőtlenségeit. Emellett áttételesen arra is figyelmet fordítunk, hogy az értéktermelési folyamat statisztikai mérése önmagában is egyenlőtlenségek forrása: a különböző munkaformák értékének meghatározása társadalmi hierarchiákat termel, vitatható és megvitatható kérdés.

1. forrás: Az egyes munkaformákat végzők részarányának területi különbségei és időbeli változásai (1986–2000)

Forrás: Czirfusz M. (2014): A munka sokszínű formái és a változatos területi fejlődés. In: Jeney L.–Hideg É.–Tózsai I. (szerk.): *Jövőkföldrajz. A hazai gazdasági fejlődés területi és települési aspektusai a jelenben és a jövőben*. BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapest, 43–54. 53.

2. forrás: A 10–84 éves népesség napi időfelhasználása nemek és a lakóhely településtípusa szerint (perc, 2009/2010)

A) Férfiak

<i>Tevékenység</i>	<i>Budapest</i>	<i>Megyeszék- hely</i>	<i>Egyéb város</i>	<i>Község</i>	<i>Együtt</i>
I. Társadalmilag kötött tevékenységek	405	407	414	429	416
1. Kereső- és termelőtevékenység	170	195	198	210	197
2. Tanulás, önképzés	50	34	43	42	42
3. A saját háztartás ellátása	67	67	78	82	75
4. Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele, ügyintézés	22	21	16	13	17
5. Gyermekellátása, gondozása (saját)	16	22	15	15	16
6. Közlekedés	20	22	19	18	19
II. Fiziológiailag kötött tevékenység (alvás, étkezés stb.)	729	712	729	730	726
III. Szabadon végzett tevékenységek	306	321	297	282	298
<i>Összesen</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>

B) Nők

<i>Tevékenység</i>	<i>Budapest</i>	<i>Megyeszék- hely</i>	<i>Egyéb város</i>	<i>Község</i>	<i>Együtt</i>
I. Társadalmilag kötött tevékenységek	451	449	464	477	463
1. Kereső- és termelőtevékenység	126	126	132	134	131
2. Tanulás, önképzés	34	36	43	36	38
3. A saját háztartás ellátása	151	168	177	197	177
4. Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele, ügyintézés	32	26	21	16	23
5. Gyermekellátása, gondozása (saját)	35	36	36	38	36
6. Közlekedés	22	23	23	22	22

<i>Tevékenység</i>	<i>Budapest</i>	<i>Megyeszékhely</i>	<i>Egyéb város</i>	<i>Község</i>	<i>Együtt</i>
II. Fiziológiailag kötött tevékenység (alvás, étkezés stb.)	723	715	728	722	723
III. Szabadon végzett tevékenységek	266	276	249	241	254
<i>Összesen</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>	<i>1440</i>

Forrás: KSH (2012): *Időmérleg 2009/2010. Összefoglaló adattár*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 16–19.

3. forrás: *A fogyasztás és a társadalmi újratermelés kapcsolata, a bővülő munkamegosztás*

A fogyasztásra általában úgy gondolunk, mint a termelés és körforgás láncának végső eleme, amely kívül esik a gazdasági rendszeren, annak ellenére, hogy mindegyik elem növelte az árumennyiségek kibocsátását és felszívódását. Ugyanakkor a fogyasztás folyamata is munkamegosztást szükségeltet és irányít. (...) A fogyasztás több, mint a gazdasági kibocsátás felszívása: a fogyasztás emberi tevékenység, amely többletmunkát szükségeltet. Mivel ezt a munkát hagyományosan nagyrészt nők és szolgák végezték a háztartásokban, a társadalom piaci viszonyokon kívül eső részén, ezért általában nem kezelik olyan súllyal, mint amelyet megérdemelne. Ez a fajta fogyasztási munka továbbra is fontos, bár egyre inkább a fogyasztási cikkekről szól: porszívókról, mosógépekről és autókról; továbbá visszaszorul, ahogy a kapitalista szellem behatol oly sok egyszerű, korábban az otthonokban végzett tevékenységekbe, mint a főzés, a szórakoztatás és a javítás. Ezzel párhuzamosan a fogyasztási terek és tevékenységek sokasága nőtt ki a földből az otthonokon, az utcán vagy a városrészi kocsmán kívül. A nagy kiterjedésű városi lakóövezeteket, amelyekben az otthoni élet történik, megerősíti az a tőke- és munkamennyiség, amelyet utakba, közművekbe, épületekbe, parkokba, hulladékgyűjtésbe és önkormányzatokba ölnek. A kertvárosok mögött a turisztikai fogyasztás hatalmas terei húzódnak, Disneylandtól Waikikiig, az ezt támogató munkások és infrastruktúra hadával. Mindezen tevékenységek mögött pedig az utóbbi évek leggyorsabban bővülő ágazatai, a „szociális szolgáltatások” állnak, amelyekkel tulajdonképp mindenki találkozik: oktatás, egészségügy, katonaság/rendőrség/igazságszolgáltatás. Önmagukban is nagyfokú munkamegosztást mutatnak, és olyan területei a társadalmi fogyasztás megtermelésének, amelyek közvetlenül a személyre hatnak, nem pedig a tömeges körforgásra állítanak elő javakat (bár maguk is nagy mennyiségben hasznosítanak ilyen javakat, a gyógyszerektől a fegyverekig).

Walker, R. A. (1993): The hidden dimension of industrialization. An expanding division of labour. *Futures*, 25 (6): 673–693. 677–678.

Kérdések a forrásokhoz

- Hogyan változott meg a munka és a nem munka elkülönülése a magyar háztartásokban az 1. forrás alapján, és mik lehetnek a változások okai?
- Melyek a főbb nemi és területi törésvonalak a háztartások időfelhasználásában az 1. és a 2. forrás alapján?
- Milyen tevékenységeket tekint érték(es)nek a 2. és a 3. forrás, és mit nem?
- Mennyiben erősítik meg és mennyiben cáfolják a 3. forrás megállapításait vagy feltételezéseit az 1. és a 2. forrás magyarországi empirikus adatai?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Hanson, S. (1993): Földrajz és feminizmus: összetalálkozó világok? *Tér és Társadalom*, 7 (1–2): 19–36.

- Mit jelent a feminista társadalomkritika, és milyen kapcsolódási pontjai vannak a gazdasági jelenségekkel?
- Milyen három témán keresztül mutatja be Hanson a földrajz és a feminista társadalomkritika összekapcsolódását?
- Hogyan lehet a nők szerepét gazdaságföldrajzi szempontból vizsgálni a helyi munkaerőpiacokon?
- Milyen tanulságai vannak a cikknek a magyarországi viszonyok tanulmányozásában?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Katz, C. (2001): Vagabond capitalism and the necessity of social reproduction. *Antipode*, 33 (4): 709–728.

- Hogyan alakult át a globalizáció hatására a társadalmi újratermelés?
- Hogyan illeszkedik a cikk által használt topográfia- és ellentopográfia-fogalom a korábban megismert tér-, hely- és léptékfogalmakhoz?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miért hasznos és miért félrevezető, ha elválasztjuk egymástól a munkahelyet és az otthonot (háztartást) mint a munkavégzés helyeit?
- Hogyan változott az állam szerepe a társadalmi újratermelés feltételeinek biztosításában?
- Milyen intézményeket biztosít az állam és milyen intézményeket biztosítanak a vállalatok a munkaerő szükségesség mértékű és minőségű újratermeléséhez?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

division of labour; domestic labour; domesticity; everyday life; gender and development; household; restructuring; social reproduction

Tankönyvi fejezet

Chari, S. (2012): Subalternities that matter in times of crisis. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 501–513.

Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 13. Gendered economies: does gender shape economic lives?* 402–431.

Fincher, R. (2004): Class and gender relations in the local labor market and the local state. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 304–314.

- Gregson, N. (2000): Family, work, and consumption: mapping the borderlands of economic geography. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 311–324.
- Larner, W. (2012): New subjects. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 358–371.
- McDowell, L. (2004): Thinking through work: gender, power, and space. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 315–328.
- McDowell, L. (2007): Sexing the economy. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 60–70.
- Oberhauser, A. M. (2000): Feminism and economic geography: gendering work and working gender. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 60–76.
- Parry, B. (2012): Economies of bodily commodification. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 213–225.
- Timár J. (2002): Feminista földrajz. In: Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I. Dialóg* Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 295–312.
- Timár J. (2007): Társadalmi nemek, aprófalu- és közösségtanulmányok. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány*. Pécsi Tudományegyetem BTK Kommunikációs Tanszék, Pécs, 115–133.

Könyv és könyvfejezet

- Hadas M. (szerk.) (1994): *Férfiuralom: írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör, Budapest.
- Hanson, S.–Pratt, G. (1995): *Gender, work, and space*. Routledge, London, New York.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

- Antipode 35 (3) (2003)
Feminist Economics – <http://www.feministeconomics.org/>
Tér és Társadalom 7 (1–2) (1993)

Folyóiratcikk

- Cox, R. (2013): House/work: home as a space of work and consumption. *Geography Compass*, 7 (12): 821–831.
- King, R.–Castaldo, A.–Vullnetari, J. (2011): Gendered relations and filial duties along the Greek-Albanian remittance corridor. *Economic Geography*, 87 (4): 393–419.
- McDowell, L. (megjelenés alatt): Gender, work, employment and society: feminist reflections on continuity and change. *Work, Employment and Society*, doi:10.1177/0950017014543301
- Pratt, G. (2003): Valuing childcare: troubles in suburbia. *Antipode*, 35 (3): 581–602.
- Smith, A.–Stenning, A. (2006): Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in postsocialism. *Progress in Human Geography*, 30 (2): 190–213.
- Urry, J. (2010): Idő, szabadidő és társadalmi identitás. *Replika*, 70: 51–66.

CÉLOK

- Megérteni, hogy a kultúra és a gazdaság egymástól elválaszthatatlan fogalmak.
- Bemutatni a földrajz szerepét a fogyasztási kultúrák globalizálódásának megértésében.
- Hangsúlyozni a vállalatok működésében a vállalati kultúrák és szubkultúrák jelentőségét.
- Bemutatni, hogy napjaink várospolitikájában miért vált fontossá a kultúrára alapozott fejlesztés, és melyek ezek ellentmondásai.

ISMÉTLÉS

- Hogyan alakult át az 1970-es évektől kezdve a globális gazdaság működés módja?
- Miért nem választható el egymástól a természet és a társadalom fogalma a gazdaságföldrajz számára?
- Melyek a vállalatok nemzetköziesedésének korlátai?
- Melyek az utóbbi évtizedekben a fogyasztás új helyszínei a városokban, és ezekben hogyan termeljük újra személyes és csoportidentitásainkat?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A tér korlátozza a kultúra globális terjedését. ▪ A globalizáció kultúrák találkozásának, piaci kulturális kölcsönhatásoknak és konfliktusoknak a színtere. ▪ A kulturális fordulat nyomán a gazdaságföldrajz nemcsak az abszolút (fizikai) teret teszi vizsgálat tárgyává, hanem a kapcsolati (relációs) vagy társadalmi tereket is.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az egyes helyeken a különböző kultúrák különböző gazdasági folyamatokat eredményeznek: ez egyaránt igaz a kultúra termékeinek létrehozására, eladására és fogyasztására. ▪ A gazdaság szociokulturális beágyazottsága helyről helyre változik. ▪ A kulturális városfejlesztés lehetőségei helyről helyre különbözőek.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A kultúra és a gazdaság kapcsolatát csak több léptéken együttesen értelmezhetjük: a lokális és a globális szint kölcsönösen meghatározzák egymást. ▪ A helyi kulturális várospolitikák nem függetlenek a globális gazdasági folyamatoktól.

KULCSFOGALMAK

Európa kulturális fővárosa
immateriális javak

kreatív osztály
a kultúra áruvá válása

kultúra: gazdaság hibrid
kulturális fordulat

kulturális gazdaság	együttműködése)	vállalkozói város
kulturális városfejlesztés	új gazdaság	
posztstrukturalizmus	vállalati kultúra	
PPP (a köz- és magánszféra	vállalati szubkultúra	

SZEMÉLYEK

Richard Florida

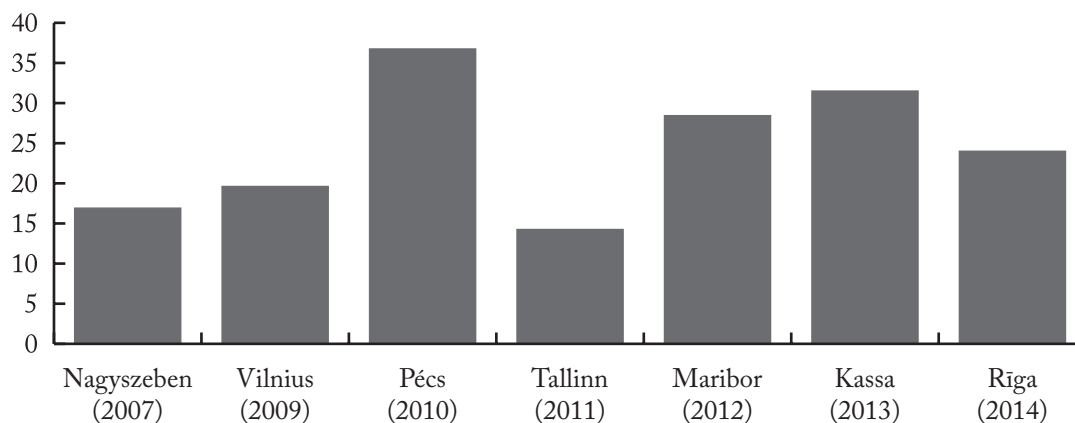
David Harvey

MAGYAR ESETTANULMÁNY: PÉCS 2010 – EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

Kontextus

Az Európa kulturális fővárosa (ECOC) címet az Európai Unió egy-egy évre adja 1985 óta, az utóbbi években két-két városnak (egy „új” és egy „rég” tagállamból). A városok az egy év alatt részben uniós támogatással kulturális programokat szerveznek, tágabb értelemben kulturális városfejlesztést hajtanak végre. 2010-ben Magyarországról Pécs volt Európa kulturális fővárosa. A programot számos bíráló érte: azt a vállalkozói város megtestesülésének tartják (amely a tőkebefektetők érdekeit szolgálja, nem pedig a város lakosságát), a kapcsolódó fejlesztések sokszor gazdaságilag fenntarthatatlanok (és olyan látványberuházások, amelyek semmit sem oldanak meg a városok társadalmi problémáiból), általánosságban pedig mítosz, hogy pusztán a kultúrán keresztül hosszú távon is gazdasági növekedést lehessen hozni a városokba. Az esettanulmányban ezeket az ellentmondásokat értelmezzük, egy aspektusból rámutatva a kultúra és a gazdaság összefonódására.

1. forrás: Kelet-európai városok Európa kulturális főváros programjainak költségvetése (millió €)

Adatok forrása: Garcia, B.–Cox, T. (2013): *European Capitals of Culture: success strategies and long-term effects*. European Parliament; <http://ecoc-doc-athens.eu/kosice-home/financial-information/481-kosice-2013.html>; http://latinst.lv/wp-content/uploads/2013/11/Faktu-lapa_European-Capital-of-Culture_webam.pdf

2. forrás: Részletek a 2010-es kulturális főváros programok hivatalos európai uniós értékeléséből

Pécs átfogó célja (...) a Délkelet-Európával való együttműködés előmozdítása volt, valamint az, hogy kaput nyisson az ebbe a régióba tartozó országok felé. A gyakorlatban azonban ezek a tevékenységek inkább új infrastruktúra létrehozására irányultak (amelynek finanszírozása

az egy évet követően nehézségekbe ütközhet), nem pedig az ECOC átfogó céljához kapcsolódó művészi témák feldolgozására összpontosítottak. (...)

Pécs célja az volt, hogy a művészetet és a kultúrát a korábbi ipari területek gazdasági és társadalmi rehabilitációjának egyik eszközévé avassa. (...) Pécssett az új kulturális vagy felújított létesítmények álltak az ECOC középpontjában, és ezeket egyben a kultúra, valamint a város hosszú távú fejlődése zálogának tekintették. Itt az ECOC lendületet adott más infrastrukturális beruházásoknak is, például a Pécsset Budapesttel összekötő autópályaszakasz megépítésének. (...)

2010 tapasztalatai azt is mutatják, hogy az ECOC segíthet átformálni a városokról kialakított képet, illetve nagyobb nemzetközi jelenléteket biztosíthat számukra, noha ezek szükségességének vagy megvalósíthatóságának mértéke változó. (...) [A hatás] valószínűleg vagy egy meghatározott területre összpontosul, vagy a terület kapcsolatrendszerének és ismertségének bővülését is magában foglaló hatásokkal jár, nem pedig a kulturális pezsgésben történő léptékváltást jelent.

Forrás: Európai Bizottság (2011): *A 2010-es Európa Kulturális Fővárosa („Essen a Ruhr-vidékért”, Pécs és Isztambul) eseménysorozat utólagos értékelése*. COM (2011) 921 végleges. Brüsszel, 2011. december 20.

3. forrás: Újságcikk-részlet Pécs 2010 és 2014 közötti városfejlődéséről és az Európa kulturális fővárosa címről

Ami azt illeti, sok pécsinek tűnhet úgy, hogy akármilyen is fogott a város az elmúlt lassan nyolc évben, nem sült ki belőle semmi jó. Az Európa Kulturális Fővárosa címet azzal nyerte el Pécs, hogy elindul az országos szintű kulturális decentralizáció, a város pedig Európa kulturális térképére kerül. Ehelyett a projektet a bénázások sora és a kármentés határozta meg, no meg persze a menet közben kitört gazdasági világválság, ami óriási csapást mért a város és az egész térség gazdaságára is. (...)

Pénz jött (...) dögvél: a város köztereinek átalakításába és új, európai színvonalú kulturális létesítmények kialakításába 35 milliárd forintot öltek, és a 2010-es, illetve 2009-es év programjaira, valamint azok kommunikációjára is több mint kétmilliárd forint jutott. Az eredmény: látványosan megroppant pécsi kulturális élet, súlyos anyagi gondokkal küzdő új intézményhálózat, továbbra sem biztató idegenforgalmi adatok.

Az új intézmények küszködése kétségkívül nem a pécsiek hibája, hiszen a 2008 végén beütő válság több idegenforgalmi beruházást is lenullázott a városban. (...) A Márta István által vezetett Zsolnay Negyed vergődése azonban ezzel együtt is látványos. (...) A Zsolnayt az egyetemisták tehetnék nyüzsgővé, ám hiába költözött ide egy egész egyetemi kar és a bölcsészkar egy népes intézete, a pezsgés kevésbé érezhető. Ez persze nem meglepő: az egész város azzal küzd, hogy az elmúlt fél évtizedben tízezres nagyságrendben tűntek el a szolgáltatóipart hagyományosan éltető egyetemisták Pécsről. (...)

Pécs lakossága 13,12 százalékkal csökkent a rendszerváltás óta, amivel Miskolc után a legnagyobb lakosságvesztést szenvedte el a vidéki nagyvárosok közül, 2009 és 2013 között pedig majd' 10 ezer fővel esett vissza a népessége, 156 ezerről 147 ezerre.

Forrás: http://hvg.hu/itthon/20140329_A_varos_melyet_tizezres_nagysag_rendben_ha

Kérdések a forrásokhoz

- Más kelet-európai kulturális fővárosokkal összehasonlítva Pécssett milyen pénzügyi ráfordításokkal sikerült megrendezni a programsorozatot? A városok népességszámát, a városok általános pénzügyi lehetőségeit is figyelembe véve ezek az összegek magasak vagy alacsonyok?

- Melyek voltak a Pécs Európa kulturális fővárosa programsorozat rövid és hosszú távú előnyei és hátrányai a dokumentumok alapján?
- Milyen, nem városi léptékű folyamatok befolyásolták a kulturális városfejlesztés sikerességét Pécsen?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Czirfusz M. (2013): Bevezetés: A kreatív város. In: Jelinek, Cs.–Bodnár J.–Czirfusz M.–Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 263–272.

- Mikor és milyen gazdasági átalakulásoknak köszönhetően jelent meg a kultúra és a kreativitás fogalma a városkutatásban és a várospolitikában?
- Hogyan reagáltak a kritikai városkutatók a kreatív város gondolatának megjelenésére?
- Kiket és hogyan rekesztenek ki a kreativitásra alapozott fejlesztéspolitikák a városi terekben?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Ermann, U. (2013): Performing new values: fashion brands in post-socialist Bulgaria. *Europe-Asia Studies*, 65 (7): 1344–1363.

- Melyek a főbb jellemzői a bolgár divatipar márképítési és a marketingstratégiáinak?
- Hogyan lehet a kulturális jellemzők segítségével feljebb lépniük az értékláncon a bolgár divatipar szereplőinek?
- Melyek a hasonlóságok és különbségek a nyugat- és a kelet-európai ruhavásárlók fogyasztási mintázatai és motivációi között?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Hogyan értelmezhetjük a kultúra és a gazdaság egymásra való hatását a gazdaságföldrajzban?
- Mit értünk a vállalati kultúra, a kulturális gazdaság és a kreatív osztály fogalmaitól?
- Hogyan hatott az 1970-es évek posztfordi-neoliberális fordulata a kultúra szerepére a gazdaságban, illetve a várospolitikában?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

culture; cultural capital; cultural economy; cultural turn; culture; material culture; post-structuralism; public-private partnership; urban entrepreneurialism

Tankönyvi fejezet

Barnes, T. (2005): Culture:economy. In: Cloke, P.–Johnston, R. J. (eds.): *Spaces of geographical thought*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, 61–80.

Boros L.–Pál V. (2010): A kulturális gazdaság globalizálódásának néhány földrajzi aspektusa. In: Mészáros R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 249–277.

Nagy E.–Boros L. (2010): A kulturális fordulat és hatása a gazdaságföldrajzban. In: Mészáros R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 57–84.

- Pickles, J. (2012): The cultural turn and the conjunctural economy: economic geography, anthropology, and cultural studies. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 537–551.
- Schoenberger, E. (2000): Creating the corporate world: strategy and culture, time and space. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 377–391.

Könyv és könyvféjezet

- Enyedi Gy.–Keresztély K. (szerk.) (2005): *A magyar városok kulturális gazdasága*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Horkheimer, M.–Adorno, T. W. (1990): A kultúripar. A felvilágosodás mint a tömegek becsapása. In: Horkheimer, M.–Adorno, T. W.: *A felvilágosodás dialektikája – filozófiai töredékek*. Gondolat, Atlantisz, Budapest, 147–200.
- Peck, J. (2013): Küzdelem a kreatív osztállyal. In: Jelinek, Cs.–Bodnár J.–Czirfusz M.–Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 273–321.

Tematikus folyóiratszám

- Environment and Planning A 38 (10) (2006) – Placing the creative economy: scale, politics, and the material
- Urban Studies 46 (5–6) (2009) – Trajectories of the new economy: regeneration and dislocation in the inner city

Folyóiratcikk

- Gibson, C. (2012): Cultural economy: achievements, divergences, future prospects. *Geographical Research*, 50 (3): 282–290.
- Mitchell, D. (1995): There's no such thing as culture: towards a reconceptualization of the idea of culture in geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 20 (1): 102–116.

Egyéb források

- Bojár I. A. (2006): *Budapest, a kreatív város – a lehetőségek kapujában*. DEMOS Magyarország Alapítvány, Budapest.

CÉLOK

- Bemutatni, hogy az állam különböző léptékeken való politikái hogyan befolyásolják a gazdaság működését.
- Rámutatni az állam és a gazdaság összefonódására, az állam mint intézmény jelentőségére a gazdaság irányításában.
- Megismertetni a különböző állammodelleket és gazdasági alapfelfogásaikat.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent az, hogy a gazdaságszociológia a gazdaság társadalmi beágyazottságával foglalkozik?
- Mi a jelentősége a nemzetállami szintnek a kapitalizmusváltozatok elméleti iskolájában?
- Hogyan alakult át az 1970-es évektől a globális gazdaság működésmódja? Mit jelent a neoliberalizmus fogalma?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az állami szakpolitikák explicit módon is foglalkoznak a gazdaság térbeliségével. ▪ Bár nem minden közpolitika területi politika, de minden közpolitika térben egyenlőtlen hatású, és a termelés feltételeit a társadalmi újratermelés rendszerein keresztül alakítja.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A közpolitikák hatásai helyről helyre változnak. Azonos nemzetállami vagy globális szintű beavatkozások eltérő helyi válaszokhoz vezetnek. ▪ A globális gazdaságban elfoglalt helyzet különböző állammodelleket és állami gazdaságpolitikákat eredményez.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Az állam több léptéken szerveződik a globálistól a helyi léptékig, ezek a léptékek egymással kölcsönkapcsolatban állnak. ▪ Az állam intézményi struktúrái általában hierarchikusan szerveződnek, ami a hatalmi viszonyok fenntartását támogatja. ▪ A gazdasági szerveződés és az államszervezet léptékei sok esetben ellentmondásban vannak egymással, ami a közpolitikák korlátaihoz vezet.

KULCSFOGALMAK

az állam hármas átalakulása
az állam (a nemzetállam) ki-

üresedése
decentralizáció

dereguláció
etatizmus

fejlesztő állam	kormányozhatóság	nemzetállam
függő állam	(gouvernementalité, governmentality)	neoliberális állam
globalizáció		posztoszocialista állam
harmadik út	kormányzás (governance)	szuverenitás
helyi állam	léptékváltás (rescaling)	területiség
jóléti állam	liberalizmus	területenkívüliség ultraglobalizmus

SZEMÉLYEK

Neil Brenner
Michel Foucault

Anthony Giddens
Bob Jessop

Loïc Wacquant

MAGYAR ESETTANULMÁNY: A KÖZMUNKA LÉPTÉKEI MAGYARORSZÁGON

Kontextus

Az 1990-es évektől Nyugat-Európában és Észak-Amerikában átalakult a munkaerőpiac szabályozása: a jóléti állam válságával a munkanélkülieknek nyújtott pénzbeli juttatásokat felváltotta a munkanélküliek közmunkaprogramokon keresztüli „megrendszabályozása”. Ennek hátterében a munkaalapú (workfare) társadalom ideája áll. Az utóbbi években Magyarország is belépett azon neoliberális államok sorába, amely a szociális juttatásokat a munkavégzéshez köti, valamint a szociális juttatásokat munkavégzés fejében kapott ellátásokkal váltja fel. Az esettanulmányban amellet érvelünk, hogy a közmunkaprogramok a több léptéken szerveződő állami politikák révén pusztán újratermelik a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségeket, nem kínálnak alapvető megoldást e térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére.

1. forrás: A magyarországi közfoglalkoztatási programok és az állam különböző léptékeken

Az önkormányzatok által szervezett közfoglalkoztatás elsőként 2001-ben öltött nagyobb méreteket, amikor a tartós munkanélküliek segélyezése mellett munkavállalási hajlandóságuk ellenőrzését is – melyet addig a munkaügyi szervezet végzett – a települési önkormányzatok feladatává tette a kormányzat. (...)

A 2009-ben elindított Út a munkához program (ÚMP) tovább növelte a közfoglalkoztatás szerepét. A stagnáló, tőkehiányos térségek helyi gazdaságának fellendítése mellett – legalábbis a politikai kommentárookban – a helyi társadalmi feszültségek enyhítését és a szociális kiadások visszafogását is célozta a program. (...)

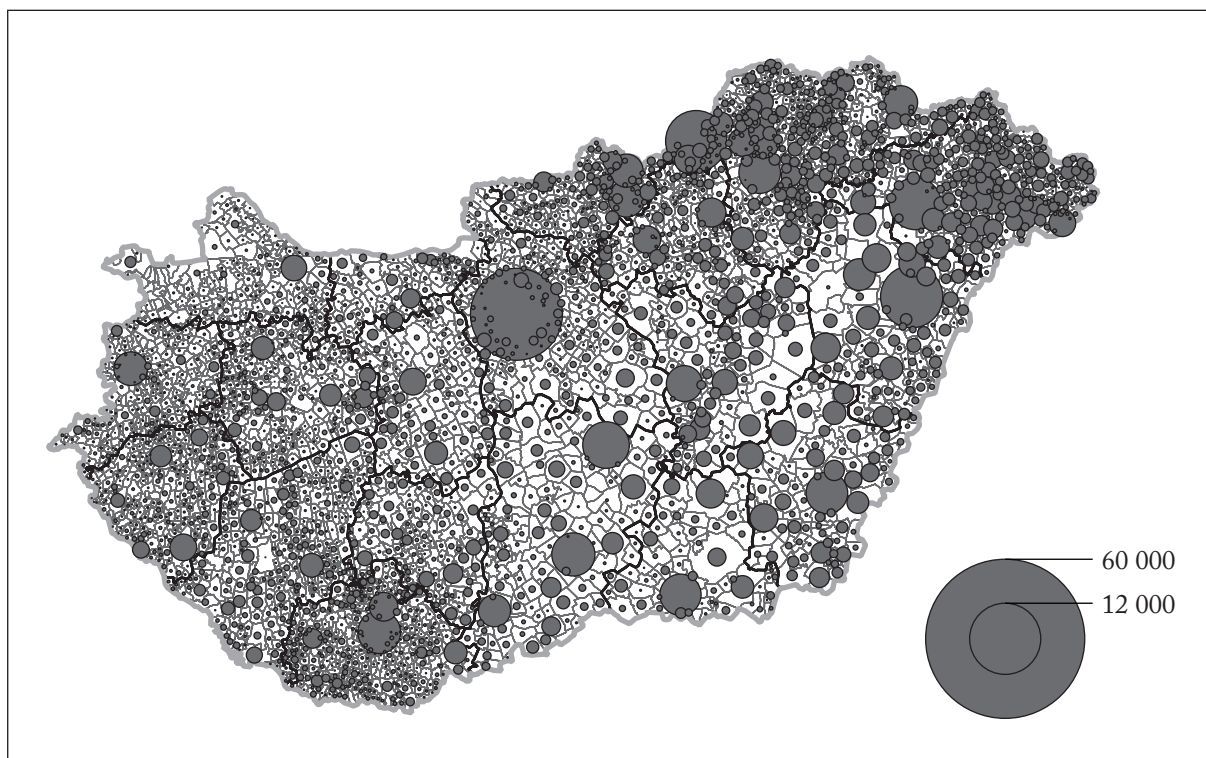
A települések tág határok között és előnyös feltételekkel használhatták az ÚMP nyújtotta többletforrásokat a közszolgáltatások bővítésére vagy a bérterhek kiváltására is. (...) A Foglalkoztatási Hivatal elemzése szerint több tényező is korlátozta a program hatásosságát. A közfoglalkoztatási tervek év közbeni módosítását nem kellett véleményeztetni a munkaügyi kirendeltséggel, az államkincstár begyűjtötte ugyan, de sem pénzügyi, sem szakmai szempontból nem vizsgálta a terveket. (...) A tervek tartalmi végrehajtását és eredményeit nem ellenőrizte sem a munkaügyi szervezet, sem a szaktárca. (...)

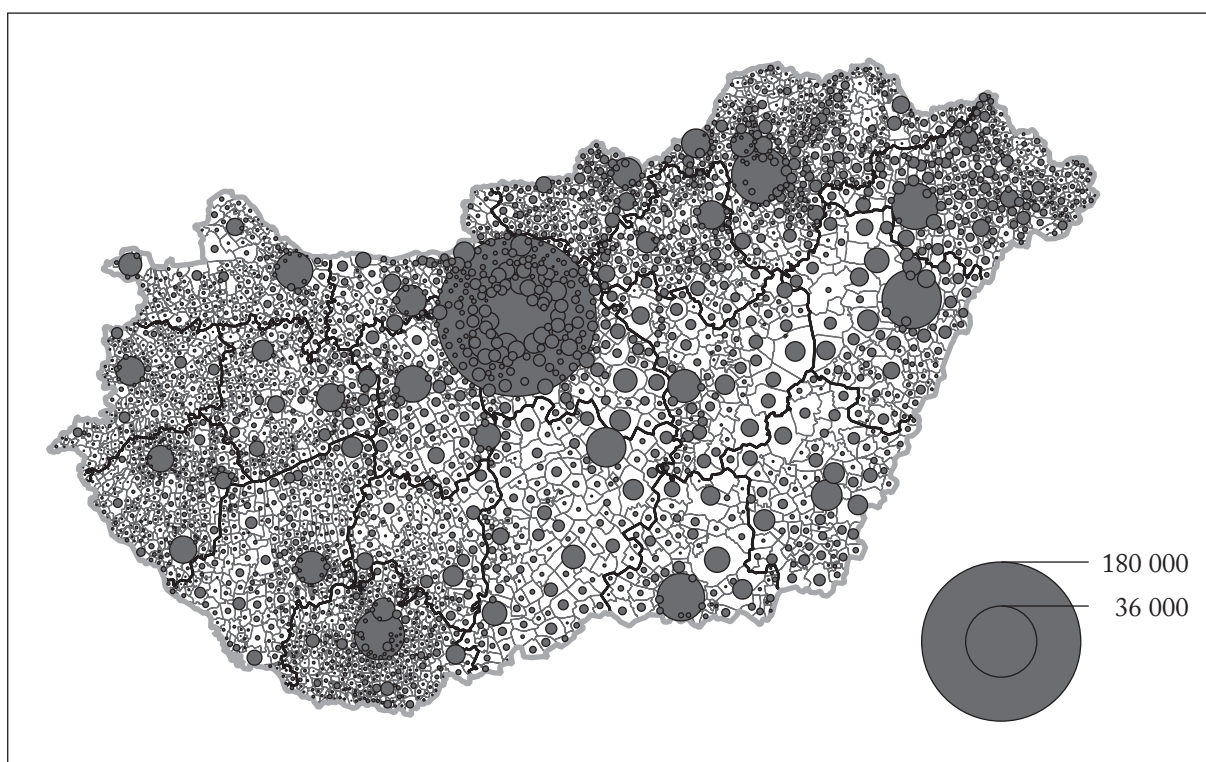
Fazekas (2001) eredményei szerint a közcélú foglalkoztatás bővítését követően nagy különbségek alakultak ki az önkormányzatok között a segély, a közcélú foglalkoztatás, illetve az

egészségi, mentális, családi problémák megoldását segítő programok hozzáféréseben. Szervezési nehézségek miatt az önkormányzatok a rendszeres szociális segélyre jogosultak csak valamivel több mint felének tudtak, illetve kívántak közcélú foglalkoztatást felajánlani. Nagy (2008) szerint 2007-ben a vizsgált települések [44 kisváros és község] nem egészen felében kellett a segélyezetteknek azzal számolniuk, hogy közfoglalkoztatásra kötelezik őket. Az önkormányzatok több mint negyedénél említették, hogy a közfoglalkoztatásra jelentkezők között szociális szempontok és méltányosság alapján különbséget tesznek.

Forrás: Keller J.–Bódis L. (2012): Települési önkormányzatok. In: Fazekas K.–Scharle Á. (szerk.): *Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010*. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 63–76. 63–65.

2. forrás: Újratermelődő egyenlőtlenségek: a közfoglalkoztatottak (ezen az oldalon) és a munkanélküliek (a következő oldalon) száma Magyarország településein (2011)

Adatok forrása: TeIR

3. forrás: *A jóléti állam és a workfare közötti átmenet, valamint a lépték fogalma*

A léptékváltás uralkodó neoliberális torzképével szemben – amely a kibelezett (jóléti) nemzetállamot a gazdasági globalizáció szükséges és kívánatos eredményének tartja, amelyre a megfelelő válasz a helyi szintű privatizáció és az egyéni felelősség leszűkítő megközelítése volna – a tanulmány a szabályozás átalakulásának politikai és léptékeken átívelő felfogása mellett érvel. (...)

Azok az egymásba ágyazott léptékeken működő szerepkörök, amelyeket például a jóléti nemzetállammal azonosítunk, nem egyszerűen mozgásban vannak, hanem minőségileg is átalakulnak a léptékváltáson keresztül. E folyamat során a léptékek közötti viszonyok új szabályai vagy mintázatai jelennek meg – például ahogy a jóléti állam politikáinak nemzeti irányultságú rendszere egyenlőtlen módon átadja a helyét a helyi programötletek, a nemzetközi politikai narratívák és a burjánzó, áthelyezhető technokratikus közpolitikai eszközök összességének, amelyek célja, hogy „távolról irányítható reformokhoz” vezessenek a neoliberalizált környezetben. A jóléti állam utáni politikák látszólag egyszerre globálisabbá és lokálisabbá is váltak, miközben a kettő közötti szürkezónában a nemzetállam továbbra is fontos befolyással bír, bár ezek a hatások a tehetetlenség narratívájába és a jóléti állam utáni cselekvés önkritikájába vannak csomagolva. (...)

[A] jóléti reform/workfare esete összetett és ellentmondásos módon illusztrálja, hogy a szabályozási diskurzusok, az intézményi hatáskörök és a politikai-gazdasági funkciók léptékváltása többléptékű, nem pedig egyirányú folyamat. A léptékváltás gyakran eredményez ellenmozgásokat, valamint esetlegesen a változás irányát befolyásoló válaszokat. Például ugyan a helyi jóléti állam reformja egyre inkább alakítja a nemzetközi közpolitikai vitákat (America's great achievement 2001; Peck, Theodore 2001), de a sikeres helyi prog-

ramok továbbra is ritkák, illetve kivételesen nehéz őket megismételni. Ehhez hasonlóan ugyan a helyi kísérletezés és az alulról jövő ötletek retorikáját széles körben kisajátították a neoliberális reformerek, de az uralkodó kormányzatok és a kormányzás nemzeti és nemzetközi léptékű rendszerei továbbra is irányítják és szervezik a (helyi) közpolitikák fejlődési folyamatát.

Forrás: Peck, J. (2002): Political economies of scale: fast policy, interscalar relations, and neoliberal workfare. *Economic Geography*, 78 (3): 331–360. 332–333.

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen egyenlőtlenségeket azonosít az 1. és 2. forrás a magyar közfoglalkoztatás többléptékű állami közpolitikájában?
- Hogyan alakul át az állam szerepe a 3. forrás szerint?
- Miben különbözik és miben egyezik az 1. és a 3. forrás helyzetleírása a léptékek szerepéről és egymáshoz való viszonyáról?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Sassen, S. (2000): *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. Helikon, Budapest. *Első fejezet: Az állam és a hatalom új földrajza*. 17–47.

- Hogyan változott meg Sassen szerint a globális gazdaságban a területiség?
- Hogyan alakult át a gazdasági globalizáció hatására az állam szuverenitása és a nemzet(köz)i jogi berendezkedés?
- Miként hatott a gazdasági tevékenység virtualizálódása a hatalom új földrajzaira?
- Milyen érveket lehet amellet felhozni, hogy a globális gazdaság és a nemzetállam nem egymást kizáró fogalmak?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Varró, K. (2010): Re-politicising the analysis of “new state spaces” in Hungary and beyond: towards an effective engagement with “actually existing neoliberalism”. *Antipode*, 42 (5): 1253–1278.

- Melyek a stratégiai-relációs államelmélet (strategic-relational state theory) jellemzői és a megközelítés korlátai?
- Melyek voltak az állami terek átalakulásának főbb korszakai Magyarországon?
- Melyek a különbségek a „nyugati” és a magyarországi államfejlődés között Varró tanulmánya szerint? Hogyan állíthatók párhuzamba e különbségek a kapitalizmus kibontakozásának folyamatával?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Miért van jelentősége az állam vizsgálatának a gazdasági folyamatok értelmezésében?
- Milyen léptékeken kerülhet az állam és a gazdaság kölcsönkapcsolatba?
- Hogyan függ össze a neoliberalizmus kibontakozása az állam szerepkörének megváltozásával?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

border; governance; growth coalitions; imperialism; International Monetary Fund (IMF); international relations; local state; multilateralism; nation-state; NGO; privatization; public administration; public-private partnerships; public services; quango; reconstruction; regime theory; regional alliance; regulation theory; restructuring; shadow state; state; structural adjustment; tariff; transnationalism; welfare state; World Trade Organization (WTO)

Tankönyvi fejezet

- Amin, A. (2004): An institutionalist perspective on regional economic development. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 48–58.
- Coe, N. M.–Kelly, P. F.–Yeung, H. W. C. (2013): *Economic geography. A contemporary introduction*. 2nd edition. Wiley, Hoboken. *Chapter 4. The state: who runs the economy?* 83–122.
- Dicken, P. (2011): *Global shift*. Sixth edition. The Guilford Press, New York. *Chapter 6. The state really does matter*. 169–220.
- Gibson-Graham, J. K. (2004): The economy, stupid! Industrial policy discourse and the body economic. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 72–87.
- Martin, R. (2000): Institutional approaches in economic geography. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 77–94.
- Mountz, A. (2007): Smoke and mirrors: an ethnography of the state. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 38–48.
- Painter, J. (2000): State and governance. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 359–376.
- Pálné Kovács I. (2013): Közigazgatási földrajz. In: Jeney L.–Kulcsár D.–Tózsá I. (szerk.): *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak*. Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 285–302.
- Rankin, K. N. (2012): Economic geographies of global governance: rules, rationalities, and “relational comparisons”. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 313–329.

Könyv és könyvfejezet

- Brenner, N. (2013): A globalizáció mint területi visszaágyazódás: A városi kormányzás léptékváltása az Európai Unióban. In: Jelinek, Cs.–Bodnár J.–Czirfusz M.–Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 182–213.
- Esping-Andersen, G. (1991): Mi a jóléti állam? In: Ferge Zs.–Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam*. T-Twins Kiadó, Budapest, 116–132.
- Pálné Kovács I. (2012): Regionális tudomány és kormányzás. In: Rechnitzer J.–Rác Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 180–188.
- Pickles, J. (ed.) (2008): *State and society in post-socialist economies*. Palgrave Macmillan, New York.

Tematikus folyóiratszám

Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 2 (1) (2009) – Rescaling the state
Fordulat 18 (2012) – Neoliberális állam

Folyóiratcikk

- Ballvé, T. (2012): Everyday state formation: territory, decentralization, and the narco landgrab in Colombia. *Environment and Planning D*, 30 (4): 603–622
- Drahokoupil, J. (2007): Analysing the capitalist state in post-socialism: towards the porterian workfare postnational regime. *International Journal of Urban and Regional Research*, 31 (2): 401–424.
- Rodrik, D. (2013): Roepke lecture in economic geography – Who needs the nation-state? *Economic Geography*, 89 (1): 1–19.
- Stark, D.–Vedres, B. (2012): Political holes in the economy. The business network of partisan firms in Hungary. *American Sociological Review*, 77 (5): 700–722.

CÉLOK

- Bemutatni a globális gazdaság szabályozásának tereit, helyeit és léptékeit.
- Rámutatni a gazdaság és a politika szükségeszerű összefonódására, valamint a kutatók társadalmi felelősségére a gazdaságpolitikai döntések befolyásolásában.
- Összefüggésbe hozni a globális gazdaság történeti átalakulását a gazdaságpolitikák átalakulásával.

ISMÉTLÉS

- Miért elválaszthatatlan a gazdaság fogalma a társadalmi intézményektől?
- Hogyan változott meg a tőkefelhalmozás logikája a hetvenes évektől?
- Mit jelent a kulturális fordulat fogalma? Hogyan változtatta meg a kulturális fordulat a gazdaságról való elképzeléseinket?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdaságpolitika nem univerzális, hanem bizonyos terekre van hatása, bizonyos tereket céloz meg. ▪ A gazdaságpolitikák erősítik vagy mérséklék az egyenlőtlen fejlődés hatásait.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdaságpolitikák helyek között áramlanak, helyről helyre más formákat öltenek. ▪ A gazdaságpolitikákon keresztül az állam kísérletet tesz a helyek globális gazdaságban betöltött pozícióinak rögzítésére vagy megváltoztatására.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A gazdaságpolitikák több léptéken, egymással kölcsönhatásban működnek, a helyitől a nemzetközi szintig, bár továbbra is a nemzetgazdasági szint a domináns. ▪ Állandó feszültség tapasztalható a gazdaság szerveződésének léptékei és a gazdaság állami irányításának léptékei között.

KULCSFOGALMAK

alkalmazott kutatás
 állami monopólium
 cselekvő-hálózat elmélet
 egyenlőtlen fejlődés
 fejlődéselméletek
 gazdaságpolitikai rezsim

helyi gazdaságfejlesztés
 ipari park
 keynesianizmus
 klaszter
 a köz- és magánszféra
 együttműködése (PPP)

neoliberalizmus
 növekedési gépezet
 protekcionizmus
 privatizáció
 politikaáramlás
 regionális politika

szabad kereskedelmi egyez- mény	területfejlesztés tervezés	üzemeltetői város
szabad vállalkozási övezet	újraiparosítás	vállalkozói város washingtoni konszenzus

SZEMÉLYEK

David Harvey

John M. Keynes

Harvey Molotch

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: ÚJRAIPAROSÍTÁS MAGYARORSZÁGON, KITEKINTÉSSEL A KELET-EURÓPAI TÉRSÉGRE

Kontextus

A rendszerváltás után gyökeresen átalakult a kelet-európai országok és régiók gazdaság szerkezete. Az ipar összeomlása után a kilencvenes évek közepétől újraiparosodási trendeket tapasztalhatunk: a kelet-európai gazdaságok rá voltak utalva az elsősorban az iparba érkező külföldi működőtőke-befektetésekre, az így teremtett munkahelyekre, így az újraiparosítás a neoliberais államok fontos gazdaságpolitikájává vált. Nem szabad viszont figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a folyamatok elmélyítették az egyes országok és térségeik közötti fejlettségi különbségeket, újratermelték a globális kapitalizmus társadalmi viszonyait. Az esettanulmányban a források segítségével a több léptéken működő állam, a gazdaságpolitikák és az újraiparosítás kapcsolatát elemezzük.

1. forrás: Az újraiparosítás mint gazdaságpolitika Magyarországon – részlet Orbán Viktor miniszterelnök 2014. március 18-i beszédéből az Elektronikai Hulladékhasznosító Központ átadásán, Karcagon

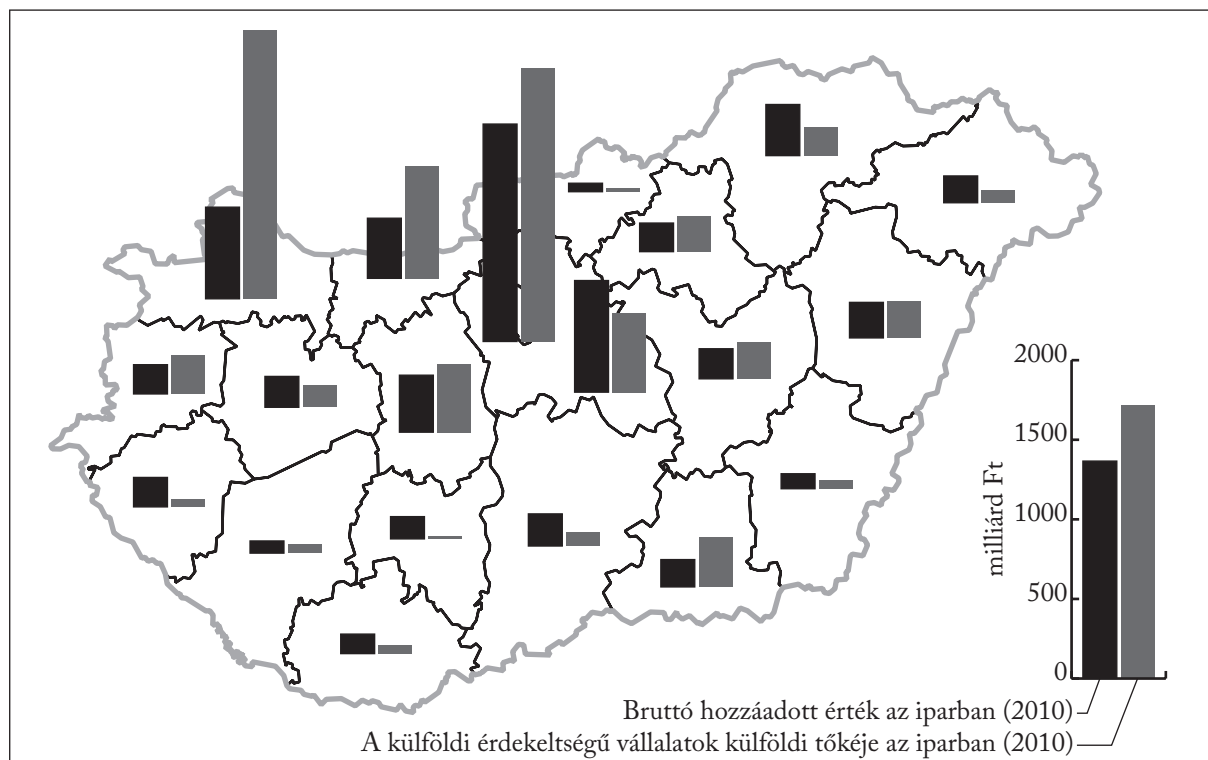
[A] világ arrafelé kanyarodott, hogy a mégoly sikeres mezőgazdasági városok sem tudnak kizárólag mezőgazdaságból megélni. Iparfejlesztés nélkül a mezőgazdasági vidék sem életképes. Ha nincs ipar, nincsen elegendő munkahely. Csak a mezőgazdaság nem fog elegendő munkahelyet adni a jövőben sem, tehát mindenhol, még az ősi magyar mezőgazdasági vidékeken is kell ipart fejlesztenünk. (...)

[A]z iparosítás, az újraiparosítás, amit meghirdettünk, elég jó ütemben halad[,] (...) komoly esélyünk van arra, hogy a következő négy év végén azt mondhassuk, hogy Európában a magyar nemzetgazdaság egészén belül az ipar adja a legnagyobb hányadot, vagyis Európa legiparosodottabb országának címéért is versenybe tudunk szállni. Ez pedig mind munkalehetőséget és munkahelyet teremt.

A magyar ipar fejlődéséhez nem nélkülözhetők a nemzetközi óriások, ipari óriások, akik eljönnek Magyarországra, beruházásokat hoznak létre, magyar beszállítókat állítanak hadrendbe, és elviszik a magyar munkaerő termékeit a világpiacra. (...) Azonban az ember még inkább örül annak, hogyha egy olyan vállalkozást adhat át, ami a magyarok kezében van. Ahol nemcsak arról van szó, hogy magyarok találnak munkát, magyar családok kereshetik majd meg a kenyerüket, hanem maga a vállalkozás, a vagyon, a cég is magyar kézben van.

Forrás: http://www.miniszterelnok.hu/beszed/jol_halad_az_ujraiparositas

2. forrás: Az újraparosítás és a külföldi működőtőke-állomány egyenlőtlen földrajzi megyei szinten

Adatok forrása: KSH (2012): *Külföldi tőke a régiókban*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorkulfoldi.pdf> 32.; KSH (2013): *Magyarország nemzeti számlái, 2010–2012*. Budapest. 308.

3. forrás: A külföldi működő tőkére alapozott gazdaságpolitika kritikája

Az 1990-es évek végén a külföldi tőke által vezérelt gazdaságok új változata alakult ki Kelet-Közép-Európában (Myant 2003; Greskovits 2005; Vliegthart 2007). Miután a nemzeti tőkefelhalmozás ösztönzése kudarcba fulladt a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában, valamint – kisebb mértékben – Lengyelországban, a külföldi működő tőke vonzása az egész régióban elsődlegessé vált (Bohle 2002; Bohle, Greskovits 2006). Az állami gazdaságpolitikák a visegrádi négyek országaiban a versengő állam egyedi modelljéhez vezettek (Drahokoupil 2007a, 2007c). (...)

Miközben a versengő állam fontos fejlesztési elképzeléssé vált a visegrádi térségben, (...) a versengő államot folyamatosan kihívások érik, és hegemóniáját újratermeli a befektetővonzás és a beruházásösztönzés folyamata. A versengő államot pártoló erőcsoport átalakul, amikor különböző szereplők a versengő államot támogatva adott helyen és időben koalícióra lépnek egymással. (...) A külföldi működő tőkére alapozott regionális fejlesztési terv vagy akár egyetlen befektető támogatása a régióban időlegesen, ad hoc módon mozgósítja az erőcsoportot annak érdekében, hogy egy települést mint befektetési helyszínt reklámozva odacsábítsa a befektetőt. A befektetésösztönző gépezetek roppant hatékonyak a befektetők érdekeinek állami és regionális képviselőiben. E gépezeteket politikai és gazdasági érdekek hajtják, működésük során használják és újratermelik a munkahelyteremtés legitimációs beszédmódját, ami így hozzájárul a versengő állam hegemóniájához.

A befektetésösztönző gépezeteket úgy érthetjük meg, ha figyelembe vesszük azokat az intézményi környezeteket és gondolatköröket, amelyekben kialakultak. A lépték kérdéskö-

re – vagyis a társadalmi folyamatok, szabályozásuk és kormányzásuk térbeli szerveződése – alapvető fontosságú. (...) [A] kormányzás léptékekben való szerveződése stratégiai előnyöket kínál azon erők számára, amelyek külföldi irányultságot képviselnek az államon belül. Miközben a régiók politikai történéseire összpontosítok, a külföldi működőtőke-befektetéseket politikailag támogató erőcsoportok létfontosságú szerepére is kitérek.

Forrás: Drahoukoupil, J. (2008): The investment-promotion machines: the politics of foreign direct investment promotion in Central and Eastern Europe. *Europe-Asia Studies*, 60 (2): 197–225. 197–198.

Kérdések a forrásokhoz

- Mely térségek a nyertesei és vesztesei a külföldi működőtőke-beruházásoknak Magyarországon (2. forrás)?
- Kik lehetnek a befektetésösztönző gépezetek szereplői, akikről a 3. forrás ír?
- Miért vált kulcsfontosságúvá Kelet-Európában a külföldi befektetők vonzása? Miért az ipari befektetőkre összpontosítunk?
- Hogyan hat az egyenlőtlen fejlődés térbeli mintázataira az újraiparosodásra alapozott, elsősorban a külföldi működő tőkére építő gazdaságpolitika?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Harvey, D. (2013): Az üzemeltetői szemlélettől a vállalkozói szemléletig: a városi kormányzás változása a késő kapitalizmusban. In: Jelinek Cs.–Bodnár J.–Czirfusz M.–Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatók*. L'Harmattan, Budapest, 155–181.

- Melyek az üzemeltetői és a vállalkozói szemlélet főbb különbségei?
- Milyen, a különböző léptékeken zajló gazdasági folyamatok magyarázzák a vállalkozói szemléletre való váltást a városokban?
- Hogyan hat a különböző léptékek gazdasági folyamataira a vállalkozói szemléletre való váltás?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Larner, W. (2002): Globalization, governmentality and expertise: creating a call centre labour force. *Review of International Political Economy*, 9 (4): 650–674.

- Milyen sajátosságai vannak a call centre szektornak a többi ágazathoz képest, ami indokolja, hogy állami gazdaságpolitikát építsenek rá?
- Milyen szerepet játszott az állam a különböző léptékeken a call centre munkaerő létrehozásában Új-Zélandon?
- Milyen elméleti irányzatokra, korábban tanult megközelítésmódokra épül a tanulmány?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Milyen lehetőségei és korlátai vannak a gazdaság állam általi befolyásolásának?
- Hogyan függ össze a globális gazdaság 1945 utáni története a nemzetközi és nemzeti gazdaságpolitikák változásával?
- Miért fontos, hogy a gazdaságpolitikákat párhuzamosan több léptéken elemezzük?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

governance; growth coalitions; imperialism; International Monetary Fund (IMF); international relations; privatization; public policy; public-private partnerships; quango; redistribution; regional policy; regulation theory; restructuring; structural adjustment; urban and regional planning; urban entrepreneurialism; World Trade Organization (WTO)

Tankönyvi fejezet

Agnew, J. (2012): Putting politics into economic geography. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 567–580.

MacKinnon, D. (2012): Reinventing the state: neoliberalism, state transformation, and economic governance. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 344–357.

Könyv és könyvfejezet

Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.

Czirfusz M. (2013): Globális helyi gazdaságok vidéken: földrajzi lépték és fejlesztési lehetőségek. In: Rechnitzer J.–Somlyódy E.–Kovács G. (szerk.): *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói: A Fiatal Regionalisták VIII. Konferenciáján elhangzott előadások*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr, 94–100.

Illés I. (2008): *Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Typotex, Budapest.

Mezei C. (2012): Helyi gazdaságfejlesztés alulnézetből. In: Rechnitzer J.–Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 171–179.

Trejvis, A. (2008): Posztindusztriális regionális folyamatok és a régiók újraiparosítása. In: Horváth Gy. (szerk.): *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 171–198.

Folyóirat és tematikus folyóiratszám

Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 6 (2) (2013) – What future for regional policy?

Environment and Planning A 44 (1) (2012) – Researching policy mobilities: reflections on method

Tér és Társadalom 28 (2) (2014) – Ipari körzetek, növekedési pólusok, nagyvárosok a közép-európai térben

Folyóiratcikk

Barta Gy.–Czirfusz M.–Kukely Gy. (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 22 (4): 1–20.

Gagy Á. (2014): Beágyazott kritika. A Fordulat és reform kontextusa. *Fordulat*, 21: 150–169.

Jessop, B. (1997): Twenty years of the (Parisian) regulation approach: the paradox of success and failure at home and abroad. *New Political Economy*, 2 (3): 503–526.

- Lux G. (2012): A térségi boom gazdasági és társadalmi következményei. *Tér és Társadalom*, 26 (2): 22–39.
- Lütz, S.–Kranke, M. (2014): The European rescue of the Washington consensus? EU and IMF lending to Central and Eastern European countries. *Review of International Political Economy*, 21 (2): 310–338.
- Nagy E. (2013): „Határtalan” stratégiák és változó falu–város viszonyrendszer: a szuburbanizációs folyamatok mozgatórugói a magyar–román határtérségben. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2 (1): 32–51.
- Temenos, C.–McCann, E. (2013): Geographies of policy mobilities. *Geography Compass*, 7 (5): 344–357.
- Webber, M. (2000): Globalisation: local agency, the global economy, and Australia’s industrial policy. *Environment and Planning A*, 32 (7): 1163–1176.

Egyéb források

- Varró K. (2004): *Regionalizációs kísérletek Hollandiában*. In: Fiatal Regionalisták IV. Országos Konferenciája. Győr, 2004. november 13–14. <http://rs1.szif.hu/~pmark/publikacio/Netware/tema.html>

Ellenállás I.: Gazdaságföldrajz, munkásmozgalom és szakszervezetek

CÉLOK

- Bemutatni, hogy a tőke–munka ellentétet hogyan tudják befolyásolni a szakszervezetek, és általában a munkásmozgalom.
- Történeti fejlődésében jellemezni a munkásmozgalmi törekvések földrajzi beágyazottságát.
- Rámutatni arra, hogy a szakszervezeti mozgalom lehetőségei és korlátai helyről helyre változnak, és minden esetben függenek attól a társadalmi kontextustól, amelyben működnek.

ISMÉTLÉS

- Miként magyarázza a világrendszer-elmélet napjaink világrendszerének kialakulását?
- Hogyan alakult ki történetileg a jelenlegi globális neoliberalizmus?
- Hogyan vizsgálja a gazdaságföldrajz az osztály fogalmát?
- Milyen munkaerő–piaci csoportokat határoznak meg a gazdaságföldrajzi kutatások a kapitalista gazdaságokban?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

-
- Tér*
- A területi munkamegosztás nemzetközi bővülése a munkásmozgalom nemzetköziesedéséhez és térbeli stratégiáihoz vezet.
 - A tőke a munkaerő árának térbeli különbségeit aknázza ki, ennek tudatában kell a munkásoknak megszervezniük magukat.
-

- Hely*
- A munkásmozgalom történetileg különbözik az egyes helyeken, az egyenlőtlen fejlődés miatt.
 - A szakszervezetek bár helyben, alulról szerveződnek, válaszokat kell nyújtaniuk a helyeken átívelő problémákra.
 - A helyi beágyazottság a tőke számára kiszolgáltatottsággal jár, ami mozgásteret jelent a munkásoknak az alkufolyamatokban.
-

- Lépték*
- A szakszervezeti mozgalom a kapitalista termeléshez hasonlóan saját céljai érdekében használja ki a gazdaság többleptékű szerveződését.
 - A gazdaság nemzetközi léptéken való szerveződése a helyi szintű szakszervezeti lehetőségeket is átalakítja.
-

KULCSFOGALMAK

burzsoázia
centrum

community unionism
kapitalizmus

kizsákmányolás
kollektív szerződés

Kommunista Kiáltvány munkásmozgalom munkásosztály	munkástanács periféria szakszervezet	sztrájk tartaléksereg
---	--	--------------------------

SZEMÉLYEK

Karl Marx

ESETTANULMÁNY: NOKIA-GYÁRBEZÁRÁSOK KÜLÖNBSÉGEI ÉS A SZAKSZERVEZETEK

Kontextus

Az utóbbi években a Nokia – más transznacionális vállalatokhoz hasonlóan – a termelés földrajzi áthelyezésével próbálta fenntartani profitabilitását. A Nokia-gyárbezárások különböző telephelyeken különböző módokon mentek végbe, amiben nem kis szerepe volt annak, hogy milyen volt az adott helyen a szakszervezet érdekérvényesítő képessége. Az esettanulmány három gyárbezáráshoz kapcsolódó forrást tartalmaz: a 2008-as bochumi (Németország) üzemét, a 2008-ban a bochumi kivonulással párhuzamosan megnyitott, ám 2012-ben bezárt Kolozsvár melletti üzemét, valamint a 2014-ben bezárt komáromi gyárét.

1. forrás: Nokia-gyárbezárás Bochumban (2008)

Január 15-én a dolgozók és a szakszervezetek megdöbbsentek, amikor a Nokia vezetése bejelentette, hogy június végéig bezárja a németországi Bochumban található gyárát. (...)

A következő napokban szolidaritási nyilatkozatok százai jelentek meg egész Németországban. (...) A német szakszervezeti szövetség (DGB) a Nokia lépését „elfogadhatatlannak” nevezte – és nagyobb dolgozói beleszólást követelt, hogy a jövőben el lehessen kerülni a kizárólag a profitmaximalizálást szolgáló vállalati döntéseket. (...) Február 10-én vasárnap este közel 7000 fő fáklýákat tartva élőlánccal vette körbe a bochumi Nokia-üzemet – a „tűzgyúró” 3,8 km hosszú volt. A tiltakozó megmozdulást az IG Metall [szakszervezet] kezdeményezte. (...)

Február 20-án kezdődtek az érdekegyeztető tárgyalások a szociális csomagról. (...) Április 8-án (...) a szociális csomagról szóló tárgyalások lezárultak. A vállalat 200 millió eurót fizet a június 30-i bochumi gyárbezárás nyomán – közel háromszorosát annak, mint amit eredetileg tervezett. A 2300 érintett dolgozónak kárpótlást fizetnek. A felmondási idő letelte után azok, akik szeretnék, egy átmeneti vállalathoz mehetnek át, amely vállalja, hogy 2010 elejéig más munkát keres számukra. Két üzemegységet, az autóalkatrész osztályt és a szoftverfejlesztés egy részét eladják, ez 300 munkahelyet ment meg. Nagy erővel keresik új befektetőket. A BlackBerryket gyártó RIM bejelentette, hogy 500 munkahelyet szándékozik létrehozni Bochumban – ez jó hír a mérnököknek és az IT-specialistáknak.

Forrás: <http://www.industriall-union.org/archive/imf/nokia-solidarity-doesnt-work-by-pushing-a-button>

2. forrás: Nokia-gyárbezárás Kolozsvárott (2011–2012)

Két héttel azután, hogy a finn Nokia eldöntötte a romániai Jucuban található gyárának bezárását, egyre több információ kerül napvilágra arról, hogy hogyan játszott össze a szakszervezet és a bezárást véghezvivő vállalat.

Az elmúlt héten az *Evenimentul zilei* napilap tényfeltáró cikket jelentetett meg arról a szerződésről, amelyet a szakszervezet és a Nokia romániai vezetése kötött. A legmegdöbbentőbb az a tény volt, hogy a szerződés nem említi azokat a juttatásokat, amelyeket a dolgozóknak kellene fizetni felmondás esetén. Miközben a munkavállalók jogait figyelmen kívül hagyják, a szerződés számottevő juttatásokat biztosít a szakszervezeti vezetőknek.

Az illetékes kormányzati ügynökség szerint a Nokia Romania már korábban értesítette a kolozsvári területi munkafelügyelőséget, hogy nem csatlakozik a szolgáltatások és az elektronikai ipar ágazati kollektív szerződéséhez, amely a dolgozók fizetését is meghatározná. Következésképpen a Nokiának nincs törvényi kötelezettsége arra, hogy végkielégítést fizessen.

Forrás: <http://www.wsws.org/en/articles/2011/10/roma-o20.html>

Végül, miután lezárultak a tárgyalások a szakszervezetekkel, a Nokia valamennyi jucu dolgozója legalább háromhavi végkielégítést kap. (...) Továbbá a Nokia dolgozói 2012 januárja és március vége között felmentési idejüket töltik, ez olyan fizetett időszak, amely a munkájukat elvesztő dolgozóknak lehetőséget nyújt az alkalmazkodásra és az újrafoglalkoztatásra való összpontosításra.

A román kormány részéről az egyetlen megoldási kísérlet arra, hogy a 2600, munkáját a jövő év elején elvesztő dolgozónak segítsen visszatérni a foglalkoztatásba, egy európai projektjavaslat volt az Európai Globalizációs Kiigazítási Alaphoz. (...) Az Európai Bizottsághoz benyújtott, több mint 1 millió eurós javaslat foglalkoztatási miniügynökséget hozna létre, amely segítené a Nokia bezárásával érintett 2600 munkavállalót.

Lupu, D. (2012): Multinationals companies and collective dismissal. Comparative view on Nokia labor policy in Germany and Romania. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 2: 49–57.

3. forrás: Nokia-gyárbezárás Komáromban (2014)

Az elbocsátásokról szóló tárgyalásokat jövő hét elején kezdi meg a Nokia-gyár szakszervezetének vezetése a gyár illetékeseivel, s 15 nap van az egyeztetések lezárására – jelentette ki László Zoltán, a Nokia-gyár Vasas szakszervezeti alapszervezetének vezetője. Hozzátette, egyértelműen érezhető, hogy a vállalat vezetése olyan megoldást szeretne tető alá hozni, amely a dolgozók számára megnyugtató.

Az érdekvédelem jelenleg próbálja a kialakult helyzetet elmagyarázni a dolgozóknak. Felteképezik, begyűjtik az igényeket, mert ezeket is szeretnék a társaság menedzsmentje elé terjeszteni. (...) A szakszervezeti vezető hangsúlyozta: van kollektív szerződés a Nokiánál, amely „nem is olyan rossz”. A törvényben előírtakon felül 4 hónap plusz munkabért biztosít munkavállalóknak.

Felvetésünkre László Zoltán kifejtette: arról jelenleg már nincsenek pontos számaik, hogy a két évvel ezelőtti, 2300 ember elbocsátását hogyan sikerült kezelni. Korábbi mutatók akadnak, azok szerint a leépítések befejezése után egy évvel a munkavállalók 72 százalékának volt új állása. Szeretnék a mostani helyzetet jobban menedzselni – tette hozzá. (...)

– Az unió számára az egyik legfontosabb feladat most, hogy segítséget nyújtson a helyi nokiások számára – jelentette ki Andor László, az Európai Bizottság foglalkoztatásért, szociális ügyekért és társadalmi ügyekért felelős biztosa. Rámutatott, hogy segítségnyújtásként jelenleg két forráslehetőség jöhet szóba. Az egyik az Európai Szociális Alap, a másik pedig a Globalizációs Kiigazítási Alap. Mindkettőből képzéseket, átképzéseket, tanulmányokat, de közvetve akár vállalkozásindítást is lehet finanszírozni, s mindkettőt a kormánynak kell igényelnie. (...)

Kérdésre válaszolva megjegyezte: egyeztetés alatt van a Microsoft [a Nokia tulajdonosa] egyik vezetőjével egy uniós szintű találkozó, mert az EU szeretné megismerni a cég terveit, hiszen a vállalatnál bejelentett átszervezés az unió egészét érinti. Konkrét esetben egyáltalán nem mellékes, hogy a komáromi gyárban mintegy 600–650 szlovák munkavállaló is dolgozott. Kormányuk egyébként számukra ugyancsak igényelhet az említett két alap forrásaiból.

Forrás: <http://nol.hu/gazdasag/jovo-heten-indulnak-a-nokias-egyeztetesekek-1475611>

Kérdések a forrásokhoz

- Milyen volt a három gyárban a szakszervezetek viszonya a gyár vezetéséhez?
- Melyek voltak a hasonlóságok és különbségek azokban a juttatásokban, amit a tárgyalások során sikerült kiharcolniuk a szakszervezeteknek?
- Létezik „kelet-európai” és „nyugat-európai” típusú gyárbezárás az elektronikai iparban?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Arrighi, G. (1993): Marxista évszázad, amerikai évszázad: a világ munkásmozgalmának kialakulása és átalakulása. *Eszmélet*, 17: 74–115.

- Milyen három korszakot különít el Arrighi a munkásmozgalom történetében, és mi jellemzi e korszakokat?
- Hogyan befolyásolták a vállalati termelési rendszerek (a felhalmozási rezsimek) átalakulásai a munkások életkörülményeit és szakszervezeti szerveződését?
- Mi jellemezte a szocialista országok munkásmozgalmait 1945 után Arrighi szerint? Magyarországra mennyiben igazak ezek az állítások?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

Wills, J. (2001): Uneven geographies of capital and labour: the lessons of European Works Councils. *Antipode*, 33 (3): 484–509.

- Milyen kihívásokat azonosít a szerző napjaink szakszervezeti mozgalma szempontjából?
- Hogyan és miért helyeződött át a szakszervezeti mozgalom a nemzetközi léptékre?
- Mire szolgálnak az európai munkástanácsok, és melyik az a négy terület, amelyekben a szerző szerint továbbfejleszthetnék tevékenységüket?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Mit tudnak tenni a munkások érdekeik érvényesítésére napjaink kapitalista világ gazdaságában?
- Milyen ellenállási formák jellemzik a munkásmozgalmat, és ezek hogyan mozgósítják a különböző földrajzi léptékeket céljaik elérése érdekében?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

division of labour; flexible accumulation; industrial revolution; labour geography; labour market; labour process; labour theory of value; radical geography; rustbelt; Taylorism

Tankönyvi fejezet

- Herod, A. (2000): Labor unions and economic geography. In: Sheppard, E., Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 341–358.
- Hudson, R.–Sadler, D. (2004): Contesting work closures in Western Europe's old industrial regions: defending place or betraying class. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E.–Tickell, A. (eds.): *Reading economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 290–303.

Tematikus folyóiratszám

- Geoforum 40 (6) (2009) – Labouring geography: negotiating scales, strategies and future directions

Folyóiratcikk

- Lier, D. C. (2007): Places of work, scales of organising: a review of labour geography. *Geography Compass*, 1 (4): 814–833.
- Nagy É. K. (2011): Munkástanácsok 1989-ben. A dolgozói tulajdon kérdése a rendszerváltás folyamatában. *Eszmélet*, 91: 111–129.
- Tufts, S. 1998. Community unionism in Canada and labour's (re)organizing of space. *Antipode*, 30 (3): 227–250.
- Wills, J. 2005. The geography of union organising in low-paid service industries in the UK: lessons from the T&G's campaign to unionise the Dorchester Hotel. *Antipode*, 37 (1): 139–159.

Ellenállás II.: A gazdaság alternatív földrajzi olvasatai a társadalmi mozgalmakban

CÉLOK

- Megismerni a globalizáció- és neoliberalizmuskritikus mozgalmak főbb jellegzetességeit.
- Hangsúlyozni, hogy a társadalmi mozgalmak alternatívákat fogalmaznak meg a gazdaság többléptékű működésmódjáról.
- Bemutatni, hogy a gazdaság jelentését és működésmódját képesek befolyásolni a különböző társadalmi mozgalmak.
- Rámutatni arra, hogy a kritikai szemléletű gazdaságföldrajz és a gazdaság főáramú működésmódját megkérdőjelező társadalmi mozgalmak egymás szövetségesei.

ISMÉTLÉS

- Mit jelent a „gazdasági jéghegy” fogalma?
- Mit jelent a neoliberalizmus fogalma?
- Hogyan értelmezi a világrendszer-elmélet a centrum, a félperiféria és a periféria közötti kapcsolatokat?
- Hogyan használhatja a munkásmozgalom a teret, a helyet és a földrajzi léptékeket céljai elérése érdekében?

A TÉR, A HELY ÉS A LÉPTÉK FONTOSSÁGA

<i>Tér</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A térbeliség a gazdaság egyik fontos jellemzője, így a gazdasági működésmódokat kritizáló, azok alternatíváit megfogalmazó mozgalmak szintén építenek a térbeli különbségekre. ▪ Az egyenlőtlen fejlődés befolyásolja, hogy hol milyen mozgalmak jelenhetnek meg.
<i>Hely</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A társadalmi mozgalmak létrejöttük és működésük helyének gazdasági viszonyrendszerét értelmezik, azokat kérdőjelezzik meg. ▪ Az egyenlőtlen fejlődés miatt helyről helyre különbözőek a társadalmi mozgalmak.
<i>Lépték</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A társadalmi mozgalmak különböző léptékeken fogalmazzák meg követeléseiket, különböző léptékeken mozgósíthatnak.

KULCSFOGALMAK

alterglob
Balkán Szövetség
civil társadalom
G8

gazdasági jéghegy
globalizáció
globalizációellenes mozgalom
grassroots szervezet

IMF (Nemzetközi Valuta-
alap)
közösségi gazdaság
kritikai földrajz

munkásmozgalom	mozgalom	szövetkezet
nem kormányzati szervezet (NGO)	radikális földrajz	WTO (Kereskedelmi Világ- szervezet)
neoliberalizmus	reflexivitás	
Occupy Wall Street	szociális gazdaság	
	szocializmus	

SZEMÉLYEK

J. K. Gibson-Graham

KELET-EURÓPAI ESETTANULMÁNY: A BALKÁN SZÖVETSÉG A 21. SZÁZADBAN

Kontextus

A 19. század második felétől szorgalmazták – zömmel baloldali gondolkodók és mozgalmak – a Balkán nemzeteinek (később államainak) nemzetközi összefogását, államszövetség vagy szövetségi állam létrehozását. Erre a hagyományra építve a 21. század elején új baloldali társadalmi mozgalmak szerveződtek. Az esettanulmányhoz tartozó forrás részleteket közöl az egyik szerb csoport írásából, amely a Balkán államainak félperifériás fejlődését magyarázza, és az általuk lehetségesnek tartott alternatívát is tárgyalja.

1. forrás: *Andreja Živković, Matija Medenica: Balkánt a Balkán népeiért! (részletek)*

A Balkán a külföldi adósság, a tömeges munkanélküliség és a termelő szektor hármas válságától szenved. Ez a válság valójában az európai tőkéktől való függés válsága. A gazdasági élet teljes mértékben a drága európai tőke importjától függ, amellyel a hatalmas kereskedelmi és költségvetési deficitet fedezik, ami a nemzeti vagyon európai bankárok általi elrablását jelenti. A válság beköszöntével a térség pénzügyi rendszerét ellenőrző külföldi bankárok leállították a kölcsönök folyósítását, így aztán az adópiramis összeomlott. Azóta Görögország, Szlovénia, Szerbia, Románia és Bosznia a trojka (IMF, EU, Európai Központi Bank) emlőjén függ, amely a hivatalos politikai osztály beleegyezésével humanitárius katasztrófát okozó megszorító programokat fogantatosított. (...)

Megpróbáljuk bemutatni, történetileg hogyan követték egymást térségünkben a nagyhatalmi struktúrákba való integrálódás ciklusai, s hogy mit jelentett ez térségünk számára. (...) [E]zek a példák sokkal érthetőbbé teszik a Balkáni Szocialista Szövetség újralfedezett gondolatát is, (...) [amely] alternatívája lenne a különböző, csődöt mondott „integrációs folyamatoknak”, nem pedig valamiféle korrekció, a meglévő EU-integrációkhoz való közös csatlakozás. Ha elfogadjuk azt az egyszerű tényt, hogy országaink túl kicsik és túl gyengék ahhoz, hogy megtörjék a piac és az imperialista rendszer hatalmát, valamint egyetértünk annak szükségességével, hogy országaink hasonlóan kicsi és gyenge új baloldala kilépjen a szokásos tudós habitusából, akkor az egyik legfontosabb tennivaló az, hogy felvázoljuk a tervét a „kívülről” és „belülről” egyaránt származó rasszizmus és gyámkodás elleni küzdelemnek, felfedve azok igazi okát. Így a remény fegyverével harcba szállhatunk a fásultság és a kétségbeesés ellen, hogy ösztönözzünk egy olyan valódi mozgalmat és valóban életképes politikai erőt, amely nemcsak értelmezni tudja jelenünket, hanem a jövő formálására is képes. (...)

A 19. századtól kezdve az Oszmán Birodalom hanyatlása létrehozta az ún. „keleti kérdést”. Ennek középpontjában az állt, hogy mely nagyhatalom ellenőrizze Délkelet-Európát

és az Európa és Ázsia közötti, kereskedelmileg és stratégiaileg fontos útvonalakat. (...) [Az 1878-as berlini kongresszuson] létrehozott balkáni államok csak névleg voltak függetlenek. A nagyhatalmak számos feltételhez kötötték a függetlenséget. Az egyik ilyen feltétel szabad kereskedelmi megállapodások aláírása volt a nagyhatalmi védnökökkel. Hasonló szabad piaci kikötés szerepel a bosnyák állam létrehozását eredményező 1995-ös daytoni megállapodásban és az autonóm Koszovó képét felvázoló, meddőnek bizonyult 1999-es rambouillet-i megállapodásban is. 1878 után Szerbiát és Romániát arra kényszerítették, hogy szerződésben biztosítsa Ausztria–Magyarország számára a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt élvező állam státuszát.

A nyugati manufaktúra olcsó termékei tönkretették a Balkán hagyományos kézműiparát, és dezindustrializációhoz vezettek ott, ahol működött ipar, mint például a bulgáriai bőr- és textilipar esetében. 1989 után ez a minta megismétlődött: a globális piaci nyitás az ipar összeomlásával és tömeges munkanélküliséggel járt. Az 1878 utáni Balkán sorsa teljes mértékben az olyan mezőgazdasági termékek exportjától függött, amelyek iránti kereslet egyáltalán nem volt rugalmas, és amelyek a nemzetközi verseny következtében leértékelődtek. Amint arra a bolgár szocializmus megalapítója, Dimitar Blagojev 1885-ben figyelmeztetett, a Balkán a nyugati kapitalizmus mezőgazdasági gyarmatává vált.

A gazdasági függőség azután pénzügyi függőséggé változott. A függetlenség egyik feltétele az volt, hogy a balkáni államoknak ki kellett fizetniük a nagyhatalmak számára stratégiai vagy gazdasági jelentőséggel bíró vasútvonalak építését, a munkálatokra pedig nemzetközi versenypályázatot kellett kiírniuk. A vasútépítés a nagyhatalmak térség feletti uralomért folyó vetélkedésének új formájává vált, éppen úgy, ahogyan a Balkán ma annak a gázvezeték-építési versenynek helyszíne, amely Oroszország és az EU–USA között folyik Európa energiával való ellátásáért és a közép-ázsiai energia-lelőhelyek feletti ellenőrzés megszerzéséért. (...) A vasutak megépítésének, a hadseregek felállításának és az azok adminisztrálásához szükséges bürokratikus intézményrendszernek a finanszírozása a balkáni államokat külföldi kölcsönök felvételére kényszerítette. Ezek az apró, elszegényedett és elmaradott országok nagyon hamar adósságcspadába estek. A nagyhatalmak kihasználták az alkalmat és olyan felügyelő testületet hoztak létre, amelyek Szerbiában, Bulgáriában és Romániában átvették a különadók és a koncessziós díjak beszedésének feladatát. Ezek voltak a korszak IMF-jei, amelyek a Balkánon hasonlóan működtek napjaink „strukturális kiigazító programjaihoz”. A 19. század „koncesszióit” manapság „piaci nyitásnak” hívják, ami nem más, mint a hazai állami monopóliumok átadása a külföldi tőkések számára. (...)

Tito Jugoszláviájának az 1950-es években kezdődő világpiaci nyitása vezetett a szövetség egymással versengő és autarch köztársasági gazdaságokra való széteséséhez, következésképpen az 1960-as évektől a köztársasági nacionalizmus megerősödéséhez. A kísérlet, hogy a világpiacot a nagyhatalmakkal való versenyre használják fel, csupán belső gazdasági szétaprózódást eredményezett. A Balkán egészét tekintve pedig a kísérlet, hogy iparosítással próbálják biztosítani a nagyhatalmaktól való függetlenséget, fokozatosan leválasztotta a régiót a szovjet gazdasági zóna függőségéről és az EU-tól függővé változtatta azt. A legfontosabb annak a megértése, hogy a régióban a piac teljes története a belső gazdasági kapcsolódási rendszerek rovására működő külső függőségi rendszerek története. Ezt legjobban azzal szemléltethetjük, ha a Balkánt egy kerékpár kerekének képzeljük el, amelyben a küllők a kerék agyához kapcsolódnak anélkül, hogy egymással bármiféle kapcsolatuk lenne. Ezért aztán gazdasági szempontból az egész térség mindig is a szegénység és az elmaradottság félgyarmati gazdasági viszonyában maradt, amelynek a nagyhatalmak katonai uralma lett a következménye. A jelenleg az EU által meghangszerelt regionális integrációs folyamatnak – mint a Közép-

európai Szabadkereskedelmi Megállapodás – nem célja, hogy elősegítse a térség együttműködését, mert ez ellentétbe kerülhet az EU-integrációval. A valóságban a Balkánt a nyugati áruk és beruházások rabul ejtett piacaként integrálják, erősítve a dezindusztrializációs és adósságfüggőségi folyamatokat.

Ennélfogva ha az 1989 utáni „piacgazdasági átmenetről” beszélünk, akkor elkendőzzük azt a tény, hogy ami azután történt, az valójában a hitelgazdaság második ciklusa. A balkáni gazdaságokat az adósság – a privatizáció ellenértékeként – a külföldi tőke és pénzintézetek beengedésére kényszerítette, hogy ugyanazt az adósságot törleszteni tudják. (...) A Balkán államai megfizetnek az eurózóna gazdag nemzeteinek kölcsöneiért (...). [Az] eurózóna bankjai a hitelválságot arra használják fel, hogy rátegyék kezüket a közjavak új forrásaira, ahogyan az Görögországban, Romániában és Bulgáriában történik az energiaszektor IMF szerkezetátalakítási programja nyomán történő privatizálásakor. (...) [A] Balkán nagytőkései a szegényektől jelentős vagyont vesznek el és utalnak át a nyugati bankárok számára. S eközben a hitelgazdaság tönkreteszi a növekedés ipari alapját, amely az adósságcsapda elkerülésének zálogát képezné. (...)

[A] válságból kivezető út egyedül országaink szövetsége, amelyben erőforrásainkat egyesítve és a nemzeti iparba csatornázva növelni lehet a foglalkoztatottságot és emelni az életszínvonalat. A térségi integráció modelljét követeljük, amely nem a drága külföldi tőke és a nyugati áruk behozatalát jelenti – miközben vendégmunkások népes seregét exportáljuk, hogy vissza tudjuk fizetni az így keletkező kölcsönt –, hanem olyant, amely alapjául szolgálhat a közzféra beruházásainak, az iparnak és a Balkánt átszövő együttműködésnek.

A Balkán Szövetség gondolata lehetővé teszi számunkra, hogy összekapcsoljuk az adósrabszolgaság elleni harcot a térség imperialista ellenőrzése elleni harccal. Ily módon ez a küzdelem egyaránt irányul az EU-integráció és az orosz gyámság, a hitel- és az energiafüggés ellen. Következésképp ez nem nacionalista, hanem internacionalista gondolat, amely a helyi tőkésosztály és az imperializmus szövetsége ellen irányul. (...)

[A] Balkán Szövetség az egyetlen olyan elképzelés, amely eléggé széles körű lenne a balkáni népek nemzeti egyesítéséhez, amely számukra a békében és egyenlőségben való élet lehetőségét hordozza. Ez új fejezetet nyithatna térségünk történelmében, olyan fejezetet, amelyben népeink újból kezükbe vehetnék sorsukat.

Forrás: <http://www.criticatac.ro/lefteast/balkans-for-the-peoples-of-the-balkans/> A szöveg magyar nyelven a *Transform!* folyóirat 2013/4. számában jelent meg, az itt közölt szöveg az általam javított változat.

Kérdések a forrásokhoz

- A 19. század második felétől milyen függőségi rendszerekbe tagozódott be a Balkán, és mi volt ezeknek a politikai kontextusa?
- Mi jellemezné a Balkán Szövetséget mint gazdasági rendszert? Milyen lehetőségei és korlátai vannak a megvalósításnak?
- Mi a különbség a nemzeti és a nemzetközi léptékű nyugati függőség elleni harc között?
- Mi a tanulsága a Balkán Szövetség gondolatának Magyarország számára? Hogyan kapcsolódik ez a Balkán posztkoloniális olvasatához?

MAGYAR NYELVŰ REFERÁTUM

Minca, C. (2003): Kritikai nézőpontok a perifériáról. *Tér és Társadalom*, 17 (2): 5–12.

- Kiket és hogyan mosott össze az olasz politika és média, amikor a genovai G8-csúcsértekezlet alatti tüntetésekről beszámolt?
- Mi a kritikai földrajz feladata Minca szerint a globalizáció elleni harcban?
- Kiknek az oldalán áll egy kritikai szemléletű gazdaságföldrajz a társadalmi küzdelmekben?

IDEGEN NYELVŰ REFERÁTUM

283 Collective (2008): What's just? Afterthoughts on the Summer Institute in the Geographies of Justice 2007. *Antipode*, 40 (5): 736–750.

- Mi a radikális földrajz feladata a szerzők szerint?
- Melyek a lehetőségei és korlátai az egyetemi-kutatói szférában dolgozó geográfusoknak a társadalmi igazságosság megteremtésében?
- Miben azonos és miben különbözik a magyarországi helyzet a cikkben felvázoltakkal összevetve?

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK A LECKÉHEZ

- Mi jellemzi a globalizációellenes, globalizációkritikus mozgalmakat?
- Hogyan hatott a gazdaság globalizációja és neoliberalizációja a társadalmi mozgalmak által felvetett problémák körére és a mozgalmak lehetőségeire?
- Hogyan használják a társadalmi mozgalmak a tereket, helyeket és léptékeket?

KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM

A Dictionary of human geography (6. kiadás) kapcsolódó szócikkei

activism; anti-development; anti-globalization; civil society; common property regimes; empowerment; global commons; globalization; human agency; human rights; International Monetary Fund; neo-liberalism; NGO; power; public geographies; public goods; resistance; social justice; social movements; urban social movement; World Social Forum; World Trade Organization

Tankönyvi fejezet

Gibson-Graham, J. K. (2000): Poststructural interventions. In: Sheppard, E.–Barnes, T. (eds.): *A companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Carlton, 95–110.

Gibson-Graham, J. K. (2007): Cultivating subjects for a community economy. In: Tickell, A.–Sheppard, E.–Peck, J.–Barnes, T. J. (eds.): *Politics and practice in economic geography*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore, 106–118.

Park, B-G. (2012): Social movements and the geographies of economic activities in South Korea. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 486–500.

Wainwright, J. (2012): The geographies of alter-globalization. In: Barnes, T. J.–Peck, J.–Sheppard, E. (eds.): *The Wiley-Blackwell companion to economic geography*. Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 330–343.

Könyv és könyvfejezet

Bibić, V.–Milat, A.–Horvat, S.–Štiks, I. (eds.) (2014): *The Balkan Forum: situations,*

struggles, strategies. Bijeli val Organization, Zagreb. <http://www.rosalux.rs/userfiles/files/balkanforum2013.pdf>

Tematikus folyóiratszám

ACME: An International E-Journal for Critical Geographies 7 (1) (2008) – Class struggles and geography: revisiting the 1886 Haymarket square police riot
Replika 54–55. (2006) – Közsociológia

Folyóiratcikk

Burawoy, M. (2006): Közérdekű szociológiát! *Replika*, 54–55: 35–66.

Gagy Á. (2011): Új baloldali mozgalmak és értelmiségi osztályvakság. *Fordulat*, 14: 104–118.

Wallerstein, I. (2012): A világméretű osztályharc – a tiltakozás geográfiája. *Eszmélet*, 96: 5–7.

Egyéb források

The community economies website – <http://www.communityeconomies.org/>

Megjelent a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában
A kiadó felelős vezetője: Burmeister Erzsébet
Példányszám: 10

Készült a Miskolci Egyetem Sokszorosító Üzemében, Miskolcon
A sokszorosításért felelős: Pásztor Erzsébet
Első kiadás
A sokszorosítóba leadva: 2014. december

A magyar szakirodalomból hiányoznak az átfogó, a gazdaságföldrajzot a mai nyugati főáram interdiszciplináris, sokszínű és társadalmilag releváns szemléletében, ugyanakkor kelet-európai és magyar összefüggésekkel együttesen tárgyaló felsőoktatási tankönyvek, jegyzetek. A gazdaságföldrajzi előadásokon kiegészítő jelleggel, a szemináriumokon intenzívebben használható kötet abból a ki-mondott célból készült, hogy ezt az űrt legalább részben kitöltse. A kortárs külföldi főáramnak megfelelően a könyv a gazdaságföldrajz poli-tikai gazdaságtani megközelítésén alapul, fi-gyelmet fordít arra, hogy Kelet-Európa és Magyarország helyét értelmezze a globális gazdasági egyenlőtlenségrendszerben. A mű harminc leckében oktatók és hallgatók számára nyújt segítséget a tanórák megtervezéséhez, a tanórákon hallottak értelmezéséhez, a tan-anyag elmélyítéséhez-átisméltéséhez és nem utolsósorban a kritikai gondolkodás fejlesztéséhez. ■